

MANZUM METİNLER IŞIĞINDA BİR KALENDER DERVİŞİNİN PROFİLİ*

*Ahmet Atilla ŞENTÜRK***

ÖZET

Osmanlı edebiyatının manzum metinleri, realiteye olan aşırı bağlılıkları sebebiyle ait oldukları dönemin toplum hayatına ışık tutan önemli birer vesika niteliğindedir. Bu yazıda sadece manzum metinler kaynak alınarak gezginci bätını dervişlerin görünüş ve davranışları hakkında elde edilen ipuçları tasnif edilip değerlendirilmekte, bu vesileyle edebî metinlerin aynı zamanda birer tarih vesikası değeri taşıdıkları hususu araştırmacıların dikkatine sunulmaktadır.

Konusu neredeyse tamamen aşk üzerine kurulmuş milyonlarca beyitle örölü bir edebiyat, dolaylı olarak toplumun gündelik hayatını en ince detayına kadar gözler önüne serme özelliğine sahiptir. Bu zenginlik şairlerin daha önce söylenmiş bir sözü tekrara düşmeme konusunda gösterdikleri titizlikten kaynaklanır. Tavizsiz kalıplarla sınırları belirlenmiş bir edebiyat geleneği çerçevesinde en yeniyi ve mükemmeli yakalamaya çalışan şair, eserine malzeme oluşturmak amacıyla çevresindeki her şeye dikkatle bakmaya ve daha önce başkalarının yakalayamadığı incelikleri bulmaya mecburdur. Bu sayede edebiyatı oluşturan her beyit, okuyucu için yüzyıllar öncesinden yansıyan bir sahne, bir tablo ve bir vesika değeri oluşturur. Öyle ki bazen bu vesikaları birleştirmek suretiyle toplum hayatının tarih kayıtlarına girmemiş en ince detaylarını bütün ayrıntılarıyla görmek mümkün olabilmektedir.

Eski şiirin klişeleşmiş estetik değerleri arasında temel karakteri oluşturan “aşık” tipi, çoğu zaman “şâir”in şahsıyla özdeşleşmiş bir yapı arz eder ve hangi meşrepte olursa olsunlar bütün şairler kendilerini birer “abdâl” olarak idealize ederler. Bu klişenin oluşmasında dini vasıta ederek toplumda güç ve konum oluşturmaya çalışan “sofu/zahit” tipine karşı duyulan tepkinin hatırı sayılır bir payı vardır. Sıra dışı davranışları, geleneklere aykırı dış görünüşü ve tavırları sebebiyle toplum tarafından kınanıp ayıplanmasına rağmen riya kirinden arınmışlık boyutunu yakalaması ve “Acaba insanlar hakkımda ne düşünürler?” endişesini geride bırakması bakımından “abdâl”, şiirde idealize edilen temel kahramanlardan biri olmuştur. Başka bir açıdan bakıldığında şairler abdâl ve Kalenderleri anlatırken aslında dolaylı

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: aasenturk@hotmail.com

olarak idealize ettikleri “âşık” tipinin de ana hatlarını ortaya koymaktadırlar.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, gazel, şiir, edebiyat, abdal, ışık, bâtinî derviş, Kalender, Hayderî, Şemsî, Cavlakî, Celâlî, Câmî, Edhemî

A KALENDER DERVISH'S PROFIL IN THE LIGHT OF POETIC TEXTS

STRUCTURED ABSTRACT

Each poetical text from Ottoman literature are considered as important exemplary documents which enlighten the social life of the era they belong because of their tight connection to the reality. This essay reveals the quality of the literary texts as historical exemplary documents by classifying and evaluating the hints obtained through poetical texts used as a source upon the appearances and behaviors of wanderer heterodox ascetics.

Classical Ottoman Literature is extremely limited in terms of its vocabulary and in possibilities on poetic subject-matters, and an overly traditionalist one. Perhaps, this condition can be described by distinction between preparing various deserts from very rich ingredients and preparing deserts each more delicious than the other using merely flour, butter and sugar. According to the rules of the game: Poets must produce extraordinary dreams with very limited objects. While composing a work in this literature, all objects such as trees, flowers etc. that are likely to create a theme for the poem are extremely limited. No plant species other than a few flowers such as tulips, violets, hyacinths, sesame or trees such as cypress, sycamore, willow can be included into this literature by choice. No poet is allowed to say “I love chrysanthemum, so I want to treat it as a subject in my poetry”, or “Romeo and Juliet is a very famous love story, so I want to refer to this story in my poem.” Therefore Ottoman literature is a game of creating images and dreams with all this limited vocabulary under extremely narrow and conservative rules and forms. This, at the same time, have utilized as an opportunity for the poets in that era to prove their quick wit which is the reasoning behind offering gifts or some high ranking positions to the poets in exchange for poems written. These poems are the kind that makes one say that poets with ability to compose such humorous dreams could perfectly be fit to do the governor’s job in the city of so-and-so or clerk’s work in a post of so-and-so.

As a result of this, an expression which at first glance could be seen as a scenery is apt to reflect a battle scene or a snapshot from the livelyhood of a market place in the back ground. This is a situation somewhat commensurable with detection capability of readers and is directly proportionate to the calibre and cultural level of the poetry reader. Under the circumstances, each poem takes on the value of a documentation with the power and capability of reflecting everyday life of that era to the extend of details that hidden in odd corners for today’s world.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

A literature, plotted with billions of verses on love, has the ability of indirectly raveling even the smallest details of the everyday social life. This substantiality originates from the meticulousness of the poets on not repeating any verse or statement. The poet, who thrives for finding the newest and the excellence within a pre-determined, uncompromising literature tradition boundaries, had to look carefully to his whereabouts and catch the details which no one mentioned before in order to create materials for his work of art. By this means, every verse creating the literature is worthy as a painting, a scene or a record reflected from hundreds of years ago. So much that sometimes through combining these records, it is possible to pace around the finest details of history.

“Abdal” or “wandering dervish” is the most basic character of old poetry. It mostly presents a structure which identifies with the personality of the poet. All poets, regardless of which disposition they belong to, idealize themselves as “abdal” (wandering dervish). This cliché is mostly formed because of the hatred against the religionist “sufi/zahid” who uses religion to form some kind of a power and position above the society. Abdals are one of the idealized characters in the poetry due to their extraordinary behaviors, untraditional appearances, their lack of hypocrisy despite being denounced and excluded by the society, and not caring about “What will others think of me?”. In another point of view, poets indirectly outlines the idealized “Minstrelsy” type by telling about Abdals and Philosophers.

Literary texts are important exemplary records since they handle the smallest details of history which even the most reliable sources can't or don't enlighten because they don't seem to be important enough to carry on to future generations. The main aim of this essay is to focus on the abdal/philosopher model as a representative of heterodox/esoteric dervish class by holding an important place at the Ottoman era by being the limelight of the society and the poets while analyzing the importance of the history-enlightening records. In addition to this, excluding the public adjectives such as “abdal” or “dervish”, it is possible to say that there is enough source to create an individual study on social classes such as Hayderîler, Edhemîler, Cavlakîler, Câmîler, Cemâlîler, Ezrâkîler, Gümânîler, Hânedânîler, İlahîler, İmâmîler, Torlaklar, Kitâbîler / Sâbi'îler, Şemsîler / Âfitâbîler, Nî'metullahîler, Nurbahşîler, Kübrevîler, Tûrâbîler etc, even though they have distinctive characteristic features.

As it can be seen in this article, when the tips obtained from the poetic texts of Ottoman poetry that are speaking of irrelevant and different topics are combined, the life style of a "Qalandar dervish" with his dress, behavior, traditions, passions and habits, status in society can be detected up to the finest details. Thus, appearance of a “tâc-i sadef”, namely, forty-sectioned “tâc-i Kalender” (Qalandar hat) which never mentioned by the sources comes to light by means of these poems. Again, only utilizing the poetic texts, one can bring a different point of view to the information about “the Shamsies” from a 16th century source which have been a matter of question for years.

Key Words: Ottoman Turkish Literature, ghazal, poet, poem, sufi, abdal, wandering dervish, darwish, darvish, fakir, Qalandars, orders

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Giriş

Toplumlar yüzyıllar boyu alışkanlık haline getirdikleri inanç ve geleneklerini kolayca terk edemezler. Hristiyanlık karşısında ayak direyen Roma, sonunda bu yeni dini ancak kendi pagan inanç ve geleneklerine uydurmak suretiyle kabul edebilmişti. Aynı şekilde hiç beklemedikleri sırada kendilerine bir peygamber gelen Arap toplumu da eski inanç ve geleneklerini terk etmeme uğruna uzun süre direndi. Zorlu mücadelelerden sonra İslâm kısmen de olsa kabul gördü. Hz. Muhammed'in vefatı sonrası Dört Halife döneminde icra imkânı bulan yeni din, ilk fırsatta iktidarı ele geçiren Emevîler ve ardından Abbasîlerle beraber Câhiliye Dönemi inanç ve gelenekleriyle kuşatılarak "İslâm" adıyla günümüze kadar varlığını sürdürdü. Uydurma hadis ve rivayetlerle Emevî saltanatı meşru zemine oturtulurken, cahiliye Araplarının kader inancını ve kâhinlik geleneklerini ortadan kaldıran Peygamber, gelecekte haberler veren ve insanlara kadere boyun eğmeyi emreden en büyük kâhin konumuna yerleştirildi.

Yeni dinin yayılmaya başladığı bütün coğrafyalarda Şamanizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve Zerdüştlük gibi kemikleşmiş eski inançlar, duruma göre farklı gerekçeler gösteren birer yorumla bu dine uyarlandı. İslâmın temel kitabı *Kur'an*, iktidar ve saltanatı Allah'tan başka kimseye bırakmıyordu. Din ve siyasetin egemenliğine soyunan güçler, bu engeli akıl almaz tevil ve yorumlarla ortadan kaldırmayı başardılar. Kendilerine "evliyâ" denen manevî dünyanın iktidar sahipleri ile maddî dünyanın sahipleri olan irili ufaklı sultan ve hükümdarlar insanlar üzerindeki otoritelerini hiçbir zaman elden bırakmadılar. Çoğu zaman kâğıt üzerinde kalsa da XX. yüzyıl dünyasında egemenlik, hükümdarlar ve krallardan alınarak halka devredildi. Ancak dindarlar nazarında evliyaların iktidarı neredeyse hiçbir zaman son bulmadı. Çünkü inanışa göre bunlar öldükleri zaman kınından çekilmiş birer kılıç gibi daha da etkili oluyorlar, mezar ve türbelerinde bile insanları hidayete erdirmeye onlara istedikleri her şeyi vermeye devam edebiliyorlardı.

Manevî dünyanın saltanat sahiplerinden garip görünüş ve davranışları, gelecekte haberler vermeleri, ateşe girip yanmama, vücutlarına kılıçlar sapladıkları halde yaralanmama gibi olağanüstü halleriyle insanlar üzerinde etkili olmayı başaran gruplardan biri de bâtinî dervişlerdi. Bunlar arasında Kalenderler/Kalenderîler en ilgi çeken zümrelerden biriydi. "Kalender" tabirinin Sanskritçede "töre bozan" anlamındaki "kâlândarâ" kelimesinden Farsçaya geçtiğine dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Toplumun kabul görmüş gelenek ve davranışları dışına çıkan Hintli ve İranlı dervişlere de zamanla bu ismin verildiği kabul ediliyor. Garip davranışları, toplumdan çok farklı kılık ve kıyafetleri ile manevî nüfuza sahip bulduklarına inanılan bu şahıs ve zümreler diğer İslâm toplumları gibi Türkler arasında da ilgi ve itibar gördüler. Özellikle coğrafi konum itibarıyla Hindü ve Budist inanç dokularıyla yakın temasta bulunan Maveraünnehir bölgesinden başlayarak Anadolu ve Rumeli'ye kadar, halk nazarındaki manevî güç ve otoriteleri öteden beri kabul edilmiş şamanlar ve derviş zümrelerine duyulan ilgi XX. yüzyıl İstanbul'una kadar neredeyse hiç aksamadan devam etti. Kanunî döneminde Avusturya sefiri olarak Türkiye'ye gelen Busbecq'in heyetinde bulunan Dernschwam'ın Elçi Hani'nin penceresinden görüp anlattığı bir manzara, yüzlerce örneği gösterilebilecek bu ilgi ve itibarın sadece köy ve kasabalarda değil başkent merkezine yerleşecek boyutlarda olduğunu göstermektedir: *Bizim Elçi Hanın yanında bir adam bir köşeye büyücek bir sandık yerleştirdi. Sandığın içini darı ile doldurdu. Hemen hemen çıplak bir vaziyette bir örtüye bürünerek yalnız başı dışarıda kalacak şekilde bu sandığın içine girdi ve darıların arasına gömüldü. Türkler bu herifi evliya sandılar ve ona yiyecek içecek taşımaya başladılar. Bu adamın etrafında başka fakirler gece gündüz oturuyorlar. Zamanla herif öyle şişmanladı ki, boynu domuz boynuna benzedi, yanakları borazancı yanakları gibi tombullaştı. Padişah civardan geçip giderken ona dua eder-durur* (Dernschwam, 1988, s.166). 1844 yılında İstanbul'u karış karış gezerek İngiliz gezginleri için üç ciltlik bir turist rehberi hazırlayan Charles White'in, Galata Mevlevîhânesi girişindeki küçük barakası önünde bekleyen kadınlara bir koyunun kürek kemiğiyle fal bakan bir şahıstan bahsetmesi, Müslüman Türk toplumunun Şamanist inanç ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

geleneklerine sadakatının XX. yüzyıla kadar kesintisiz devam ettiğini gösteren basit bir ipucudur (White, 1846, s.15-16).

Fetih sırasında gösterdikleri yararlıklar sebebiyle Sultan II. Mehmed tarafından kendilerine bir kilise binası tahsis edilen Kalenderîler, İstanbul'da padişahın sarayına çok yakın bir yerde bugün Vezneciler'de Bozdoğan Kemerî'ne bitişik Kalenderhane Camii olarak bilinen yapı bünyesinde ilk kalenderhanelerini kurdular. Bu arada II. Bayezid, Yavuz ve Kanunî dönemlerinde Erdebil'de doğup Şii inançlarıyla beslenen Şeyh Cüneyd'in Safevî tarikatı, oğlu Şah İsmail tarafından dinî bir devlet yapısına büründürülmüş ve Anadolu topraklarında Türkmen aşiretleri arasında bir hayli taraftar kazanmıştı. Bunların özellikle Hurûfî, Kalenderî ve Hayderî zümrelerince ilgi gören inanç ve faaliyetleri Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferinden sonra iyice belirginleşerek takibat altına alındı. Bünyâmin-i Ayâşî (ö. 1522'den sonra), Pîr Ali Aksarâyî (ö. 1528), Hüsâmeddîn Ankaravî (ö. 1557), Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî (ö. 1539), Hamzâ bin Balı (ö. 1561), gibi şahsiyetlerin ağır şekilde cezalandırılmaları bu baskıların üst seviyede birer göstergesi sayılabilir.

Bâtınî dervişlerin dine ve ahlâka aykırı tutum ve davranışları sebebiyle her fırsatta devlet tarafından düzene sokulmak istenmesine rağmen yönetimlerin bu konuda aciz kaldıkları da bir gerçektir. Âşık Çelebi'nin Şehzade Bayezid musahiplerinden İşretî'den bahsederken naklettiği şu rivayet bunların beslendikleri halk tabakalarını, Seyyid Gazi dervişlerinin taşkınlıklarını ve devletin her fırsatta burayı ıslah için teşebbüslerini göstermesi bakımından ilginçtir. İşretî Eskişehir kadısı sıfatıyla burayı teftişle vazifelendirilir. Vakfın ihlâl edildiği ve buranın bir fesat yuvası olduğunu bildiren raporu üzerine padişah tarafından tekkenin bir ilim ve irfan yuvası haline getirilmesi emredilir: *Hikâyet: Vilâyet-i Anatoli'da Seydî Gâzî Tekyesi ki bir dâr-i fisk ü dalâl olup her yirden atasın anasın âzâd itmiş battâller, işden kaçıp ışık olmuş postını boklar abdâller sâz-i melâhî gibi dem-sâz, çehreleri hilye-i imân olan lihyeden 'ârî ve alınlarında olan kara yazular ebrûlerinin tirâşiyile mütevârî idi. Nemâzumuz kılınmış ve kefenümüz dikilmiş ilinmişdür diyü bi'l-külliyeye beş vakte çâr-tekbîr idüp nemâza yumazlar ve mü'ezzine kulak kabartmayup imâma uymazlar idi. Pâdişâhların sadekâtın ve ashâb-ı hasenâtın hayrâtın yirler birkaç gâv-i şikem-perver hârler idiler. Sultânöñi sancagina başka sancak çeküp etrâfa akın salarlar tûg ile nekâre ile begler alayların görse yuf borusın çalarlar idi. Kudûmlerinden kûy ü kend halkı mütenebbih olsalar Deccâl gibi ardlarına uyarlar, buldukları dilberleri soyarlar, kendi libâslarına koyarlardı. Dânişmend müderrisine incinse, sipâhi agasına küsünse, yalın yüzliler babalarına kakısa, "Kandesin Seydî Gâzî ocagi!" diyü varurlar soyunurlar kazan kaynadurlar; ışıklar anleri semâ' vü safâ diyü kendü ezgilerine oynadurlar idi. Niçe yıl bu hâl ile rûzgâr geçürüp dîne vü müslîmine 'adû, 'ilme ve 'ulemâya kîne-cû idiler. Ehl-i şer'a hod 'adâvet itmeyince zu'm-ı fâsidlerince hakk ile hak olmazlar ve kuzâta istihfâf kılmasalar müfredlüge istihkâk bulmazlardı. Hikmet Allâhuñ ve mu'cize Resûlullahuñdur sîrr-ı 'ilm ü rûhâniyyet-i 'ulemâ ve gayret-i şer' ü şeref-i kazâ te'sîr idüp mezkûr 'İşretî Eskişehir kâdîsi iken ol zâviyeyi teftîş itdi. Habâsetlerinden mâl-ı vakfa gadr ü hıyânetleri ve ol ehl-i cenâbetün cinâyetlerinden nice cinâyetler zâhir olup tafsîl-i ahvâl, ma'rûz-ı 'arza-i pâdişâh-ı 'adâlet-me'âl oldukda buyurdılar ki: "Ol mahal mescid ü menâr ve cây-gâh 'ilm-i pür-envâr olup ol battâl-hâne medrese-i erbâb-ı iştigâl olup ve abdâlün ahvâli 'ilme ibdâl oluna. Tedrîs ü fetvâ bid'a vü hevâya ni'me'l-bedel ola ve ol buk'a keserât-i bakıyye iken menba'-ı tâb-ı 'ilm ü 'amel ola. Safîr ü nefîr ref' ola, yirine sarîr-i kalem tola." Mâ-hasal bir 'amel-i sâlihdür ki bir pâdişâhuñ sahâif-i a'mâlinde misli mestûr idüğü ma'lûm degüldür.¹ Ancak müteakip yıllarda olanlar ve görülenlerden, bütün bu teşebbüslerin hiçbir fayda vermediği anlaşılmaktadır.*

Devletin bu baskılarının bir sonucu olarak müteakip yıllarda Kalenderî, Hayderî, Torlak vb. isimlerle tanınan bu zümrelerin önemli bir kısmının Bektâşîler arasına karışarak kaybolmaya yüz

1 Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şu'arâ*, nşr. Meredith-Owens, London 1971, vr.175a-175b.

tuttukları söyleniyor. Evliyâ Çelebi'nin (ö. 1682) bunların Edirne'deki kabir ve mezar taşlarını anlatırken Bektâşîleri "terk ü tecrîd etmiş Kalenderî dervişleri" diye tanımlaması buna delalet sayılabilir: *Şemmâs Dede ve İhlâs Dede ve Cârullah Dede ve Ulama Dede ve Murtezâ Dede ve Ali Yâr Dede ve Burhân Dede. Bu mezkûr dedeler cümle tarîk-i Bektâşîyân'dan terk ü tecrîd Kalenderî fukarâlarıdır kim her birinin seng-i mezârlarında müddet-i ömrleriyle târihleri mastûrdur* (Kahraman, Dağlı, 1999, s.260). Ancak devletin gösterdiği bütün bu tepkilerin, bu zümrelerin halktan gördükleri ilgi karşısında etkisiz kaldığını da ilave etmek gerekir. Nitekim Evliyâ'nın Kâğıthane'deki kalenderhaneyi anlatırken Sultan İbrahim'in burayı ziyaret ederek Hintli dervişlerle birlikte yemek yediğinden bahsetmesi, bütün bu baskı ve takibata rağmen Kalenderîlerin halktan ve devletten gördüğü ilgi ve rağbetin önemli bir kesintiye uğramadığını göstermektedir.²

İlginç olan şudur ki: Safevî propagandası yaptıkları ve bâtinî inançları yaydıkları gerekçesiyle devletten baskı gören bu abdal ve Kalenderîler, aynı zamanda şiir sanatının temelini oluşturan "âşık" tipinin en ideal modeli olarak görülüyorlar ve şiir geleneği icabınca padişahlar dahil bütün şairlerce sofu tipine karşı riya kirinden arınmış bir kahraman olarak alkışlanıp övülüyorlardı. Fatih ve Kanunî gibi hükümdarların kendilerini şiirlerinde sürekli yalın ayak başı kabak diyar diyar dolaşan, içip yollarda sızan bir Kalender dervişi gibi tasavvur etmeleri, bu ilgi ve rağbetin en çarpıcı göstergelerindedir. Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinde, aktar dükkânına dilenmek için giren Cavlâkî/Kalenderî dervişi ile papağan hikâyesinde dervişin ehl-i irfanı; onu gülyâğı şişelerini devirmiş sanan papağanın ise -irfan ehlinin manevî hallerini anlamayan- "kuş beyinli" avamı temsil etmesi, Kalenderîlere XIII. yüzyıldan tarih sahnesinden silindikleri güne kadar gösterilen ilgi ve itibarı yansıtmaması bakımından önemlidir.

Res. 1: Jean Leon Gerome'un (ö. 1904) Kahire Kayıtbay Caminde namaz kılan cemaat tablosuna yerleştirdiği, elinde keşkülüyle uzun saçlı çıplak bir derviş resmi. Ömrü korumasızca güneş altında geçen bir dervişin esmer tenli cemaat arasında bu derece açık tenli resmedilmiş olması, sanatkârın bu dervişlerin hayat tarzlarını bilmemesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Bununla beraber resmin bizim açımızdan önemli tarafı, abdal zümrelerinin XIX. yüzyıl sonlarına kadar Kahire sokaklarında dolaştığının tespitidir.

2 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, I. Kitap, nşr. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, s.239. Osmanlı devlet geleneğinde bir padişahın kendi oğulları dışında bir başkasıyla aynı sofraya oturması pek mümkün görünmediğine göre, bu rivayetin ihtiyatla karşılanması gerekir. Bununla beraber nakledilen haber asılsız olsa dahi, halkın padişahı bu zümrelerle aynı sofraya oturacak kadar içli dışlı hayâl etmesi, o dönemde Kalenderîlerin gördükleri itibarı yansıtmaması bakımından önemlidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Görüldükleri her yerde ilgi çekmeyi başaran bu derviş zümrelerine gerek yerli gerekse yabancı kaynaklarda oldukça fazla yer verilmiştir. Özellikle Türkiye’yi ziyaret eden yabancı seyyahların seyahatnamelerinde olmazsa olmaz denecek derecede müstakil yer işgal eden gezginci dervişler hakkında doğru yanlış pek çok rivayet geliştirilmiştir. Bununla beraber mesela Nicolas de Nicolay’ın seyahati sırasında gördüğü derviş tiplerinin oldukça gerçekçi resimlerini çizip eserine bastırması bu çok önemli tespitlerin alabildiğince canlı hatlarla günümüze taşınmasını sağlamıştır.³ Bununla beraber bu zümreleri gerçekten görüp müşahedelerini anlatan yazarların yanı sıra daha önce söylenenleri okuyup veya duyup sanki görmüş gibi yazan sahte seyyahların aktardıkları rivayetlerin ciddi bir bilgi kirliliğine ve karışıklığa sebep olduğunu da burada ifade etmek gerekiyor.

Sultan II. Bayezid’in saltanatı sırasında 1504 yılında henüz 12 yaşındayken saraya satılarak Enderun’da eğitim gören ve on yıl boyunca hem sarayı hem de halkı çok yakından tanıma imkânı bulan Venedikli Giovan Antonio Menavino, o yıllarda gördüğü “Cemâlî”, “Kalenderî”, “Derviş” ve “Torlaklar”a dair tespitlerini dört ayrı başlık halinde vermeye çalışır. Müşahadeye dayalı canlı tespitlerden oluşan bu bilgiler, karışık da olsa derviş zümrelerinin manzum metinlerde geçen vasıflarını derli toplu nakletmesi bakımından çok önemlidir. Bunları müteakip sayfalarda edebî metinlerden alınarak analiz edilecek bilgilere ışık tutacak değerde olmaları bakımından buraya aktarıyorum: *Cemâlîlerin dini, dünyevi dinlerden biraz uzaktır. Büyük kısmı vücut yapıları çok güzel insanlardan oluşmuş olup umumiyetle Berberistan, İran, Hindistan ve Türkiye gibi çeşitli memleketlerde dünya işlerini görmek ve anlamak için gezmekten zevk alırlardı. Bunların çoğu mükemmel birer zanaatkâr olup seyahat ettikleri yerleri çok iyi bilirlerdi. Her şeye daha iyi cevap verebilmek için hayatları boyunca yaptıkları seyahatleri gezip gördükleri ülkeleri yazarlar. Hemen hepsi de kibar insanların çocukları olup hem kan olarak asil hem de zengin ailelere mensupturlar. Hepsi tahsillidir ve bu yüzden daha genç yaşlardan itibaren kendilerini araştırmaya vakfederler. Umumiyetle omuzlarının etrafını örten dikişsiz mor, kırmızı elbiseler giyerler, tamamen altından ve nakışlı ipekten yapılmış çok güzel kemerler takarlar. Bunların ucuna gümüş ve başka metallere imal edilmiş çingiraklar takılıdır ki uzaktan ve yakından çok tatlı bir ses çıkartırlar. Her birinin kemerine veya dizlerine (res. 2) bu çingiraklardan beş veya altı tanesi mutlaka takılıdır. Omuzlarının üzerinde aslan, Dicle parsı ve panter derisi taşırlar. Bunların iki bacıklarını birden omuzları veya kulakları üzerine bağlarlar. Parmaklarına gümüş yüzükler takarlar. Saçları tıpkı bizim kadınlarımızınki gibi upuzun olup omuzlarından aşağıya sarkar. Saçlarını daha da uzatmak için sürekli terebentin ve boya gibi usuller kullanırlar. Bunlarla çoğu kez saçlarını topuz yaparlar. Saçları uzaktan şahane bir güzellikte ve uzunlukta görünsün diye ellerinden geleni yaparlar. Ömür boyu kullanacakları mallara, daha büyük itina gösterirler. Umumiyetle ellerinde Farisî lisanıyla yazılmış, onların kendi mısra âdetlerine göre tertip edilmiş aşk şarkıları ve soneleriyle dolu bir kitapçık taşırlar. Başları açık dolaşırlar, halatlardan dokunmuş ayakkabılar giyerler ve kemerlerinde taşıdıkları çingiraklar onlara hoş bir şekilde eşlik eder; öyle ki bunlar çıkarttıkları çok ahenkli bir sesle dinleyenleri büyüler. Eğer sokaklarda güzel bir delikanlıya rastlarırsa onu aralarına alarak güzel bir musiki dinletirler. Orada bulunanları da bu musikiyi dinlemeye davet ederler. Şarkı söylenirken adam başına sadece bir tek çingirak çalar, şarkı söyleyen ise sesine diğer seslerle ahenk teşkil edecek bir ton katar. Sonra kemerlerde ve dizlerdeki çingirakları hep beraber çalarak bütün zanaatkârları ziyaret ederler. Zanaatkârlar onların her birine birer akçe hediye eder. Bunlar, kadınlarda kendilerine ve diğer gençlere karşı aşk uyandıranlardır. Kendilerini zevkle kabul eden bütün o topraklarda ve memleketlerde muzaffer bir edayla dolaşırlar. Aşk*

3 Fransa Kralı II. Henry’nin elçilik heyetiyle İstanbul’a gelen Nicolas de Nicolay’ın eseri ülkesine dönüşünü müteakip 1567’de Lyons’da ilk neşri üzerine Avrupa’da büyük yankılar uyandırmış ve birkaç dile çevrilerek kısa aralıklarla defalarca yayımlanmıştı. Bunlardan biri de 1585’te Londra’da *The Navigations, Pregrinations and Voyages* adıyla basılan İngilizce tercümesidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

dininin Müslüman adamları olarak çağırılırlar. İbadete pek ehemmiyet vermezler. Bu durum bizde olsa insanların büyük kısmı gençliklerinde bu şekilde dindar olurdu (Menavino, 2000, s.50-51).

Res. 2-3 Nicolas de Nicolay'ın çizerek hakkâk Lyon Davent'in bakır levhalara aktarmasıyla basılan çingıraklı Kalender dervişleri. Soldaki resim 1580 Anvers baskısından alınmış olup o günün şartlarında elle renklendirilmiştir. Sağdaki siyah beyaz baskıda boynu, bilekleri ve erkeklik uzvu halkalı bir Hayderî dervişi resmedilmiştir. Başındaki serpuş muhtemelen Menavino'nun tariflerinden hareketle çizilmiştir. Seyyahların ısrarla üzerinde durdukları at kılından püsküllü serpuşlar çizilirken muhtemelen hayal gücü kullanılmış. bk res. 23.

Cemâlîlerden sonra Kalenderî dervişlerini anlatmaya başlayan yazar onlar hakkında da çok aydınlatıcı bilgiler verir. Ancak dikkat edilecek olursa yukarıda Cemâlîler için sayılan özelliklerin önemli bir kısmı zaten Kalenderîlere has davranışlar arasında bulunduğundan yazarın zihninde bunlar hakkında net bir ayırımın şekillenmediği ve o devirde bunların kıyafet ve gelenekler itibarıyla birbirlerinden kesin hatlarla ayırt edilemedikleri görülmektedir: *Kalenderîlerin tarikatı diğerlerinden çok farklı olup bu tarikata bağlı olanların çoğu bakirdir. Tekke denilen bir kiliseleri vardır ki kapıların üzerinde şu kelimeler yazılıdır Caedan ormac dilersin [câvidân olmak dilersen...?] cusgiunge, al chacheccuur. Yani bu tarikata girmek isteyen bekârete münasip şekilde davranmalıdır. Bunlar çarşaf biçiminde üzeri kareli elbiseler giyerler. Bu elbiseler pamuk ve at kılından dokunmuşlardır. Umumiyetle başlarında saç yoktur fakat kafalarına Yunan rahiplerinin şapkalarına benzer bazı bereler giyerler. Bunlarda bir karış uzunluğunda püskül vardır. (bk. res. 3, 23) Bu püskül at kılılarından yapıldığından oldukça serttir. Kulaklarına, boyunlarına ve kollarına demir halkalar takarlar. Erkeklik uzuvlarının altındaki deriyi delip buraya demir veya gümüş bir halka yerleştirirler. Bunun sebebi, şehvani zevk ve arzulara herhangi bir şekilde kendilerini kaptırmamaları içindir. Bunlar, mezheplerinin o devirde liderleri sayılan Nesimî adlı biri tarafından tertip edilmiş halk lisanında eski metinleri okuyarak dolaşırlar. Bu Nesimî, kanun aleyhinde bazı şeyler söylediğinden adalet tarafından Hagios Ammianus gibi derisi yüzüldü. Kalenderîler sadakayla yaşarlar, Nesimîlerin tarikat nizamına riayet ederler. Ben onların kitaplarının bir kısmını kiraat ettiğim için derisi yüzülen şahsın Hristiyan dinine ne kadar ehemmiyet verdiğini gayet iyi anladım. Nitekim Hristiyanlık hakkında oldukça ilmî bazı şeyleri, methiyeler ve gayet güzel mısralar halinde yazmıştı.*

Yazar bundan sonra “Dervişler” tarikatini anlatmaya başlar. Daha önce “abdâl”ların müstakil bir zümre adı olduğu halde sonraları umumî bir isim haline gelmesi gibi, dikkat edilecek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

olursa daha sonraki yıllarda bütün bu zümrelerin müşterek isim ve sıfatı konumuna gelen “dervîş” kelimesi de Menavino’nun eserinde müstakil bir zümre adıdır: *Dervişler son derece neşeli insanlardır ve elbise olarak güneşte kurutulmuş, hadım edilmiş kuzu derisi kullanırlar. Bu derilerden ikisini omuzları üzerinden sarkıtarak önden ve arkadan tenasül uzuvlarını örterler. Vücutlarının geri kalan kısmı tamamen çıplaktır. Elllerinde, üzerinde düğümler bulunan uzun ve kalın bir sopa taşırlar. Başlarında uzunluğu bir karış olan sivri beyaz bir bere (res 6) takarlar. Kulakları delik olup çok zarif taşlardan ve akikten yapılmış küpelerle süslüdür. Türkiye’de seyyahların yaşadıkları ve konakladıkları pek çok yer vardır. Yaz aylarında evlerinde yemek yemezler, sadakayla yaşarlar ve sadaka dilenirken pek çok laf kullanırlar. Şâh-i merdân aşkına. Muhammed’in damadı olan ve Ali denilen o kıymetli adamın aşkı için sadaka verin. Ali, sizin gibi diğer Müslümanlar arasında ordunun en ön safında yer almıştı. Seydî Battal denilen bir başkasının mezarı hâlâ Anadolu’dadır. Onun sayesinde Türkiye’nin büyük kısmının fethedilmiş olduğu rivayet edilir. Türkiye’de beş yüzden fazla kişinin kaldığı bir evleri vardır. Her sene burada sekiz binden ziyade şahıs umumi bir toplantı yapmayı âdet haline getirmişlerdir. Burada yedi gün boyunca muzaffer bir şekilde çılgınlar gibi eğlenirler. Onların generallerine Hasan Baba denir. Hepsinin babalarının babaları manasına gelir. Bunların aralarında çok tahsilli gençler de mevcuttur. Dizlerine kadar inen beyaz elbiseler giyerler. Her biri, bir araya geldiklerinde bir hikâyeye anlatır. Sonra bütün bu hikâyeler müellifinin ismiyle yazılıp Hasan Baba denilen generale hediye edilir. Bu hikâyeler, onların geçtikleri mintikalarda gördükleri mucizevî şeyleri ihtiva ederler. Onların Pazar günü saydıkları Cumaları, evlerinden fazla uzak olmayan otlar üzerinde tahta tabaklarda güzel bir yemek yerler. Hasan Baba, etrafı beyaz elbiseli en tahsilli olanlar tarafından kuşatılmış vaziyette herkesin ortasında oturur. Yemekten sonra general ve bütün herkes ayağa kalkar ve Allah’a dua ederler. Sonra hep beraber yüksek sesle “Allah kabul eylesin” diye bağırlarlar. Bunun manası, Allah bizim bu duamızı kabul etsin, demektir. Ayrıca aralarında generalin cüceleri denilen bazı küçük çocuklar vardır. Bunlar bazı leğenler içinde toz halinde bir ot taşırlar ki bu ottan tadan adeta sarhoş olmuş gibi neşeye kapılır. Evvela generalin aldığı, sonra da elden ele sırayla herkese dağıtılan bu ota esrar denir. Generalden sonra diğerleri ottan yerler. Bu iş sona erince dokuz hikâyenin bulunduğu kitabı okurlar, akabinde evlerine yakın olan bir yere giderler. Burada yüzden fazla odunla devasa bir ateş hazırlarlar ve el ele tutuşarak, tarikatlarına ait ilâhiyi söyleyerek dönmeye başlarlar. Bu bizim oralarda kendilerini neşe ve zevke kaptıran kadınlarla erkeklerin yaptıkları rondolara benzer. Dans sona erince bıçaklarını çıkartıp uçlarıyla kimi kollarını, kimi göğsünü, kimi baldırını çizerek tıpkı odunlar üzerinde yaptıkları gibi dal, yaprak, çiçek veya kırık kalp şekilleri resmederler. Bunları âşık oldukları kadınlar için yaptıklarını söylerler. Daha sonra ateşe yaklaşmış yaralarının üzerine sıcak kül koyarlar ve hazırladıkları sidikle ıslatılmış döküntü pamuklarla yaralarını sararlar. Bu pamuklar kendiliğinden düşünce yaralar hemen iyileşir. Son sabah hepsi generalin müsaadesini alarak silahlı insanlar gibi takımlar halinde bayrak ve davullarla bütün yol boyunca sadaka isteyerek yerlerine dönerler. İstanbul’da bunlara iyi gözle bakılmaz. Zira bir zamanlar bunlardan biri elbisesinin altında gizlediği bir kılıçla Büyük Türk’ü öldürmek istemiş. Buna rağmen bunlara yine de sadaka verirler çünkü evlerine dönen seyyahların ruhlarını okşamayla severler.*

Menavino eserinin dervişlere ayırdığı bu bölümünü Torlaklar hakkında bilgi vererek bitirir: *Torlaklar da dervişler gibi hadım edilmiş kuzu postu giyerler: Geri kalan kısımları çıplaktır. Ama bere taşımazlar, kafaları kazınmış olarak gezerler. Üşümek için vücutlarını iyice yağlarlar. Terler aşağıya inip görüşlerine mani olmasın diye şakaklarını eski bir bezle yakarlar. Bunların yaşama tarzı bizim hayvanlarımızdan farklı değildir. Zira ne okuma bilirler ne de erkeklere has işleri yaparlar, ötekiler gibi sadakayla yaşarlar. Tek başlarına şehre inerler ve bütün gün meyhanelerde ve hamamlarda dolaşarak başkalarının sırtından karınlarını doyurmaya çalışırlar. Çoğu kere gruplar halinde تنها yerlere giderler ve iyi giyinmiş birine tesadüf ederlerse onu da kendileri gibi çıplak bırakırlar. Şehirde gezerken rastladıkları kadınlara fal baktıklarını söylerler*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

ve tıpkı bizim memlekette Çingenelerin yaptığı gibi, sanki uzun zamandır el falı üzerinde çalışmışlar gibi, kadınların ellerine bakarlar. Bu yüzden iyi huylu kadınlar onlara ekmek, yumurta, peynir ve hem lüzumlu hem de sevdikleri başka şeyleri getirirler. Ekseriya kendi aralarında hem dine hem de zamana münasip olmayan şeyleri bilirler. Bu yüzden bazen yanlarında, azizmiş gibi hürmet ettikleri bir ihtiyarı getirirler ve ona ancak cennet bahçelerinde yaşayanların layık olabilecekleri saygıyı sunarlar. Yazarın ifadesine göre bu ihtiyar gökyüzüne bakarak şehre büyük bir felaket geleceğini haber vermiş. Torlaklar hep bir ağızdan feryat ederek bu belayı savması için ihtiyara yalvarırlar; bu arada gürültüye koşan halk durumu öğrenince onlar da ihtiyardan aynı talepte bulunurlar, ermişliğine inandıkları ihtiyara bu duayı yerine getirmesi için hediyeler sunarlar. Sonunda ihtiyar ellerini kaldırıp şehirden belaların kaldırılması için dua eder, torlaklar da eşek yükü hediyeler toplayıp kendilerine kanaanlarla alay ederek şehirden uzaklaştırmış (Menavino, 2000, s.54-55).

Abdal zümrelerin görüntüleriyle ilgili olarak yerli ve yabancı kaynakların naklettiği bu kabil bilgi ve rivayetler, gerçekte bütün bu derviş zümrelerinin birbirlerinden kesin ayırt edici özellik ve çizgilerle ayrılmadıklarını göstermektedir. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde, Hayâlî Beğ'in gençlik yıllarında şeyhi olan Baba Ali Mest-i Acemî'yi tasvir ettiği şu cümlesinde onu Kalenderîlerin başı ve Hayderîlerin kulağı halkalısı şeklinde tarif ettiği, bu zümreler arasındaki benzerliği ortaya koyduğu gibi, aydınlar nazarında bunların keskin hatlarla birbirlerinden ayırt edilmediklerini de açıkça göstermektedir: *Baba 'Alî Mest-i 'Acemî ki zemânında ser-halka-i Kalenderiyân ve bende-i halka be-gûş-i Hayderiyân olup âvâz-i zencîri nice 'âkili mecnûn eyler ve na 'l-i halka-i gûşî piyâde 'azm-i râh eylese 'arsa-i felekde seyr-i mâh-i neve na 'l-i bâz-gûn eyler. Boyununda tavkı ile nice gerden-keşleri bende itmiş ve egninde cevlakı ile anca delk-pûş, ezrak-taylesân zerrâkları üftâde vü efgende itmiş, miyân-bendindeki kullâb-i ejder-seri tılsım-i genc-i vücûd eylemiş, halka-i tarikatle bende-i halka-be-gûş idiniüp dîv-i şühûdîniñ vücûdın nâ-bûd eylemişdi.*⁴ Yahut aynı müellif İstanbullu Hayderî'yi tarif ve tasvir ederken *Bir merd-i mücerreddür ki boynunda tavk-ı Hayderî bir kulagında mengûş-ı Kalenderî ile ser-halka-i rindân dîd vâdîd ve sâhib-silsile-i pirân-ı tarikat-tecrîddür. Kullâb-ı kemer ile miyân-beste-i gürûh-i dervîşân ve meftûle-i ejder-ser*⁵ ile *ejder-küş-i nefsi bî-sâmândur.*⁶ ifadesiyle ona hem Kalenderî hem de Hayderî dervişlerinin özelliklerini yüklemektedir. Bilindiği üzere Kalenderîler çâr-darb ettikleri halde Hayderîler bıyıklarını uzatırlar ve tepelerinde de bir tutam saç bırakırlardı.⁷

Bununla beraber gerek yabancı seyyahların görüp anlattıklarından gerekse yerli kaynakların naklettiklerinden abdal, ışık, Cemâlî, Kalenderî yahut Hayderîler gibi zümreler arasında başlangıçta kesin ayırt edici vasıflar olarak görülen bazı özelliklerin bir süre sonra yavaş yavaş birbirine karışıp kaynaştığı, daha sonra da bu ayırıcı hatların çoğunun özellikle Bektaşî tekkeleri içinde erimeye yüz tuttuğu görülmektedir. Bu zümreleri bunlara bir kalenderhane vakfedecek kadar yakından tanıdığı bilinen Yetîm Ali Çelebi'nin, daha XVI. yüzyılda abdalların bazen Bektaşî tacı bazen de Kalender tacı takındıklarını söylediği şu beyti konuyu birkaç kelimeyle açıklayıp özetlemesi bakımından önemlidir: *Tâc-i Bektaşî gehî tâc-i kalender urınur / Nice kisve urınursa ko urunsun abdâl* YAÇA, g.118/2. Bütün bu asimilasyonlar sonucunda, bazı araştırmacıların bunların XVIII. yüzyıldan itibaren diğer tarikatlere karışarak tarih sahnesinden silindiklerini bildirmelerine rağmen gerek Onay'ın "Abdâl" maddesinde anlattıklarından (Onay,

4 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 270b.

5 Burada geçen "meftûle" kelimesi Himmət-zâde Abdî'nin Hz. Peygamber için söylediği *Meftûle-i gîsuvânun olsun / Mahşerde benim serümde sâyem* beytinde olduğu gibi kıvrım kıvrım olmuş saç anlamındadır. Saçların yılana benzetilmesi gibi mübalağa yoluyla ejdere benzetilmesi de yaygınca kullanılan bir kalıptır. Dolayısıyla "meftûle-i ejder-ser" ucu ejder başı gibi kıvrılmış saç anlamına gelir.

6 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 90a. krş. Hüdâyi 1157, vr. 66a.

7 Bu konuda bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 113.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

1992, s.2) gerekse XIX-XX. yüzyıl Orientalist ressamların tablolarında bunların yoğun olarak konu edilmelerinden, (res. 1, 4) İslâm coğrafyasında ve özellikle Mısır'da yakın zamana kadar geleneklerinden taviz vermeden varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Esas itibarıyla müstakil birer zümre ismi olan “Abdâl” ve “Dervîş” gibi has isimlerin daha sonra bu yola girmiş sünî veya bâtinî tarikat zümrelerinin tamamına alem olacak bir hüviyet kazanarak “Mevlevî dervişi” yahut “Bektâşî abdalı” örneklerinde olduğu gibi anlam değiştirmesi de bu zümrelerin birbiri içinde eridiklerine bir başka delil olarak gösterilebilir.

Arapça asıllı “abdâl” kelimesi, menşe itibarıyla, “birbirinin yerine geçen” anlamındaki “bedel” yahut “bedil” kelimelerinin çokluğu olan “ebdâl”in Türkçede teklik anlamı kazanarak “abdal” olarak telaffuzundan ibarettir. Abdalân yahut abdallar şeklinde çokluk haliyle zikredilmelerinin sebebi, halk arasındaki yaygın bir inanca göre onların Allah tarafından halkın bazı işlerini tasarruf için manevî izinle hilafet görevi verilmiş 40 neferi Şam’da, 30 neferi diğer memleketlerde olmak üzere 70 kişilik bir zümreden ibaret olmaları bakımındandır. Bunlara mutasavvıflar arasında “ricâlü’l-gayb” yahut halk arasında “gayb erenleri” denir. Bunlardan biri ölünce güya diğeri “bedel” olarak onun yerine geçmiştir. Gelibolulu Âlî şu nefis beytinde bu inancı ustaca ima edip hafife alır: *Didüm abdâllerde şimdilik senden bedel kimdür / Didi ‘Âlide gördüm ben melâmet pîrinünj hâlin* GMAD, g.1080/5. Bununla beraber tasavvufî terim olarak yukarıdaki haliyle izah edilen “abdal” tabiri, tarihî ve edebî metinlerde daha çok dünyadan el etek çekmiş, kalender, serseri, dilencilik eden dervîş karşılığında kullanılır. Fuad Köprülü “Abdalân-ı Rûm” olarak adlandırılan Anadolu abdallarını Bâbâilik cereyanının daha sonraki temsilcileri olarak gösterir. Bunlar Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda önemli rol oynayan “alp erenler”, “âhîler”, “bâciyân-ı Rûm” ile birlikte yer alan dördüncü sosyal zümredirler. Daha sonraki yüzyıllarda bütün bu sınıflar birbirine karışarak daha çok Kalenderî ve Hayderî zümrelerine mensup dervîşler “abdal” olarak anılmışlardır. Bununla beraber özellikle Osmanlı manzum metinlerinde Kalenderîler hakkında kullanılan “abdâl”, “gedâ”, “dervîş” gibi sıfatlar arasında “abdâl” kavramının çok özel bir yeri vardır. Bu tabir, Hatîb-i Fârisî’nin *Menâkıb-i Cemâlî d-dîn-i Sâvî*’sinde “Pîr-i Abdâl” yahut “Pîr-i Abdâlân” şeklinde Kalenderîliğin kurucusu kabul edilen Cemâleddîn-i Sâvî hakkında onun klişeleşmiş unvanı olarak tekrarlanır (Yazıcı, 1972, s.64,76). Dolayısıyla Hayderîlik, Cavlakîlik, Cemâlîlik gibi bazı ince çizgilerle birbirlerinden ayrılan zümreler “Kalenderîlik” şemsiyesi altında değerlendirilebileceği gibi “abdâl” kavramı da bütün bu zümreleri kuşatan ortak bir üst unvan olarak kullanılmış görünmektedir.

Abdülbâkî Gölpinarlı Abdalların XV. yüzyılın sonlarında Bektaşîler tarafından temsil edildiklerini, bu yüzyıldan sonra ayrıca bir Abdallar zümresinin bulunmadığının bilindiğini ve “abdal” sözünün aynı zamanda dervîş anlamında da kullanıldığını belirterek bunların Mevlevî Abdalı, Bektaşî Abdalı şeklinde sınıflandıklarından bahsederse de edebî metinlerde geçen “Abdal” tipi daha çok Kalenderî, Hayderî, Ni‘metullahî, Nurbahşî, İmâmî ve Torlaklara mensup bâtinî ve gezginci dervîş zümrelerinin ortak adıdır. “Dervîş” ve “gedâ” kelimelerinin Türkçede bir süre “dilenci” anlamında kullanılması da bunların gurur, kibir ve nefislerini kırmak için dilencilik ederek geçimlerini sağlamalarından kaynaklanır.

Evliyâ Çelebi’nin *Seyâhat-nâme*’sinde abdalların aksesuar ve kıyafetlerinin sembolik karşılıkları ile ilgili verdiği şu bilgiler, bunlar hakkında edebî metinlerde geçen ifade ve yorumları çözmek ve bunların zahirî görünüşlerini aksettirmek açısından önemlidir: *Bu ma’nâya dervîşânun vüçüdlerindeki dâğlar Allâh’dan korkma ma’nâsıdır kim Hudâ’dan ‘afv umup tâ’ib ü tâhir olur ve başındaki yüz bir dag yakmak yüz bir tarîkun hükmine rızâ virdüm ve cümle menâhîden müberrâyam dimekdür. Ve bînisi üzre teslîm dagı yakmak ‘alâmeti oldur kim cemî’i emr-i Hakk’ı dutup ve menâhiyyâtdan kaçup ma’sûm-i pâk olup emr-i Hakk’a teslîmem dimekdür. Ammâ bu teslîm dagını yakan terk ü tecrîd olup derûnunda mahabbet-i Hudâ’dan gayri bir ârzû olmamak gerek. Kulaklarında olan mengüşeler, isyân tarafından kaçup Hak cevânibe engüş ber-dehen itmekdir. Bogazın-*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

daki halhâller şerî'at-i mübîne boyun bağladım dimekdür. Kollarına bilezik komak, harâmdan el çeküp bâkireyem dimekdür. Pâ-birehne ve ser-bürehne gezmek 'âşık-i Hudâyam, anı araram dimekdür. Ammâ tâc geymenüñ kırk sü'âli vardır, degme âşık-ı cân cevâb virimez. [...] Dervîşâne teber-dâr olmak, müslimem dimekdür. Zerdeste taşımak, pîr asâ-dâriyam dimekdür. Kemer kuşanmak, kemer-besteyem dimekdür. Sapan taşımak, şeytânı kovaram dimekdür. Keşkûl taşımak, bahr-i ummânam dimekdür. Cilbend taşımak, ummân-i kerâmeyem dimekdür. Mecnû'a taşımak, bahr-i ma'ârifem dimekdür. Zil ü bem taşımak, musalliyem ve sâhib-i vaktem dimekdür. Pâlheng taşımak, bagrama taş basup nefis ile mücâhede etmede taş yürekliyem dimekdür. Tennûre geymek, avret yerim örtüp sâhib-hayâyem dimekdür. Post taşımak, Hak yoluna kurbânem ve tarîkümde sâhib-seccâdeyem dimekdür. İhrâm taşımak, her yirde mahrem-i râzem ve meclis benden emânetdür ve hac idüp ihrâma girdüm dimekdür. Saç koyverüp gîsû-dâr olmak, sünnet-i Resûl'e ittîbâ' itdüm dimekdür. Başında tel taşımak, şeytân ile mücâhede idüp gâlib oldum dimekdür (Dervîş, 1314, s.501-502).

Bu yazıda abdal zümrelerinin en tanınmışlarından olan Kalenderîlerin edebî metinlere yansıyan özellikleri incelenirken, yukarıda izah edilen kaynaşma ve karışmalar sebebiyle bu bâtinî dervîş gruplarının birçok ortak özelliği de ister istemez sıralanmış olacak. Aslında biraz daha ince eleyip sık dokunacak olursa manzum metinlerde Edhemîler, Cavlakîler, Câmîler, Ni'metullahîler, Cemâlîler, Ezrâkîler, Gümânîler, Hânedânîler, İlâhîler, İmâmîler, Torlaklar, Kitâbîler/Sâbi'îler, Şemsîler/Âfitâbîler, Nurbahşîler, Kübrevîler, Türâbîler vb. has isimleriyle zikredilen dervîş zümreleri hakkında zengin ve bilinçli kullanılmış çok özel bilgilerin serpiştirilmiş halde bulunduğu görülür. Bunlar arasında haliyle bu zümrelerin tamamına “abdâl”, “dervîş”, “ışık”, “pôst-pûş” gibi isimler vererek umumî değerlendirmeler yahut ortak özelliklerini ön plana çıkartarak yapılmış üstünkörü yorumlar da bulunmaktadır. Bununla beraber zaman zaman mesela “Abdallar” yahut “Dervîşler”in önceleri gerçekten müstakil birer zümre ismi olup daha sonra bunların tamamına birden “dervîş” yahut “abdâl” denmesi gibi durumlar göz önünde bulundurulacak olursa, edebî metinlerde zaman zaman bunlar hakkında geliştirilmiş yorum ve ipuçları oldukça girift birer probleme dönüşebilir. Ancak her şeye rağmen dikkatle incelendiğinde bu metinlerin her konuda olduğu gibi bu tarikat zümreleri hakkında da -kesif bir şî'riyyet perdesi ardına gizlenmiş olsa da- çok gerçekçi ve sağlam bilgi ve yorumlar barındırdıkları görülecektir.

Bir örnek vermek gerekirse mesela eski metinlerde Âfitâbîler yahut Şemsîler adıyla zikredilen bir zümreyi şairlerin güneşe tapan “Yezidîler” yahut “Şemsîler” denen bir abdal zümresi hakkında kullandıkları görülmektedir. Öncelikle “Âfitâbîler” hakkında elimizdeki ilk ipucu bunların güneşe karşı ibadet etmeleridir. Sebzî'nin “O güzelin saçı güneş gibi parlayan yüzüne secde etse yeri var. Çünkü onun yanaklarının mahiyetini ancak güneşe tapanlar bilir” anlamındaki şu beytinde yanağa doğru kıvrılan saç, güneşe secde eden bir Âfitâbîye benzetilmiştir: *Gün yüzine secde kılrsa zülfi Sebzî vechi var / Ruhleri mâhiyyetini Âfitâbîler bilür* PBKG, g.2418/7. krş. *Leblerüñ hâssıyyetini lâ'l-i nâbîler bilür / Ruhlerüñ mâhiyyetini Âfitâbîler bilür* ZDAN, g.382/1. Yezidîlerin güneş doğarken ve batarken rükû ve secdesiyle namaz kıldıkları bilindiğinden, şairlerin bu kabil ifadelerle haklarında üstünkörü bilgi sahibi oldukları bu zümreleri kastedip “Âfitâbî” tabirini onlar hakkında kullanmış olmaları da muhtemeldir. Nitekim Gelibolulu Mustafa Âlî'nin “Sevgilinin (güneş gibi) yüzüne meyleden Âfitâbîler biziz. Uğurlu yıldızın yerini bulan “Kitâbîler” biziz” anlamındaki şu beytinde bu konuya gök cisimlerine müstesna bir önem veren ve onlara yine namaza benzer bir ibadetle tapınan “Sâbi'îler”i de dahil ettiği görülmektedir: *Ârız-i cânâna mâyil Âfitâbîler bizüz / Kevkeb-i sa'düñ yirin bulmuş Kitâbîler bizüz* GMAD, g.499/1. Cenâbî “Şarap kadehinin neşesini nasıl mestler ve haraplar bilirse, güneşin ışıklarını almayı da “Âfitâbîler” bilir” anlamında şöyle der: *Neş'e-yi câm-i meyi mest ü harâbîler bilür / Almaga envâr-i mihri âftâbîler bilür* PBKG, g.2415/1. Rahîmî de “Ey gönlü güneş gibi aydınlık sevgili, yanağını ben zerre kadar değersiz göster (çünkü) güneşin tesirinin ışığını ancak Âfitâbîler bilir” anlamında şöyle der:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Arızuñ ben zerreye 'arz eyle ey rûşen-zamîr / Lem'a-i âsâr-i mihri Âfitâbîler bilür RDAM, g.89/4. Bütün bu beyitlerde geçen “ışık”, “nurlar”, “tecelli” kabilinden ortak kavramlar ve bunlara değer verme onları yüce sayma eğilimi dikkati çekmektedir. Burhan Oğuz *Türkiye Halkı'nın Kültür Kökenleri* adlı eserinin II. cildinde “Şemsîler”den bahsederken bunların fecir vaktinde kalkıp, yıkanıp giyinerek güneşin doğmasını beklediklerini, güneşin ilk ışıkları belirince de yere kapanarak ağlayıp, toprağı öpüp vecd ile dua ettiklerini, üzerlerine bir güneş ışığı isabet ettiğinde büyük sevinç duyduklarını bildirmektedir. Öyle ki gece yolculuk ederken ay ışığı üzerlerine vurduğunda adeta şirke düşmemek için aya muhtaç bulunmadıklarını ispat etmek istercesine ellerinde fener taşımaya başlarlarmış. Vâhidî'nin 920 Saferinde telifini bitirip (m.1514) Kânûnî'ye Rodos'un fethi münasebetiyle sunduğu *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân* adlı eserinde bir abdal zümresi olarak değerlendirilen Şemsîler ile ilgili şöyle bir ibare bulunmaktadır: “*Gürûh-i Şemsîler: sakal ü kaş ü bıyık pâk-tırâş-i vücûh kesiler. Nemed-i siyâh ü sepîd-pûşlar ve şerâb-i nebîz-nûşlar ve ser-hôşlar ü pür-cûşlar ü bî-pûşlar ve başlarında birer külâh-ı nemedîn depeleri açık hayl ü haşem ile ve tabl ü 'alem ile ve gülbang-i salavât ile ve âheng-i tekbîrât ile Hâce-i Cihân'ın hân-kâhına müteveccih oldılar.*”⁸ Gölpınarlı “Şemsîler” denen, saç, sakal ve bıyıklarını tıraş edip davul ve alemlerle toplu halde gezen, şaraba düşkün bu zümrenin “Şemsî” ismi sebebiyle Şems-i Tebrizî'ye isnadı konusunda fikir mütalaasında bulunurken Şems'e bağlı tepesi açık keçe külâh giyen bir zümre olamayacağını ve kaynaklarda böyle bir külâh çeşidinin bulunmadığını haklı olarak ısrarla belirtiyor (Gölpınarlı, 1953, s.207-208; Celâleddin, 1971, s.99,101-102). Öyle anlaşılıyor ki güçlü bir ihtimalle bunlar, yukarıdaki beyitlerde söz konusu edilen ve aşırı saygı gösterdikleri güneş ışığına engel olmasın diye külâhlarının tepesini açık bırakan, ancak namaz kıldıkları için Vâhidî tarafından Müslüman sanılan Yezidî/Şemsî/Âfitâbî zümrelerden başkası değildir.⁹ Nitekim onların da gezginci derviş zümreleri gibi def ve davullar eşliğinde “sancak” gezdirdikleri bilinmektedir. Yine de bu konunun derinlemesine incelemeye muhtaç olduğunu belirtmek gerekiyor.¹⁰

Görüldüğü üzere edebî metinler zaman zaman en sağlam kaynakların dahi aydınlatamadığı yahut önemli görmediği için yazıp geleceğe aktarma ihtiyacı hissetmediği kıyıda köşede kalmış konuları dahi yerine göre en ince detayına kadar işlemiş olmaları bakımından önemli birer tarih vesikası değeri taşırlar. Yüzlerce örneği çoğaltılabilecek bu tarihe ışık tutma özelliğini müşahhas bir örnek somutlaştırma amacıyla bu yazıda Osmanlı döneminde halkın ve şairlerin ilgi odağı olan heterodoks/bâtînî derviş zümrelerinin genel adını temsil etmesi bakımından bir Abdal/Kalender derviş modeli konu edilmiştir. Bununla beraber edebî metinlerde “abdal”, “dervîş”, “ışık”, “gedâ” yahut “post-pûş” gibi umumî sıfatlar hariç tutularak Hayderîler, Edhemîler, Cavlakîler, Câmîler, Cemâlîler, Ezrâkîler, Gümânîler, Hânedânîler, İlâhîler, İmâmîler, Torlaklar, Kitâbîler/Sâbî'iler, Şemsîler/Âfitâbîler, Ni'metullahîler, Nurbahşîler, Kübrevîler, Türâbîler vb. zümrelerin kendilerine has özellikleriyle zikredilmelerine nazaran, bunlar hakkında müstakil birer çalışma yapılabilecek derecede bol malzeme bulunduğunu da ifade etmek gerekiyor. Buna bir örnek olmak üzere bu yazıda mercek altına alınacak bir Kalender dervişinin dikkat çeken belli başlı hususiyetleri alfabetik sıraya göre şöylece sıralanabilir:

8 Vâhidî's *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân*, nşr. Ahmet T. Karamustafa, [İstanbul] 1993, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, vr. 81a.

9 Ahmet Yaşar Ocak Şemsîler'e sadece Vâhidî'nin eserinde rastlandığını bildirerek saç, sakal, bıyık ve kaşları kazınmış olan bu dervişler hakkında *Kalenderî oldukları gayet açık bir şekilde anlaşılıyor* der. Ahmet T. Karamustafa *TDVİA* daki “Menâkıb-ı Hâce-i Cihân” maddesinde “Şemsîler” hk. *Şems-i Tebrizîler'den bahseden tek müellif Vâhidî'dir. Yüzleri tıraşlı, sırtlarında beyaz ya da siyah nemedler, başlarında tepeleri düz külâhlarla yalnız ayak dolaşan bu dervişlerin Mevlevîler'in Şems kolu mensupları olduğu söylenebilir* der (c.XXIX, s.109). Makalede “tepeleri düz” diye yorumlanan ibarenin *Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân*'ın ilgili kısmının Tahsin Yazıcı neşrinde “depeleri kesük” (HFMC, s.XXV), Karamustafa'nın faksimilesinde ve Karakaş-zâde'nin matbu metninde “depeleri açık” şeklinde olduğunu hatırlatmamız gerekmektedir.

10 Mehmet Sait Çakar, *Yezidîlik Tarih ve Metinler Kürtçe ve Arapça Nüshalar*, Ankara 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Alem ve bayrak taşır

Gerek yerli ve yabancı seyahatnamelerden gerekse yazılı ve görsel tarih kaynaklarından öğrendiğimize göre bâtinî dervişler gittikleri yerlerde ellerinde bayrak ve alemlerle bölükler halinde dolaşırlardı.¹¹ Ârifî'nin “Dehr abdalı sabahleyin omzuna altın bir alem alıp sırtına ak bir aba giyerek felek pazarına girdi” anlamındaki şu beytinde bunların omuzlarına aldıkları bayraklarla çarşı pazar dolaşmaları tasvir edilmektedir: *Abdâl-i dehr çeğnine zerrîn 'alem alup / Bâzâr-i çerha girdi geyüp ak 'abâ seher* MKTM, k.131/7. Celâlî'nin şu mısralarından bunların bayrak ve alemler yanında “tabl” da taşıdıkları anlaşılmaktadır: *Şedde vü tabl ü 'alemlerle idüp cümle hücum / Rûm abdâlleriyüz eyleyelüm gayret-i Rûm / Salalum şarka vü garbe yine âvâz-i kudûm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* ŞMFB, s.155. Bâlî'nin “Abdallara yaraşır biçimde elifler çekip göğsümü güm güm dövdüm. Sevgilinin teşrifi ile aşk diyarına bayrak çektim” anlamındaki şu beyti bu davul çalma ifadesini desteklediği gibi aynı zamanda alem ve bayrak taşıma geleneğine de işaret etmektedir: *Elifler kesdüm abdâlâne döğdüm sînemi güm güm / Kudûm-i yâr ile 'ıskuş diyârına 'alem çekdüm* BDMY, g.118/2. Lâmi'î Çelebi'nin şu beytinde dokuz kat felek, sevgilinin güzelliğinden nasip dilenmek için dolaşan bir derviş grubuna benzetilir. Bunlar arasında ayın elinde bir sancak, güneşin elinde ise bir çerağ vardır: *Hüsünü cerr için tolanur dehri nüh-felek / Mâhuş elinde râyet ü mihrüñ çerâğı var. Sabâyî Üveys-nâme'sinde kapı çalma anlamına gelen “dakk-ı bâb” tabirine imada bulunduğu şu beytinde, uzun sapı üzerinde açan zambağı, elinde bayrağıyla kapı kapı dolaşarak dilenen bir Kalender dervişine benzetmiştir: Kalender-veş 'alemle çüb-i zanbak / San ider küçe-i gül-zârda dak* SÜÖS, mes.77.

Ar ve namusu terk etmiştir

Eski metinlerde günümüzdeki anlamından çok farklı olarak “kanun, ayin, yol, sünnet, ayıp, kabahat, rezillik, ırz noksanlığı” gibi menfî anlamlar ifade eden “nâmûs” ibaresi utanma anlamındaki “âr” ile bir arada kullanıldığında aşağı yukarı “nâm ü neng” ile eşanlamlı olarak “şân, şöhet, 'izzet, vekâr, haysiyyet, halk tarafından beğenilme, şân, şeref” gibi anlamlar ifade eder. Nitekim “neng” tabiri de edebî metinlerde yoğun olarak “başkaları tarafından ayıplanma korkusu” anlamında kullanılır. Âşıklar ar ve namusu terk ettikleri gibi şân ve şöhet de terke çalışırlar. Şairlere göre aşk ile şân ve şöhet bir arada bulunması imkânsız hâllerdir. Bâkî bu durumu “Ey gönül, gel ya aşkı bırak yahut da şân ve şöhet. [Çünkü] şân ve şöhet ile aşk bir arada bulunamazlar” anlamında şöylece ifade eder: *Yâ terk-i nâm ü neng it yâ 'aşkı ko gönül gel / Neng ile nâm sızmaz 'aşk ile bir arada* BDSK, g.478/3. Daha açık bir ifade ile bütün bu erdemler kişinin, insanların gözüne hoş görünme düşüncesiyle halk içindeki itibarını korumasına vesile olması bakımından aynı zamanda gizli bir şirk vesilesi olup gerçek âşığın bundan sıyrılması gerekmektedir. Nev'î-zâde Atâî bu sebeple şân ve şöhet gizli şirk olarak nitelendirmektedir: *Olmasa ma 'nide küfrüñ halefi / Nâmina dinmez idi şirk-i hafî* NASE mes.1612. Bu sebeple özellikle sûfilik yoluna girenler arasında Azîz Mahmûd Hüdâyî vb. niceleri halk nazarındaki itibarlarını yok etmeye çalışmışlardır. Abdî'nin “Eğer Tebrizli Şems'in aşkından dem vuracaksan, Celaleddin gibi şân ve şöhet terk

11 Yukarıda bahsettiğimiz evliya veya dervişlere Türkçede âşık diyorlar. Aslında bunlar deli dolu kimseler, köylüvârî giyinen kaba saba adamlar. Vücutlarına şişler sokarak aptal tavırlarla oturup para dilenirler. Domuz gibi de şarap içerler. Bunlara Dawescher (dervişler, dervişân) diyorlar. Bu fakirlerin çoğu tarikat mensubudurlar. Özel işaretleri var. Asalarının ucunda taşırılar ve buraya ipek, keten bezler asarlar. Böylece bayrak yerine geçen bu bezlerden tanınırlar. Bazılarının işareti hilâl şeklinde, bazılarının ise dil gibi. Asalardaki bu işaretler, altın veya gümüş kaplıdır. Önde giden biri bir ilâhî tutturur, arkasından gelenler aynı ilâhiyi koro halinde okuyarak yürürler ve bütün şehri dolaşırlar. Bu ilahi okuyarak dolaşma işi Kasım ayında oluyor ve 3-5 gün devam ediyor. İsaak veya İsala diye bir kimseden söz eder ve onun hatırası için dolaştıklarını söylerler. Onlara göre bütün bunlar aynı zamanda mahsulün iyi olması için de yapılır. Buna aschry (aşure) derler. Bizim bildiğimiz “kutsal çorba” anlamındadır. [...] Böylece kış aylarında hayatlarını idame imkânını sağlıyorlar. Para ve başka şeyler topluyorlar. İstanbul'un muhtelif yerlerinde bu dervişlerin barınakları var. Evleri bir nevi hastaneye benzer. Bütün bir yıl boyunca zaman zaman omuzlarında bayrakları ile şehri dolaşırlar. Esir pazarına uğrayıp insan alır ve satarlar. (Dernschwam, s. 166-167.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

etmen gerekir” anlamındaki şu beytinde, daha önce halkın nazarında büyük bir bilgin konumunda iken Şems gibi bir gezginci dervişi'nin cezbesine kapılarak halkın nazarındaki itibarını kaybeden Mevlânâ'nın durumu “namusu terk etmek” olarak şöylece ifade edilmiştir: *Şems-i Tebrîzî mahabbetden dem urursañ gönül / Terk-i nâmûs it Celâlî'd-dîn-i Mevlânâ gibi* ENMN, g.5065/8. Aynı şekilde Leylâ'nın da Mecnun'un aşkıyla kendinden geçip “Kim ne derse desin!” dercesine bir tavır sergilemesi de “âr ve nâmûsu terk etme”nin bir diğer ifadesidir: *Soyundu hân-kâh-i 'aşka Leylâ / Koyup nâmûsı olmuşdur 'abâ-pûş* LHDM, g.46/7.

Bütün bu sebeplerle “utanma” anlamına gelen “âr” ile izzet ve itibar demek olan “nâmûs” nitelikleri kendini abdal ve Kalender dervişleriyle özdeşleştiren âşık/şair için utanılacak bir durumdur. Bir başka deyişle eğer âşık olduğunu iddia eden kişi ar ve namusu terk etmemişse gerçek âşık sayılmaz. Bursalı Rahmî'nin şu beyti bu durumu ifade etmektedir: *Rind-i rüsvâyem bugün devr-i felekde Rahmiyâ / 'Âr ü nâmûs ü salâh ü zühd bühtândur başa* BRME, g.6/5. Aşk uğruna ar ve namusu terk etmek aynı zamanda “melâmet” meşrebini de bir gereğidir. Eski şiirde “rind” tavrını benimseyen şairlerin okuyucularına kendilerini sürekli içen ve meyhaneden çıkmayan tipler olarak teşhir etmeye çalışmalarının ardındaki sebeplerden biri de bu melamet meşrebi ve âşıklık için ar ve namusu terk etme şartından kaynaklanır: *İçeyin 'âleme rüsvây olayın n'olsa gerek / 'Âşıkam 'âşık-i bed-nâma gam-i neng olmaz* BDSK, g.204/4. Dolayısıyla Yetim Ali Çelebi ve birçok şairin Kalenderler hakkında kullandıkları “ar ve namusu terk etme” kavramını bu çerçevede değerlendirmek gerekir: *Câme-i 'âriyeden bu ten-i hâkîyi soyup / 'Ârdan 'ârî olup neng ile nâmûsı koyup / Baş açuk yalın ayak kâfile-i 'ışka uyup / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* YAÇA, mur.7/3.

Âşık

Âşıklık Osmanlı kültür geleneğinde bütün mesleklerin âdeta vazgeçilmez bir meşrep ve gereği idi. Bu bakımdan “Hakk”a ulaşmak üzere yola çıkan abdal dervişlerin meslek ve meşreplerinin en belirgin özelliği âşıklıktır. Öyle ki bu edebiyatta âşık tipinin idealize edildiği ve sürekli benzetilmeye çalışıldığı tip “abdal” olduğu gibi, abdallar hakkında geliştirilen yorumların büyük kısmında da öncelikle onların âşıklığı ön plana çıkartılır. Bâkî “Aşkın yanıklığıyla soyunup gezen âşık, dünyayı kendinden geçerek gezen bir abdaldır” derken bu iki tipin birbiriyle örtüşecek derecede yakınlığını vurgular: *Âşık ki sûz-i 'ışk ile 'üryân olup gezer / Abdâldür ki 'âlemi hayrân olup gezer* BDSK, g.138/1. Hem Mesîhî hem de İshâk Çelebi dîvânlarında bulunan şu beyitte servi, aşk yolunun abdalı olup yalın ayak başı kabak sahralara düşen bir âşık ve abdal olarak tasvir edilmektedir: *Abdâl-i 'ışk olup yalın ayak başı kaba / Sahrâye düşdi 'âşık-i şûrîde-vâr serv* ÜİÇD, k.10/28. krş. MDM, k.18/27. Abdalların elbise giymemeleri geleneği ile âşıkların tipik sembolü olan “Mecnûn”un çöllerde çıplak dolaşması vb. müşterek haller bu iki tipi âdeta birbirine kaynaştırmıştır.

Ayna taşır

Kalender dervişlerinin ayna taşımaları her şeyden önce sürekli tıraş olup “çâr-darb” etmeleri sebebiyledir. Ancak bunun yanı sıra mesela Ahmed Paşa'nın “Senin saçının gecesinde yanağına gönül verdiğimi gören, Magrip'te bir Kalender dervişi'nin aya ayna tuttuğunu sanır” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi bunlar aynı zamanda önlerine gelene ayna göstermekteydiler: *Zülfün dününde virdüm dil haddüğe gören dir / Magripde bir kalender âyîne sundı aye* APDA, g.263/7. Şiirler okuyarak, oradan buradan topladıkları meyveleri insanlara sunarak dilenen bu dervişler aynı zamanda o dönemde herkesin evinde bulunmayan aynaları önlerine gelene göstererek kibar dilencilik ederlerdi. Bu arada ayna dendiğinde eski aynaların gümüş yahut çelikten mamul olup bunların sürekli bakıma ve parlatmaya muhtaç olduklarını, aksi takdirde paslanıp kararacaklarını hatırlamak gerekiyor. Dolayısıyla eski metinlerde sürekli Kalender dervişleriyle birlikte geçen ayna metaforu aynı zamanda sürekli cilalanıp temiz tutulması gereken gönlü de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

sembolize etmesi bakımından ayrıca manidar idi. Nihânî'nin tek sermayesi aynası olan bir kalenderden bahsederken aynı zamanda sofuya gönlü arındırma öğüdü verdiği şu beyti bu ilişkiye işaret etmektedir. Ayna sürekli bakım ve ihtimam gerektirdiği gibi gönül de her fırsatta temizlenip parlatılmalıdır: *Süfiyâ sâf itmege sa 'y eyle kalbün pasını / Varı bir âyînedür n 'eyler kalender şâneyi* NNFD, g.174/2. Gençlik yıllarında bizzat Kalenderî dervişleri arasına katılıp boynunda ve ayak bileklerinde halkalarla bir süre onlarla birlikte yaşayan Hayâlî Beğ'in "Güneş senin mahallende ay gibi parlak yüzüne ayna tutan saf gönüllü bir Kalenderdir" anlamındaki şu beyti de bu durumu ima etmektedir: *Kûyunda bir kalender-i rûşen-zamîrdür / Oldı cemâlün ayına âyîne-dâr şems* HBDA, g.211/2.

Bu arada mesela Ulvî'nin "Eline Kalenderler gibi bir ayna alıp bir güneş gibi sürekli dünyayı dolaş" dediği şu beytinde olduğu gibi güneş ve ayna benzetmesinde, durmadan dünyayı dolaşan güneşle elinde bir ayna bulunduğu halde sürekli seyahat eden Kalender derviş ilişkisini de göz ardı etmemek gerekiyor: *Elüğe âyene al 'Ulvîyâ kalender-vâr / Seyâhat it yûri turma cihâmı seyr eyle* DÜİÇ, g.581/5. Sâkib Mustafa Dede'nin Kalender dervişlerinin her önelerine gelene ihsan ümidiyle ayna tutmalarını anlattığı şu beyti de onların davranışlarını tasvir etmesi bakımından ustaca olup buradaki "minnet" kelimesi "başakakma" anlamında kullanılmıştır: *Likâ-yı minnete âyîne-dâr olma kalender-veş / Kerem it hâce-gân-i dehre ümmîd-i 'atâdan geç* SMDD, g.18/10. Arşî'nin aynaların hem hava temasını kesmeye hem de içine sokulup çıkartıldıkça gümüş veya çeliğin sürekli parlamasına sebep olan keçe kılıflarıyla dervişlerin keçe giyinmeleri arasındaki ilişkiyi işlediği şu beyti de bu konuda önemli bir ifade kalıbına örnek oluşturmaktadır: *Bir nemed geymiş kalender-sûret olmuş bu rakîb / Sundı yahdan destine âyîne-i billûr berf* PBKG, g.3899/2.

"Bahş-i Kalenderî" eder

Sözlük karşılığı "talih, kısmet, nasip, pay ve hisse" olan "bahş" kelimesi "bahş-i Kalenderî" terkihiyle kullanıldığında "elinde hiçbir şeyi kalmayacak biçimde her şeyini dağıtma, saçıp savurma"¹² anlamı ifade eder. Gerçek hayatta abdal dervişlerinin -muhtemelen yolculuklarında eşkiya ve soygunculara kaptırmama düşüncesiyle- paralarını hırkalarının içine gizlediklerini biliyoruz. Bunun yanı sıra mesela Revânî'nin "Gonca bir zengin gibi kese içinde altın taşır, gül ise bir kalender gibi bütün varlığını ortaya dökmüştür" anlamındaki şu beytinden anlaşılacağı üzere bunlar dilenerek elde ettikleri bütün kazançlarını gün sonunda o gece kalacakları tekkeye getirip kendilerine bir hisse ayırmadan ortaya döküp bölüşüyorlardı: *Gonca hem-yânçe ile altun götürür hâce-vâr / Gül kalender gibi itdi cümle varın der-miyân* RDMÇ, k.27/6. Revânî'nin şu beytinde de kendisine hiçbir şey kalmayacak şekilde bütün varlığını ortaya döken bir Kalenderî imajı çizilmektedir: *Işıklar baş açık hayrân kılıçlar cümlesi 'ürân / Kalender gibi hep varın idüpdür der-miyân kal 'a* RDZA, k.31/12. Bununla beraber aşağıdaki notta örnekleri verildiği üzere zamanla farklı anlamlar kazanan bu tabir, şairlerce abdal dervişler hakkında geliştirilen mazmunlarda da Gedizli Kabûlî'nin şu beytinde olduğu gibi "yağmalama" anlamında kullanılmıştır: *Aldı görünce gönlümi bir hûb Hayderî / Sabr ü karârüm eyledi bahş Kalenderî* GKME, g.394/1.

Başı açık gezer

Eski Müslüman toplumlarda erkek veya kadın hür bir Müslümanın başı açık sokağa çıkması düşünülemezdi. Bir erkeğin değil sokağa çıkarken, yataarken dahi başı açık yatması hoş görülmez, bu durum bir zillet veya aklî melekelerini yitirme alameti olarak görülürdü. Mevlevîlik

12 Bu tabir mesela Evliya Çelebi'nin *Leh sarâyınun kapusu eşiginde medfün olup çıkardugumuz yidi 'aded kîse guruşları yedi kişi birer kîse alup bahş-i kalenderî itdik* cümlesinde olduğu gibi "eşit pay etme" anlamında kullanıldığı gibi Na'imân'ın *Ez 'af-i mertebe tuhâf ü nevâdir Mısır'da bahş-i kalenderî oldu yahut İki yüz kişelikten ziyâde altun gâret-gerân beyninde bahş-i kalenderî oldu* ifadelerindeki gibi zamanla "yağmalama" yahut "yağmalayarak taksim etme" anlamları da kazanmış görünüyor.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

gibi bazı tarikatlerde ise abdest için mesh edilirken dahi sikke baştan çıkartılmaz, hafifçe yana yatırılarak başa mesh verilirdi. Bütün bu katı gelenek ve alışkanlıklara rağmen abdal zümrelerinin ve özellikle Kalenderîlerin baş açık gezmeleri, esas itibariyle tarikat tacı ve serpuş taşıyarak oluşacak gurur ve kibri engelleyip kendilerini hor ve hakir gösterme amacına yöneliktir. Bu zümrelere katılan birçok şahsın atadan dededen düzgün ailelere mensup olup Hayâlî Beğ gibi daha sonra baş açık yalın ayak bu hayatı tercih etmeleri, devrin bir başkaldırı modası olarak da düşünülebilir. Bu bakımdan abdalların onları diğer insanlardan ayıran en önemli özellikleri başlarının açık bulunmasıdır. Kalenderîlerin baş açık gezmeyi ilke edinmelerinin yanı sıra, diğer tarikatlerin dünyadan el etek çekme göstergesi olarak ‘abâ giymelerini dahi reddederek, çıplaklığı yahut bir hayvan postuna bürünmeyi tercih etmeleri, Şühûdî’nin “Biz kalender meşrepliyyz aba tutkusundan vaz geçmişiz. Başı açık abdal olup taç ve kabayı terk etmişiz” anlamındaki şu beytinde dile getirilmiştir: *Biz kalender-meşrebüz kayd-i ‘abâdan geçmişüz / Baş açık abdâl olup tâc ü kabâdan geçmişüz* ŞDEC, g.76/1. krş. *Tâc ü kabâyı n’eyleyeyin kim bu tekyede / ‘Uryân ü pâ-bürehne baş açuk kalenderem* YDÖZ, g.126/9. Bu sebeple birçok edebî metinde Hecrî’nin şu beytinde olduğu gibi taç giymeye karşı tepki gösterilir: *Gel gönül gel çekelüm gonce gibi hırkaya baş / Tâcı terk eyle geçür ‘ömri kalenderlük ile* HDÖZ, g.128/3. Çünkü Ebûbekir Celâlî’nin söylediği gibi, âşıklar nezdinde fakir ile zengin ve padişah tacı ile kalender külahı arasında hiçbir fark yoktur: *Ser-germ râ gedâ vü tüvânger ber-â-berest / Tâc-i şeh ü külâh-i kalender ber-â-berest* ECES, g.12/1.

Kendisi de bâtinî zümreye mensup bir derviş olan Hayretî, abdalların başı açık dolaşmalarıyla pehlivanların baş açık güreşmeleri arasında bir ilişki kurarak “Abdallar nefis güreşçisini bastırdıkları için er meydanının başı açık pehlivani olsalar buna şaşılır mı?” anlamında şöyle der: *Basdılar çün küşt-gîr-i nefsi tan mı olsalar / Baş açuk meydân içinde pehlevân abdâllar* HDMÇ, k.8/9. O devirde başı açık gezmek gerçekten zor ve toplum içinde çok horlanacak bir durumdur. Âhî bu yoldaki samîmiyetini şöylece ifade eder: *Ben bir baş açuk Rûmili abdâliyyem Âhî / Yokdur dönüşüm cân virürem bu sözüm üzre* ADMK, g.104/5.

Gerçek hayatta padişah vb. toplumun en yüksek sınıfına mensup olsalar dahi şairler şiir geleneği gereği kendilerini yalın ayak başı kabak dolaşan bir abdal dervişi olarak gösterirler. Bu aslında dünya malı ve rütbelerin yahut dindarlık gibi faziletlerin gurur vesilesi olup insanı düşüreceği duruma bir tepkinin ifadesidir. Eski şiirde riyakâr bir dindar, zalim bir makam sahibi yahut gururlu bir zengin olmaktansa baş açık gezip herkes tarafından horlanan bir abdal dervişi olmak her zaman tercih sebebidir. Bunun için Bâkî gibi ulema sınıfının en üst mertebelerine çıkmış şairler dahi şiirde kendilerini daima bir abdal gibi gösterirler. Bu geleneğe uyan Bâkî “Biz abdal dervişler olduğumuz için tarikat tacı ve gösterişli elbiseleri ne yapalım? Dervişlerin tacı yokluk, başları ise çıplaktır” anlamında şöyle der: *Abdâllerüz n’eyleyelüm tâc u kabâyı / Dervişlerün tâcı fenâ başı kabâdur* BDSK, g.105/2 Bâkî her zamanki ustalığıyla burada “fenâ” denen, serpuşun etrafını iki defa dolanmak suretiyle sarılan basit bir sarık cinsine gönderme yapmaktadır.

Beline yaprak bağlar:

Melâmet yani kendilerini insanlara ayıplatıp hor göstererek nefislerini kırma konusunda aşırı giderek sıradan insanların giydiği elbiseleri dahi reddedip bir post parçasıyla yetinen abdalların daha da aşırı gidenleri, bu postu da fazla bularak bedenlerini yaprak parçalarıyla örtmeyi tercih ederler. Yetîm Ali Çelebi “Post bağlantısını terk et de tenini yaralarının pamukları sarsın. Millete yuh borusunu çalarak iki yaprakla yürü” derken böyle bir ruh halini mısralara dökmektedir: *Pôst kaydın ko teni penbe-i daguñ bürüsin / İki yaprakla yüri ‘âleme çal yuf borusın* YAÇA mat.10. Abdalların inanişine göre Hz. Âdem cennetten çıktığında üzerinde sadece incir yaprağı bulunduğundan bu çıplaklık ona benzeme gayretinden kaynaklanmaktadır. Harîmî bir beytinde gelincığı tasvir ederken muhtemelen çanak yapraklarını bele bağlanmış bu kabil yapraklara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

benzeterek şöyle der: *Hasret-i la'l-i lebûnle lâle-i nu'mânî gör / Baş açık abdâl olup biline yaprak bağlanur* HŞKD, müf.4. Nitekim Derviş Şemseddîn kuşların münazarasını konu edinen *Deh-murg* adlı mesnevîsinde Hz. Âdem'in cennetten dünyaya gönderilmesinden sonra Hz. Şît ilk bezi dokuyuncaya kadar “meftûl” denen bir iple yaprakları beline bağlamak suretiyle örtündüğünü şöyle anlatır: *İndiler bunlar Serendib tagına / Âlemün el urdılar top ragına // İhtiyâr idüp gezerler ol tagı / Setr-i 'ayb itmek için bir yaprağı // Bağlanurlar yaprağı meftûl urup / Aña dek bizi tokudı Şît örüp* DŞDM, mes. 777-779.

Helâkî güçlü bir ihtimalle kendi çevresinde bulunan bir Kalenderî pîri için yazdığı şu beytinde onun sadece avret yerlerini yaprakla örtterek dolaşmasını anlatırken şöyle der: *Berg-i sebz ile gelüpdür tekye-gâh-i 'âleme / Gülşen-i cennetden alup bir iki yaprak dede* HELD, g.131/6. Aslında beyitte geçen “berg-i sebz” kelimesi¹³ derviş dilinde “hediye”den kinayedir. Ancak burada “cennet bahçesinden alınmış bir yeşil yaprak”tan bahsedilmesi durumu değiştirmektedir. Kânûnî de menekşeyi tasvir ettiği bir beytinde onu bir Kalender dervişi gibi başına “sadeftaç takıp” yaprağa bürünmüş (bk. res. 27) olarak anlatır: *Tâc-i sadeftaç başına çü kalender / Girerse 'aceb mi iki yapraga benefşe* MDCA, g.2512/2. Günâhî'nin *Meşâirü'ş-Şu'arâ*'daki hâl tercümesinde nakledilen *Hatt-ı ser-sebzün gubârından gedâluk itmege / San kalenderdür kuşanmış biline yaprak gül* beytinde de gül, beline yaprak kuşanarak esrar dilenciliğine çıkan bir kalender dervişi benzetilmiştir. Arşî bu yaprağa bürünmeyi “berg bağlamak” olarak ifade eder: *Bagladuk râh-i tecerrüde kalender-vâr berg / Püşt-i pâ urduk kılup dünyâ vü mâ-fihâyı terk* ADBK, muh.2 /III.

Gündelik hayat sahnelerini özellikle tabiat tasvirlerine ustalıklı giydirmesi bakımından son derece başarılı bir şair olan Emrî Çelebi'nin kırmızı bir gülün yapraklarını tasvir ederken “Onlar renkli yapraklar değil, kırmızı gül senin yanağının abdalı olup kanlı yaralarıyla onları süslemiş/boyamıştır” anlamındaki şu beytinden bu dervişlerin bellerine astıkları yapraklar üzerine düşen kanlarını teşhir için korudukları tahmin edilebilir: *Berg-i renginler degül abdâli olup haddünün / Dag-i hûnün ile zeyn itmiş meger kim verd-i al* PBKG, g.4639/4. Yenişehirli Belîğ ise yaprakları giderek kuruyup kalem olmuş bir kamışı yapraklarını terk etmiş bir Kalender dervişi olarak tasvir ederken, onun cızırtısını gazelhanların ince seslerine benzeterek şöyle der: *Âgaz-i gazel-hânî ile hâme-i cân-sûz / Abdala dönüp bergini terk itdi soyındı* BDGD, g.202/5. Bu beyti hakkıyla anlayabilmek için Kalender dervişlerinin her fırsatta gazeller okuyarak dilendiklerini hatırlamak gerekmektedir. İfadeden anlaşıldığına göre bunlar zaman zaman yapraklarını da terk ederek anadan doğma bir halde dolaşabilmekteydiler.

Bölükler halinde gezer

Abdallar zümresini anlatan bütün kaynaklar bunların gruplar halinde seyahat edip dolaştıklarını özellikle belirtirler. Belki de bu, onların çetin tabiat şartlarında geçirdikleri zor yolculuklarda güvenlik içinde seyahat edebilmelerinin bir gereği idi. Manzum metinlerde de çoğu zaman onların bölükler halinde dolaşmalarından bahsedilir: *Tekye-gâh-i mihnetün biz bir bölük abdâliyüz / Toymuşuz hân-i gama yokdur bizüm bir açımız* ENDS, g.2593/4. Seyahatleri sırasında güzergâhları üzerinde bulunan “ribât”larda konaklayıp oranın pîrine tabi olur ve en fazla üç gün kaldıktan sonra yollarına devam ederlerdi: *Bir bölük baş açık abdâl-i cihân-seyyâhuz / Kutb-i pîrân-i harâbât ile 'işret iderüz* BDFB, g.356/3. Öyle anlaşılıyor ki her gittikleri yerde ellerindeki zengin aksesuarlarıyla gürültücü ve dikkat çekici bir kalabalık (res. 8) oluşturuyorlardı. Vâhidî'nin eserinde Hâce-i Cihân'ın dergâhına sırasıyla gelen Kalenderîler, Hayderîler, Rûm Abdalları ve Şemsîler'in tamamı kalabalık bölükler halinde tasvir edilirler. Bunlar arasında özellikle sancak, alem ve kandilleri, çaldıkları kudüm ve üfledikleri boynuzların sesleri, ellerindeki çomakların kütürtüleri arasında naralar atarak ilerleyen “Tâife-i Abdalân-ı Rûm”un gelişini anlatan şu satırlar

13 “Berg-i sebz” hk. bk. 44. not.

manzarayı çok canlı olarak yansıtması bakından önemlidir: *Rûm abdâlleri kan hayrân ve yâl ü bâlleri 'uryân çerâk-i şedde ile dâyire ve kudümlerin döge döge ve boynuzların çala çala hezâr hûy ü hây ile ve guft ü gûy-i nây ile sîne-zenân ve na're-künân başları kabak ve yalın ayak ve tenleri çıplak birer tennûreleri var ancak üzerlerine birer yünğden örülmüş kuşak ve birer omuzlarında Ebû Müslimî nacak ve birer omuzlarında Şücâ'î çomak miyânlerinde ikişer cür'a-dân, birinde hav ve çakmak ve birinde gubâr var ancak ve birer yanlarında birer abdâlîn saru kaşık şöyle ki bir kerre tolsa toyardı on iki ışık ve her kaşık sapında asiludur birer aşık ve birer yanlarında birer keşkül kuşaklarında sarkık ve bedenleri pul pul yanık âteşiler idüğine anler tanık ve kiminüñ sînesinde vesim şekl-i Zülfikâr ve kiminüñ sînesinde nâm-i Hayder-i Kerrâr ve kiminüñ bâzûsında çün hey'et-i mâr cümlesinüñ şakaklarında dögün-i derûn-i lâle var. Görenler dirler ki: Hâzâ 'alâmet-i nâr. Pes bu cumhûr-i pür-sürûr ü hubûr bu tumturâk ile ve tırâk-ı çomâk ile Hâce-i Cihân'ın dergâhına müteveccih oldular.¹⁴*

Âşık Çelebi'nin yukarıda metni iktibas edilen Seydî Gâzî tekkesine mensup abdal dervişlerinin taşkınlıklarını anlatan *Sultânöñi sancagina başka sancak çeküp etrâfa akın salarlar tûg ile nekâre ile begler alayların görse yuf borusın çalarlar idi. Kudümlerinden küy ü kend halkı mütenebbih olsalar Deccâl gibi ardlarına uyarlar* satırlarından da anlaşılacağı üzere bunlar çevrelerindeki askerî birliklere yuf borusu çalacak derecede toplumda müsamaha görüyorlar, davranışları hoşgörüyü karşılıyordu. Nitekim Şühûdî vb. şairlerin *Biz bir bölük fenâyi kalender gedâlaruz / Ne saltanat kulu ne riyâset esîriyüz* ŞDEC, g.92/3 kabilinden ifadeleri bu serbestliği açıkça göstermektedir.

“Cür'a-dân” taşır

Abdallar kendisi de bâtinî zümrelere mensup olan Hayretî'nin “Ey abdal, Hayretî'nin hayretini arttırmak için cür'adânı getir de kendimizden geçelim” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi bellerindeki kemerde içinde esrar bulunan ve adına “cür'a-dân” denen bir esrar hokkası yahut kesesi taşırlardı: *Hayretî'nüñ dahi arturmagiçün hayretini / Cür'a-dânı getir abdâl yine hayrân olalum* HDMÇ, mus.13/7. Kolayca anlaşılacağı üzere buradaki “hayret” ibaresi aynı zamanda “hayrânlık” yani “esrar sarhoşluğu” anlamında kullanılmıştır. Bâkî'nin Nizâmî ve Emîr Husrev gibi büyük şairlerin eser adlarını ustalıkla kullandığı şu beytinde bu esrar kabına “sırlar hazinesi” demesi, uyuşturucu müptelası olan bu dervişlerin esrarı çekip kendilerinden geçmeleri, kendilerince başka başka âlemleri seyretmeleri sebebiyledir: *Cür'a-dân abdâle gerçi mahzenü'l-esrârdur / Rind-i dürd-âşâma sâger matla 'ü'l-envârdur* BDSK, g.58/1. Nâilî-i Kadîm'in “Ben öyle bir Kalender rindim ki esrar kesemde kendinden geçme tozu ve Hakk'ın sırları bulunmaktadır” anlamındaki şu beytinde bunların cür'adan taşımalarına işaret edilmektedir: *Benem o rind-i kalender ki cür'adânımda / Gubâr-i hayret ü esrâr-i Hak kemâhidür* NKDH, k.32/5. Bir zamanlar kendisi de bir Kalenderî olan Hayâlî Beğ'in *Her gubâr içinde bir hürşide eylerdün nazer / Cür'a-dânımdan eger nûş eyleseñ esrârımı* HBDA, g.413/4 diyerek esrar tozunun her zerresini güneşle kıyaslaması abdalların ona verdikleri değeri göstermek bakımından bir ipucu oluşturabilir.

14 *Vâhidî's Menâkıb-i Hvôca-i Cihân ve Netice-i Cân*, vr. 41a-41b. Karakaş-zâde'nin Vâhidî'den naklederek III. Mehmed namına hazırladığı *Nürü'l-hüdâ Limen-ihtedâ* unvanlı eserinde bu kısım şu şekilde çevrilmiş: *Rum Abdâlları hayrân ve sîne-i sad-çâkleri 'uryân, ellerinde şedde çerâg ve lâle sıfat cisimleri pür-dag, dâire-i kudümlerin döge döge ve her nevbet boynuzların çala çala, raks-zenân ve na're-künân, başları kabak ve yalın ayak, tenleri çıplak, birer tennûreleri var ancak. Miyânlarında pâlheng birer zünnâr kuşak ve omuzlarında Ebû Müslimî nacak ve ellerinde serdeste nâmında birer çomak ve yanlarında ikişer cür'a-dân, birinde kav çakmak ve birinde esrâr olduğu muhakkak ve bellerinde dahi abdâlâne birer sarı kaşık ve birer keşkül sarkık ve bedenleri pul pul yanık, âteşiler idüğine dagları tanık ve sînelerinde şekl-i Zülfikâr-i 'Alî ve kimisinüñ pehlûsında nâm-i Hayder-i Kerâr-i Velî ve kimisinüñ bâzûlarında hey'et-i mâr ve cümlesinin şakaklarında dağı var. Görenler dir ki: “Hâzihi 'alâmetün mine'n-nâr.” Karakaş-zâde, *Nürü'l-Hüdâ Limen İhtedâ*, İstanbul 1286 Şevval, s. 13.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

“Çâr-darb” eder

Abdal derviş zümreleri arasında XII. yüzyıldan itibaren görülen bu geleneğin, yüzlerindeki tüyleri aynı şekilde tıraş eden Budist Sanghalarda da görülmesine nazaran Hint kökenli olması kuvvetle muhtemeldir. Onlarda yüz ve baştaki tüylerin tıraş edilmesi dünyadan el etek çekerek rahipliğe intisap etmenin bir göstergesi kabul ediliyordu. Nitekim Kalenderî pırlarından Cemâleddîn-i Sâvî'nin (ö. 630/1232-33) Hindû ve Mezdek geleneklerine yabancı olmadığı (Yazıcı, s.226-227) ve Evliyâ Çelebinin “Hidû” diye bahsettiği Budist dervişlerin yakın zamana kadar İstanbul dahil bütün Türk şehirlerine ziyaretlerde buldukları bilinmektedir. Bâtınî zümreler arasında yaygın bir telakkiye göre Hz. Âdem cennetten çıkarıldığında çıplak olup vücudunda hiç kıl yoktur. Bu halinden utandığı için bedenini incir yapraklarıyla örtmüş, daha sonra Allah onun vücudunu utanmasın diye kıllara bürümüştür. Dolayısıyla vücuttaki kıllar insanda aslî olmayıp arızî bir fazlalıktır ve insanın aslî hali kılsız oluşudur. Vâhidî, Baba Rüstem-i Hemedânî dilinden bu durumu şöyle ifade eder: *Sakalı vü kaş bu yüzden tirâş / Kıluruz ki idem sana anı fâş // Gider anı 'ârızdan ol râz-dâş / Ki ol 'ârızdûr kıl anı tirâş // Hicâb olsa bir mâha ebr-i siyâh / Münevver ider mi cihânı ol mâh // Mihr her kaçan virse dehre şu 'â' / İder cümle zerrât raks u semâ // Görelden o mihrün yüzün bî-nikâb / Düşüpdür bize zerre-tek ıztırâb // Görüp raks idüben semâ' ü safâ / Ururuz ser-i arza biz püşt ü pâ* HFMC, s.XII.¹⁵ Müellifin bu ifadesi özellikle yabancı seyyahların bunlar hakkında nerede bir güzel yüzlü görseler etrafını çevirip raksa başlarlar kabilinden rivayetlerini teyid eder mahiyettedir.¹⁶

Bir başka inanışa göre ise yüz Allah'ın insandaki tecellîgâhıdır. İnsan vücudundaki kıl ve tüyler ise hayvânî birer uzantı olup tecellîye engeldirler. Bu sebeple bunları kesmek, adeta Allah'ın cemalinin yansıdığı bir aynayı sürekli parlatmak gibi düşünülür. Başka bir ifadeyle gümüş bir aynanın kararması yahut çelik bir aynanın paslanması nasıl görüntüyü aksettirmesine engel olursa; yüzün saç, sakal, kaş ve bıyık gibi tüylerle kaplanması da aynı şekilde bu aynada tecellînin gerçekleşmesine mani olur.¹⁷ İşte bu amaçla bu dört bölgedeki kılların tıraş edilmesine “çâr-darb” denmiştir. Medhî'nin şu beytinden anlaşıldığına göre bu abdal zümreleri arasından bazıları daha da ileri gidip göz üzerindeki kirpikleri de buna dahil ediyorlardı: *Baş açup hân-kâh-i 'ışka kalender olayın / Kaş ile kirpügümi pâk tirâş eyleyeyin* MDNS, g.394/3. Karakaş-zâde insan yüzündeki tüylerin güneşi örten kara bulutlar gibi olduğu düşüncesinden hareketle *İnsana lâyık olan oldur ki âfâtâb-i 'âlem-tâb gibi ebr-i hatt-i siyâhundan rûy-i pâk-i ruhsârın tirâş itmekle tâb-nâk kıla*¹⁸ der.

“Dört vuruş” yahut “dört rükün” anlamına gelen “çâr-darb”ın nasıl ortaya çıktığına dair menkabevî rivayetler aşağıda Kalenderîlerin çıplak gezmeleri bahsinde nakledilmiştir. Bununla beraber “çâr-darb” hakkında çok farklı yorum ve telakkiler de mevcuttur. Onlardan biri olarak mesela onun Dimyat'taki dergâhını ziyarete giden İbni Battûta, Cemâleddîn-i Sâvî'nin çâr-darb oluşunu tamamen farklı bir hadiseye bağlar: Ona göre Sâvî gençliğinde çok yakışıklı ve aynı zamanda dindar bir delikanlıdır. Bir kadın ona âşık olur ve kendisini elde etmek için bir hileyle onu evine getirir. Sâvî kadından kurtulmak için başını, kaşını, bıyığını ve sakalını usturayla kazır; kadın da onu bu halde görünce tiksinerak evinden kovar (Yazıcı, s.314).

Şâhidî *Tirâş-nâme* adlı eserinde “çâr-darb”ın âdap ve manalarını anlatırken önce sakal ve bıyık, sonra saç ve daha sonra kaşın tıraş edilmesi gerektiğini bildirir. Sakalı kesmeyi dünya sevgisinden kurtulmak, bıyığı kesmeyi benlikten arınmak, saçları tıraş etmeyi insanların önünde

15 Vâhidî's *Menâkıb-i Hvâca-i Cihân ve Netice-i Cân*, vr. 30b.

16 Bk. 7 numaralı not metni.

17 Kefeli Feyzî'nin saykal ve sakal söyleyişini ustaca kullandığı şu beytinde sakalın kesilmesi yüz aynasının saykallanması olarak yorumlanmıştır: *Hattın tıraş iderse yüzden n'ola o meh-rû / Âyine jeng tutsa muhtâc olur sakala* FKDM, g.345/4.

18 *Nûrû'l-Hüdâ Limen İhtedâ*, s.18.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

toprak gibi mütevazı olmak, kaşı gidermeyi ise örtüyü kaldırmak ve Hakk'ın sevgisinden gayrısını terk etmek olarak yorumlar (Topçu, 2009, s.78,105). Hayrî ve Rahmî'nin şu beyitlerinde de “çâr-darb” gönülden “gayr” ilişkilerinin kazınıp atılması şeklinde tarif edilmektedir: *Erenler dergehinde bir kalender bende-i hâs ol / Tırâş it çâr-darb ile gönülden fikr-i agyârı* DHAK, k.10/2. krş. *Tırâş it levh-i dilden sûret-i kaydı kalender-vâr / Ki saña dimesün kimse gözi üstinde var kaşı* BRDF, g.201/3. Meşrep itibarıyla abdal zümrelerine yakın bir şahsiyet sergileyen Hayretî de şu beytinde gerçek çâr-darbın gönülden boş iş ve lafları söküp atmakla olabileceğini yoksa gerçekte bıyık ve sakalın insana zararı olmadığını şöylece ifade eder: *Başdan gel ey kalender kıl ü kâli kal tırâş / Yoksa kılca ne bıyık virür zarar saña ne kaş* ENMN, g.2605/1. Çâr-darb ile ilgili olarak eski metinlerde en çok vurgulanan husus kaşların kazınması detayıdır: *Kazıtum kaşımı tavk eyledüm gîsûnî boynumda / Efendi baş açık abdâluşam ben de kalender-vâr* MZMG, g.72/5. Bu konuyu işleyen şairlerin aynı zamanda yüzük/mühür kazıma ile “yüzük kaşı” arasındaki ilişkiyi işledikleri görülmektedir: *Yine kaşın kazıdıp pâk-tırâş olmaz idi / Soyunup olmasa devründe kalender hâtem* RDMÇ, k.29/22.

Çerağ ve kandil taşır

Bundan yaklaşık 40-45 yıl öncesine kadar Kadir ve kandil gecelerinde her mahallenin çocukları birer konserve kutusu içine mum dikerek kapı kapı dolaşır *Yağ parası mum parası / Akşam oldu kandil parası* diye ezgili bir sesle “kandillik” denen bir bahşiş toplarlardı, her kapıdan verilen paralar kutu içinde toplanırdı. Öyle anlaşılıyor ki bu âdet yüzyıllar boyunca aynı yolla cerre çıkan abdallardan kalma eski bir geleneğin uzantısı idi. Figânî aşk yaralarıyla bezenmiş gönlünü bir abdal dervişe benzettiği bir beytinde, bu dervişin aşk pazarında elinde çerağı/kandili ile dilencilığe çıktığını hayâl eder: *Abdâl-i dil ki kendüyi zeyn itdi dâğ ile / Bâzâr-i ışka cerre gelüpdür çerâğ ile* FDAK, g.75/1. krş. *Pîr-i ışk abdâliyem bu dâğ sînemde çerâğ / Girmişem dervâze için Emrî gam bâzârına* EDYS, g.504/5; *Dil geşt ider cemâlünü şevkuñla dâi-vâr / San şehri tolanur bir ışıkdur çerâğı var* SDHY, g.56/1. Emrî bir başka beytinde nergisi, elinde içi gümüş ve altınla dolu kandil taşıyan bir dervişe benzetirken yine aynı dilenme tasvirini çizmektedir. Tasvire göre nergisin altta kalan beyaz beş taç yaprağı el gibi, kâse şeklindeki üstteki sarı taç yaprak ise (bk. res. 15) içine para atılan kâse gibi düşünülmüştür: *Elinde sîm ü zer ile çerâğı mâl-â-mâl / Çemende nerges olupdur müşâbih abdâle* EDYS, g.489/2. Kolayca anlaşılacağı üzere çanak içindeki çiçek tozları ise bu çerağın içine atılmış altın ve gümüş paralar olarak tasavvur edilmiştir.

Cebrî'nin “Gözüm kanlı yaşlarıyla altın bir çerağı sürekli süsleyen bir Kalender dervışı gibidir” anlamındaki şu beytinden muhtemelen pirinçten mamul olup altın gibi parlayan bu çerağ ve kandillerin renkli süslediği anlaşılıyor: *Bir kalenderdür gözüm Cebrî nigârı cerr için / Kanlu yaşumla dem-â-dem zeyn ider zerrîn çerâğ* PBKG, g.3841/5. Cenâbî Paşa'nın “Eğer bugün Kalenderler gibi dolaşmaya çıkıp sen ay yüzlü güzelden dilencilik edecek olsam, yıldızların padişahı (güneş) benim elimde kandil olur” anlamındaki şu beyti de güneş gibi parlak sarı bir tasavvurunu desteklemektedir: *Bugün İsi gibi çarha çıkup sen mâhı cerr itsem / Kalenderler gibi elde şeh-i encüm çerâğumdur* PBKG, g. 2485/2. Rahmî'nin şu beytinde geçen “altın çerâğ” ifadesi şüpheye yer bırakmayacak derecede bu kandillerin pirinç vb. parlak bir malzemeden imal edildiklerini göstermektedir: *Boynında hâle tavk-i zeri mâh ışık-sıfat / Kûyuña geldi cerr ide altın çerâğ ile* PBKG, g.6141/2.

Yukarıdaki beyitlerde şairlerin oluşturmaya çalıştıkları kompozisyonları daha iyi anlayabilmek için çerağ ve mum kavramlarının farklı nesnelere olduklarını göz önünde bulundurmak gerekiyor. Meselâ Bâkî'nin “Senin saçının kıvrımında görünen yanağımı güneşe değışmem. Çerağı olan kimse mumu ne yapsın ki?” anlamındaki *Zülfün hamında haddünî hurşide virmezsin / Şem'i n'ider řu kimse ki anuñ çerâğı var* PBKG, g.1743/2 beytinde geçen “çerâğ” ile kalender dervişlerinin, bir gönder üzerine asılı olup askısı saç kıvrımı gibi aşığıya inen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

kandillerinin (res. 7a) kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁹ Sehî Beğ'in Bâkî'nin beytine çok benzer bir yapıda nazmettiği şu beytinde de sümbüle benzeyen saç, -içinde kor ateşiyile buhurdanlık gibi düşünülen- lale yanaktan koku dilenmek için uzanan bir derviş olarak tasvir edilir. İkinci mısırda yeni bir kompozisyon çizilerek bu defa saç, kandil gibi parlayan yanak üzerine dikilmiş Abbâsî bir alem²⁰ gibi düşünülmüş: *Lâle-haddünden meger sünbül saçun bû cerr ider / Şedde-i 'Abbâsî dikmişdür çerâğı üstine* SBDM, g.243/3. Saç ve yanak arasındaki konum, sözkonusu edilen minyatürde göndere asılı kandil modelinin kıvrımlı yapısıyla yine tam bir uyum arz etmektedir:

Emrî'nin şu beytinde ise bölükler halinde dolaştıklarını bildiğimiz bu dervişlerden sadece birinin dilendiği, diğer arkadan gelenlerin ise kandil veya meşale taşıdığı ifade edilmektedir. Beyte göre güneş sevgilinin mahallesini bir Kalender dervişi gibi dilencilik için gezmektedir, ay ise onun arkasında kandil taşımaktadır: *Deryûze ider mihr kalender gibi küyün / Ardınca anuñ Emrî çeker mâh çerâğı* EDYS, g. 535/5. Lâmi'î Çelebi'nin *Hüsniñi cerr için tolanur dehri nüñ-felek / Mâhuñ elinde râyet ü mihrüñ çerâğı var* dediği şu beyti ise Emrî'nin çizdiği kompozisyonu tamamlayıcı mahiyettedir. Tasvire göre dokuz felek sevgilinin güzelliğinden bir parça elde etme amacıyla dilencilik için dolaşmaya çıkmıştır. Ayın elinde bir bayrak, güneşin elinde ise bir meşale vardır:

Eski metinlerde çokça geçen “er çerâğı”nın, abdalların bu içinde kandil yanan para toplama tasları olduğu anlaşılıyor. Mesela Hayâlî Beğ göğsündeki yaraya bakarken üzerine düşen gözyaşlarını, er çerâğına dökülen akçelere benzeterek şöyle der: *Yaş dökdi gözlerüm bakıcak sine dâğına / Hayli çok akçe düşdi erenler çerâğına* PBKG, g.6183/1. Emrî'nin “Gözüm yaşlarını gönül yarasına dökse buna şaşılır mı? Dileği olan er çerâğına akçe döker” anlamındaki bir diğer beytinden, dilek dileyip adak adayanların bu kandillere para bıraktıkları anlaşılıyor: *Çeşmüm 'aceb mi dökse yaşın sine dâğına / Akça döker murâdı olan er çerâğına* EDYS, g.426/1.²¹ krş. *Çarh küyün'da çerâğ ile gezer cerrârdur / Mâh ü encüm anda ey meh dirhem ü dînârdur* EDYS, muk. 80/1. Kânûnî'nin şu beytinden bu kandillere atılan paralara “nezir akçesi” dediği de anlaşılmaktadır: *Sinemde dâğum üzre yir yir döküldi yaşum / Nezir akçesi sanasın geldi çerâğına düşdi* MDCA, g.2737/2. Bütün bu bilgilerin yanı sıra minyatürlerde çoğu zaman üzerinde mum bulunmayan büyükçe bir şamdan taşıyan dervişlerin resmedilmesi (res. 7a, 7b, 28) de bu konuda ayrıca dikkat çekici bir detaydır.

Çıplak gezer

19 Nitekim “şedde çerâğ” yahut “çerâk-i şedde” de muhtemelen bir göndere asılan kandillere deniyor olmalıdır. [...] *pîşvâliga lâyık olsa şeyh dileye kim ana sufre ve tûğ ve 'alem ve şedde havâle idüp seccâdeye geçürüp icâzet vire* (Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine bir İnceleme*, Ankara 1998. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 187) cümlesinde “alem” ve “şedde”nin birlikte geçmesi, yahut Sehî'nin beytinde “Abbâsî alem” yerine “şedde-i 'Abbâsî” denmesi, “şedde”nin “alem”le eşanamlı olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla alem gibi gönder ucunda taşınan kandillere (res. 7a) “şedde çerâğ” denmesi kuvvetle muhtemeldir.

20 Abbâsîlerin siyah sancaklarına “Abbâsî alem” denir. Bu rengin Hz. Muhammed'in “Ukâb” adlı siyah sancağından kaynaklandığı yahut onların Kerbelâ şehitlerinin matemi olmak üzere bu rengi tercih ettikleri şeklinde değişik rivayetler vardır. *Siyah sancakların Horasan'dan geldiğini gördüğünüzde o orduya katılın, çünkü o Mehdi'nin ordusudur* şeklinde hadis olduğu iddiasıyla uydurulmuş bir sözden de anlaşılacağı üzere Horasan'daki Abbâsî ordu sancakları da siyahtı.

21 Sehâbî feleği dergâh pîri şeklinde hayal ettiği bir beytinde, ay çevresindeki yıldızları er çerâğına süslemek üzere çevresine dizilmiş paralara benzetmektedir: *Pîr-i felek nücümü etrâf-i mâha dizmiş / Güyâ ki zeyn olunmuş akçayla er çerâğı* SDCB, g.400/5. Buna göre öyle anlaşılıyor ki tekke ve zaviyelerin girişinde sabit duran büyükçe mumlara da “er çerâğı” deniyor, aynı zamanda sikke ve akçeler bu mumun üzerine saplanarak diziliyorlardı. *Bâkî Divânı*'nın muhtelif yerlerinde çerâğ üzerine dirhem, dinar, altın veya filori gibi bir para bırakılmasından bahsedilmektedir. Meselâ şair bir beytinde nergis çiçeği üzerindeki sarı yaprakları ve çiy tanelerini er çerâğına dizilmiş dirhem ve dinarlara benzeterek şöyle der: *Nergis üzre berg-i zerd ü jâleler kim vardur / Er çerâğına dizilmiş dirhem ü dînârdur* BDSK, g.110/1. Birçok metinde de bu çerâğ üzerine para konması Zâtî'nin şu beytinde olduğu gibi “akça dikme” yahut “dinar dikme” şeklinde ifade edilmektedir: *Çeşm-i dil-berden meger mâl-i melâhat cerr ider / Akça dikmiş nergis-i şehlâ çerâğı üstine* MKGS, g.94/4. krş. *Varmışdı dide ayagı tozunı cerr için / Dinâr dikdi gün yüzi gönlüm çerâğına* ENMN, g.4177/5.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Sûfîler arasında abdalların çıplak dolaşmaları esasını bir geleneğe bağlama düşüncesinden hareketle pek çok hikâye ve rivayet geliştirilmiştir. Bunlardan birine göre Kalenderîyye pîrlerinden Cemâleddîn-i Sâvî, (ö. 630/1232-33) Şam'da Zeyneb binti Zeynelâbidîn türbesi civarındaki mezarlıkta sadece mahrem yerleri birkaç yaprakla örtülmüş Celâl-i Dergezîni'yi çıplak halde görür ve ayaklarına kapanarak kendinden geçer. Uyandıığında vücudundaki bütün tüy ve kılların döküldüğüne şahit olur. Bir süre sonra bu ikisinin yanına Muhammed-i Belhî ile Ebû Bekr-i İsfahânî de katılırlar. Onlar da bunlara uyararak saç, sakal, kaş ve bıyıklarını kazıtarak her biri çıplak halde bir mezarı kendine mesken edinirler. Daha sonra kendilerine intisap eden bütün dervişler arasında bu "çâr-darb" etme ve çıplak gezme âdet haline gelir.

Kendisinin menakıbını yazan Hatîb-i Fârisî'ye göre ise Cemâleddîn-i Sâvî bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Onun bir bakışıyla vücudundaki bütün kıllar dökülür ve daha sonra hep bu şekilde yaşamaya karar verir (Yazıcı, s.314). Başlangıçta onların bu davranışlarına tepki gösteren yöre halkı keramet sahibi olduklarını anlayınca kendileri de çâr-darb ederler. Bütün bu rivayetlerden daha vahimi bu bâtnî zümrelerin Allah'ın "şâbb-i emred" yani genç bir oğlan suretinde olduğuna inanmalarındır. Bu görüşe göre insan ona benzemek için vücuttaki bütün kıllardan arınmalı ve yeni doğmuş bir çocuk kadar saf hale gelmelidir.

Yabancı seyyahlar günlüklerinde anadan üryan denecek derecede çıplak durup bir fiçı içinde veya mezarlıklarda yaşayan yahut tenasül uzuvlarına taktıkları demir halkalar görünecek şekilde gezdikleri halde halktan saygı ve itibar gören birçok dervişten bahsederler.²² Bütün bu rivayetler, şairlerin Kalenderîlerin çıplaklıkları hakkında geliştirdikleri ifade ve yorumların mübalağalı bir anlatım olmadığını gösteriyor. Rivayete göre bunlar kışın dahi bu çıplaklık geleneklerini bozmamakta, sadece soğuktan korunabilmek için vücutlarına kalın bir tabaka yağ sürmekteydiler. Necâtî Beğ "Can ve gönlüm sevgilinin yanağına meyletseler bana ne. Bir iki çıplak derviş ateş bulup çömelmişler" anlamındaki şu beytinde bu üryan dervişlerin ısınmak için ateş başına toplanmalarını tasvir etmektedir: *Meyl itse hadd-i yâre cân u gönül başa ne / Bir iki çıplak abdâl od buldılar çönerler* NBMK, g.92/5. Bâlî'nin şu beytinde de soğuktan titreyen çıplak Kalender dervişleri tasvir edilmektedir: *Serd-rû gösdereli Bâlîye berd-i sitemün / Işık âbdâli kalender gibi üryân ditrer* BDBS, g.37/5.

Gelibolulu Âlî her zamanki keskin diliyle diğer şairlerin yaygın temayülünün tersine bunları tenkit eder. Dervâze kelimesinin hem kapı-pencere, çarşı-pazar anlamını hem de dilencilik anlamını ustalıklı kullanan şair, dervâzeeye çıkan abdalları çıplak halde dilencilığe, kapı-pencereye, çarşı-pazara çıkıp halka orasını burasını gösteren maymunlara benzeter: *Çıkma dervâzeeye meymûn gibi abdâl sakın / Ehl-i dünyâ dimesün ol göti çıplak bu midur* GMAD, g.353/4. Şairler dünya malına önem vermemeleri bakımından abdalları meşrep olarak kendilerine yakın görürler. Bu bakımdan Âlî, abdalları kıyafetleri itibarıyla eleştirirken aynı zamanda dünyaya tapan insanların onların bu halini anlayamayacakları şeklinde muğlak bir ifadeyi özellikle kullanarak şiir geleneğinde abdallardan yana duruşun gereğini yerine getirmektedir.

Bununla beraber gerek ilgili minyatürlerden gerekse seyahatnamelerden anlaşıldığına göre özellikle son yüzyıllarda abdallar kısmen de olsa çıplak, hayvan postu yahut hasır bürünerek gezmeyi terkedip yamalı kıyafetler (res. 20, 30) giymeye başlamışlardı. Âkif abdalların bu kıyafetini divanının muhtelif yerlerinde "tennûre" olarak zikreder: *Felek tennûre-pûş abdâlidür ol şûh-i devrânûş / Şafak dâmân-gîr-i ilticâsında o cânânîş / Kemer-bendi elif lâmında olmuş keheşân anuş / Döner pervâne-veş neyyir umar dergâh-i ihsânîş / Tutuşmuş dâmeni şem'-i ruhundan mâh-i tâbânûş* ADAA, mus.13/I.

22 Bk. yukarıda 1 numaralı notun metninde Dernschwam'dan iktibas edilen paragraf (*İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Ankara 1987, s. 166).

Res. 4-5: Gérôme, Jean Léon'un 1881 tarihli Cami kapısında dilenen Kalenderî dervîşi tablosu. Sağdaki çizim Nicolas de Nicolay'ın Navigation'undan alınmış. Sirtında postu, belinde teberiyle elif çeken bir Kalenderî dervîşi.

Çile çeker (çille, erba'în)

Hız. Musa'nın Allah'ın huzuruna çıkmadan önce kırk gün boyunca halvete çekilip perhiz ve ibadetle vakit geçirmesi dervişlerce taklit edilmiş, sonuçta manevî birtakım derecelere ulaşılacağına inanılmıştır. Bu doğrultuda intisap edilen bir dergâhta ve pirin nezaretinde çileye giren dervişler bu zaman müddetinde ölmeyecek kadar yiyeceklerle perhiz ederek karınlarını doyururlar. Neccar-zâde "Ben bu rıza meydanının çile çeken bir abdalyım. Cömertlik mutfağında lokma beklerim" dediği şu beytinde dergâhta çileye girme geleneğini işlemiştir: *Ben bu meydân-i Rızânuñ çille-keş âbdâlyam / Matbah-i hân-i keremden lokma vü nân isterem* NRMÖ, g.185/6. Faik Ömer Efendi'nin şu beytinde ifade ettiği üzere bu süre içerisinde derviş şeyhinden himmet bekler, manevî olarak yücelmeyi ümit eder: *El-meded ey merd-i meydân-i himem ki hayli dem / Çille-keş abdâl-i derdüz hüsn-i himmet beklerüz* FÖHB, g.39/5. Ganî-zâde'nin şu beytinde ise memduhu övgü sadedinde çile sonucu beklenen manevî yükseliş ustalıklı işlenmiştir: *Bulmak isterlerse kevnüñ maksad-i aksâsını / Çille çeksünler kapusunda ricâl-i erba'în* GNNK, k.31/27. Halk arasında daha çok "gayb erenler" diye bilinen "ricâl-i gayb" ile Kırklar'ın abdallardan olduğu inanişini birleştiren Derzî-zâde Ulvî'nin "Eğer gayb edenlere sırdaş olmak istiyorsan buraya gel de meyhane köşesi senin çilehanen olsun" dediği şu beyti nefistir: *Olmag istersen ricâl-i gaybe mahrem gel berü / Künc-i meyhâne mekâm-i erbâ'în olsun saña* DÜİÇ, g.29/5.

Çileye girme sırasında dünyaya ait her şey "çile-hâne"nin dışında bırakıldığı için bunun dervişler arasındaki tabiri "soyunmak"tır. Kırk günlük çile dolduktan sonra Arpaemini-zâde'nin şu beytinde ifade edildiği üzere derviş hırka giyme hakkını kazanır. Şairin ifadesine göre gül, Gülşenî dergâhında yani gül bahçesinde soyunup çile çeker; bunun sonucunda yeşil gül fidanı kış pîrinin elinden beyaz bir hırka giymeye hak kazanır: *Soyunup hânkâh-i Gülşenide erba'în çekdi / Nihâl-i verd geydi pîr-i deyden hırka-i beyzâ* SDFS, k.7/7. Neccâr-zâde'nin şu beytinden çile sonunda dervişin taç giyip kemer kuşanma hakkını da elde ettiği anlaşılıyor: *Tehî kalmaz miyân-i fâka hemyân-i tevekkülden / Gehî bir çille-keş abdâl ider tâc ü kemer peydâ* NRMÖ, k.1/8. Bu arada

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

çilehanelerin çok dar, her türlü rahatlıktan uzak ve izbe mekânlar olduğunu da hatırlatmak gerekir. Revânî'nin şu beytinde daracık gonca halvethanesinde çile çekerek elde ettiği hırkasını meyhaneye rehin veren bir gül tasvir edilmiştir ki bu da çile ve çilehaneler hakkında olağanüstü güzellikte bir kompozisyon örneği oluşturmaktadır: *Hırka vü tâcı şerâba virdi gül nâzûk-durur / Gonca halvet-hânesinde çekmiş iken erba'ın* RDMÇ, k.15/15. Koca Râgıb Paşa'nın memuriyetlerle geçen ömrü boyunca oradan oraya tayin edilmesini kastederek "râbîta, çile, dervîş" gibi kavramları ustalıklı bir araya getirdiği şu beyti çile sonucunda dervîşlerin seyahate gönderilmeleri geleneğine işaret etmektedir: *Kalmadı râbîta-i hâne vü sâ mân-i vaten / Çille-i saht-i vezâret beni dervîş itdi* KRPD, g.151/3.

Bilindiği üzere halk arasında 21 Aralık ile 31 Ocak arasındaki şiddetli soğuklara da "erba'ın" denir. Yukarıda Arapaemini-zâde'nin gül hakkında geliştirdiği nefis kompozisyonda olduğu gibi birçok beyitte dervîşlerin çileye girmesi [= erba'ın çıkartma] ile bu kırk günlük soğuk dönem ustalıklı işlenerek çok güzel tasvirler geliştirilmiştir. Bu arada çileye girme zamanının soğuklar sebebiyle abdalların kapalı mekânlara çekildikleri kış aylarına denk getirildiğini de burada hatırlatmak gerekiyor. Tırsî aslında insanların soğuktan dışarıya çıkamadıkları çetin bir kış dönemini tasvir ettiği şu beytine, dolaylı olarak dervîşlerin çile için çilehanelerde kapalı kalmalarını da ustalıklı işlemiştir: *Çün sogukdan ba'zı dervîşân gibi bî-çâreler / Erba'ını dar çikardurlardı çille-hânedede* TDKY, g.184/4.

Çomak taşır (deste-çûb, ser-deste)

Yahyâ Âgâh b. Sâlih-i İstanbulî'nin *Mecmû'atü'z-Zarâif Sandûkatü'l-Ma'ârif* adlı eserinde hemen bütün tarikatlerde vazgeçilmez dervîş cihazından sayılan ve omuzu biraz geçmesi gerektiği önemle kaydedilen²³ asaların "muttekâ", "mahşûb", "çevgân" "zerdeste" vb. pek çok isimleri verildikten sonra bunlara dayanarak yürümenin Hz. Musa ve Hz. Muhammed gibi pek çok peygamberin sünneti olduğu belirtilmiştir. Ancak bu eserde sözkonusu edilen asalar şehirli dervîşlerin ince ve zarif asalarıdır. Kalenderîler dağ taş demeden sürekli seyahat ettiklerinden özellikle vahşi hayvanlara karşı kendilerini korumak için ucu sivri demirli mızraklar (res. 14) ve silah yerini tutabilecek güçte kalın budaklı kütükler (res. 13) taşırlandı. Şehdî'nin güzelliği dillere destan bir abdal dervîşini tasvir ederken "Onun bakımının oku insanları kırıp geçirmeye yetiyorken kıymık hükümündeki desteçupla savaşıp da ne yapacak?" anlamındaki şu beytinden bu çomakların öldürücü birer silah olarak kullanıldığı açıkça ifade edilmektedir: *Yetmez mi katl-i 'âma anuñ tîr-i gamzesi / N'eyler deste-çûbî kıymıkla ider cidâl* ŞDŞB, k.76/11. Mütercim Âsım "cerîde" maddesinde *Kalenderi tâifesinin elde taşıdıkları mızraga dahi dinür ki "kundûr" ta'bir olunur* şeklinde tanımlar. "Gibâre" maddesinde ise *Eşek ve sığır sürececek öğendireye dinür; deveci ve Kalender tâifesinin ellerinde taşıdıkları toyka, sopa ve soymantıya da dirler* ifadesiyle bu silah yahut ucu demirli çomağın eşanlamlarını verir.

Bunun yanı sıra gerek minyatürlerde gerekse son dönem fotoğraflarında görüldüğüne göre bunlar ellerinde kabza kısmından uca doğru kalınlaşan ve adına "ser-deste" denen budaklı bir kütük taşımaktaydılar. "Bâze", "pâze" ve "çûb" gibi isimlerle de zikredilen ve Farsça metinlerde daha çok "ser-destî" şeklinde geçen bu kütüklere Türkçede "çomak" dendiği anlaşılıyor. Bunlar eski minyatürlerde görüldüğü kadarıyla ilk dönemlerde oldukça kalın ve yukarıda omuzu geçmesi gerektiği söylenen şekline uygun olarak neredeyse adam boyuna yakın budaklı bir kütük şeklinde (bk. res. 13) olup daha sonra yerden bel veya göğüs hizasına gelecek yükseklikte (res. 6) küçülmüştür. Edirneli Nazmî bu çomağı "pıtraklı" diye tanımlar: *Tekeye-gâh-i âsumânda bir ışıkdur*

23 İlk dönem Kalenderî minyatürlerinde de omuzu geçecek boyda resmedilen bu asaların bu derece uzun tutulmasının hikmeti, Muaviye'nin oğlu Yezid'in kullandığı Kâzib adlı hezâren [= alıç?] ağacından mamul bir asanın göbek hizasına kadar olması imiş. Bununla Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin'in başını zemmetmesi sebebiyle tarikat mensupları, dervîş ve salıklere hezârenden mamul olup göbeğe kadar olan değnekleri haram kılmışlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

sanki mâh / Kehkeşân öjinde san bıtraklu bir ser-destedür ENDS,g.1943/4. Öyle anlaşılıyor ki şair budak kısımları oldukça belirgin şekilde pıtraklı bir serdeste modelini tarif etmektedir. Halk arasındaki inanca göre dervişler, kendilerine şifa için gelen hastalara bu serdestelerle dokunarak onlara şifa verirlermiş. Güya bunların üzerlerindeki boğum boğum pıtraklar hastanın vücudundan çıkan illetler sonucunda oluşmuş. Bosnalı Sâbit'in sümbülü elinde çomağıyla gezen bir Kalender dervişine benzettiği şu beytinde de muhtemelen çiçeğin sapı böyle bir derviş asası şeklinde düşünülmüş: *Bulmadi ravza-i-lutfun gibi âsâyiş-gâh / Gezdi ser-deste çomag ile kalender sümbül* BSTK, k.8/35. Şeyhî Mehmed Efendi'nin "Ey kalender, güle el uzatma. Yoksa yeşilliklerin dikenlerle dolu gül dalı serdeste gibi başına dokunur" anlamındaki şu beytinden bu değneklerin gül dikeni gibi zedeleyici budaklarının oluşturabileceği ciddi hasar vurgulanmaktadır: *El uzatma güle kim gülbün-i pür-hâr-i çemen / Ey kalender tokınur başuña ser-deste gibi* ŞDON, g.165/3

Res. 6: Bugün Okçular Tekkesi'nde teşhir edilen bu "ser-deste", edebî metinlerde "çomak" ve "deste-çüb" olarak isimlendirilir. Gerek bu resimde gerekse res. 13'te görüldüğü gibi "ser-deste"lerin yeri geldiğinde caydırıcı güce sahip birer silah olduğu anlaşılmaktadır. Ağâh Efendi'nin eserinde çizimleri verilerek yanlarına "zerdeste" ve "deste-çüb" isimleri yazılan asalar, çok daha sonraki yıllarda şehirlerde yaşayan dervişlerin kullandıkları zarif asalar olup onların da bu isimlerle anıldıklarını gösteriyor.Yapı Kredi Yayınlarından neşredilen ve Murat Morova Koleksiyonunun katalogu olduğu anlaşılan *Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesnelere* adlı kitapta bunlara aynı zamanda "şifa topuzu" da dendiği ve şeyh efendinin hastalara bununla dokunarak iyileştirdiğine inanıldığı belirtilmiş. Yine inanışa göre sopa üzerindeki boğumlar, hastanın vücudundan çıkan illetlerin izleriymiş.

Dağ yakar

Abdal zümrelerinin en yaygın ve dikkat çekici özelliklerinden biri de bedenlerine yaralar açmalarıdır. Bu yaralama eylemi bir bıçakla kesme şeklinde olabileceği gibi, kızgın bir demirle vücudun herhangi bir yerini dağlama yahut "fitil" bahsinde inceleneceği üzere yara üzerine fitil yakarak dağlama şeklinde de olurdu. Bütün bunların kaynağında bedeni horlamayı ve bedene eziyet ederek onu cezalandırma yahut bu şekilde ruhu yüceltmeyi amaçlayan Hint mistisizminin yoğun etkileri hissedilmektedir. Abdal dervişleri hakkında geliştirilen edebî tasvirlerde vücuda yaralar açma konusunda en çok üzerinde durulan uzuv baştır. Kalenderiler hiç kıl kalmayacak şekilde kazıdıkları başlarına her fırsatta yaralar açarlardı. Bunlar arasında başına çivi çakanlar hatta bu çivi ile nal çakanlar dahi olmuştur.²⁴ Muharrem ayının onuncu günü düzenledikleri merasimlerde, aşklarındaki samimiyeti tecrübe etmek için başlarına ağır yaralar açan bu dervişler daha sonra bu yaraları üzerine bir pamuk koyup kızgın demir bastırarak dağlarlar, böylece yara izinin ömür boyu başlarında kalmasını sağarlardı. Acem Sürûri'nin şu beytinde geçen "gerçek" kelimesi bu samimiyet sınavına bir işaret olabilir: *Gerçek abdâlun idüğine nişân olsun diyü / Bu Sürûri şevk ile yir yir başında yakdı dâg* ENMN, g.2301. Mu'îdî'nin "Ben aşk padişahıyım. Ahlarım ve gözyaşlarım sancak ve asker, dağladıkça başımdan çıkan ateşlerse bana taç olarak yeter" anlamındaki şu beytinden de anlaşılacağı üzere bu dağlama ateşleri abdallara nice hükümdarların tacından daha değerli gelir: *Şâh-i 'ışkam âh u eşküm râyet ü leşker yiter / Dag yakdukça başumda şu 'leler efser yiter* ENMN, g.1346.

²⁴ Eski edebî metinlerde bu derece sıklıkla zikredilmesinden, oldukça yaygın olduğu anlaşılan başta at nalı taşıma geleneğinin hangi amaçla icra edildiğini tam olarak kestirmek mümkün değildir. Görenleri hayrete düşürme amacının ön planda tutulduğu izlenimi uyandıran bu uygulamanın aynı zamanda uğur yahut iftihar için benimsenmiş olması da muhtemeldir. Bu konuda "Na'l kesme" bahsinde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Öyle anlaşılıyor ki zaten çâr-darb ile kazınan baş üzerine yaralar açılması, kendilerini halk nazarında daha da dikkat çekici ve ilginç hale getiriyordu. Nev'î-zâde Atâyî'nin "Ey gül çiçeği yanaklı sevgili, mum senin abdalin olduğundan beri başına Kalender dervişleri gibi ateşli bir yara vurdu" anlamındaki şu beytinde de görüleceği üzere abdallar başlarını dağlamak suretiyle yaralar açıyorlardı: *Olalı abdâl-i 'ışkuñ ey ruhi gül-nâr şem' / Âteşin-dâg urdı farkına kalender-vâr şem'* NASK, g.118/1. Nazîf'in şu beytinden başın yanı sıra pazılara da yakarak süsler yapıldığı anlaşılıyor: *N'eyler ârâvîş-i dünyâyı kalender meşreb / Ki anuñ zîver-i bâzûy ü seri ahker olur* NDMD, g.87/4. Yaraların en çok açıldığı bir diğer yer göğüstür. Gelinciğin içindeki siyah noktayı yara olarak yorumlayan Muhyî'ye göre gelincik bir Kalender dervişi gibi göğsünü yaralamıştır: *Devr-i haddünjnde kalenderler olupdur lâleler / Anuñ için sînesine her biri komakda dâg* MDMA, g.345/6. Bilindiği üzere hangi tabakaya mensup olurlarsa olsunlar bütün şairler kendilerini bir abdal derviş olarak göstermeye çalışırlar. Bu, şiir sanatında şairin değişmeyen ve adeta vazgeçilmez duruşlarından biridir. Bu doğrultuda söylenmiş binlerce beyitte olduğu gibi Edincikli Ravzî de Kalender adında bir şahsı konu edindiği şu mısralarında, göğsüne adeta gelincik tarlası gibi yaralar açtığını ifade eder: *Yakup dâğı pür itdüm lâlelerle sînemün bâğın / Revân itdüm gülîstânımda eşk-i çeşmüm ırmagın / Işıklar gibi dilde 'ışkınıñ tekrâr idüp dâğın / Yine bir sâde-rû sevdüm ki nâmıyla Kalenderdür* ERYA, mur.11/3.

Edebî metinlerde sıkça kullanılmasına nazaran bâtinî dervişlerin bedenlerine açtıkları bu yaralara "dag-i teslîm" dendiğini öğreniyoruz. Öyle anlaşılıyor ki vücuda açılan bu yaralar bu yoldaki teslimiyet ve sadakatin bir göstergesi yahut alameti olarak kabul ediliyordu. Nevres'in "Ben kalender mizaçlıyım. Teslim yarası benim gülüm, dostun narası ise mest edici nağmemdir" demesinden de anlaşılacağı üzere bu yaralar abdallar için aynı zamanda bir övünç kaynağı idi: *Ben kalender-meşrebem gül dâg-i teslîmüm benüm / Nagme-i mestâne Nevres na're-i dil-cûy-i dâst* NKHA, g.11/5. Dolayısıyla eski metinlerde mesela Hayâlî'nin şu beytinde olduğu gibi "teslîm" kelimesinin vücutta açılan yaralarla birlikte kullanılması bir tesadüf olmamalıdır: *Sînemün dâğın görüp 'uşşâk teslîm oldılar / Er ocagıdur benüm şâhum buna kurbân akar* HBDA, g.128/3. Nitekim Evliyâ Çelebi'nin yukarıda derviş alametlerinin sembolik anlamlarıyla ilgili olarak aktarılan uzun listesinde geçen [...] ve *bînîsi üzre teslîm dâğı yakmak 'alâmeti oldur kim cemî'i emr-i Hakk'ı dutup ve menâhiyyâtdan kaçup ma'sûm-i pâk olup emr-i Hakk'a teslîmem dimekdür* ibaresi teslim yaralarının anlamını açıklamaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

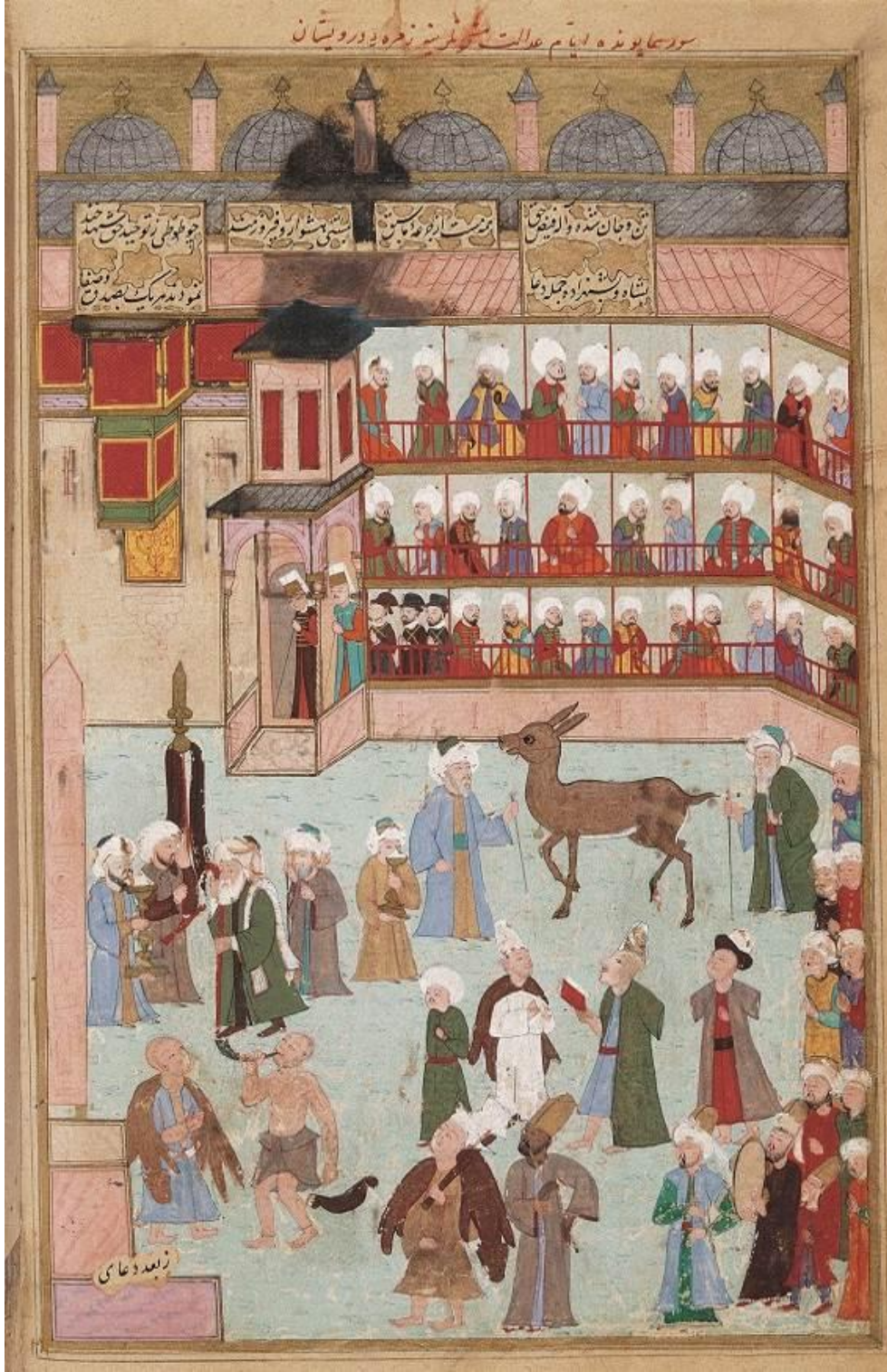

Res. 7a: Lokmân'ın *Şehinşâh-nâme*'sinden alınan bu minyatürde sağ alt köşede elinde şedde çerağ taşıyan bir derviş resmedilmiş. Altta soldan 3. derviş omzunda tarikat sancağı taşıyor. Arka planda da uçlarında alemleriyle omuza bağlı askılarda taşınan tarikat sancakları bulunuyor. Dervişlerin hemen tamamının vücutlarında dağ izleri görülmekte. Sol üst gruptaki dervişlerin başlarındaki beyaz taçlar, Menavino'nun "uzunluğu bir karış olan sivri beyaz bir bere" şeklinde tanımladığı külahlara uymaktadır. Arka planda ortada kahverengi tennureli dervişin elinde taşıdığı mumsuz şamdan şeklindeki nesne birçok çizim ve minyatürde (bk. res. 7b, 28) resmedilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Res. 7b: Lokmân'ın *Şehinşâh-nâme*'sinde vücutları dağlı, biri sırtında hayvan postu diğeri elinde keşkül-i fukarâsıyla nefir üfleyen Kalenderî dervişleri. Sol arka planda ucunda alemiyle tarikat sancağı görülüyor. Bu minyatürde de ceylanın önündeki ikinci dervişin elinde bulunan mumsuz şamdan biçiminde kandil, er çerağı yahut buhurdanlık olabilecek nesne (ayr. bk. res. 7a, 28) dikkat çekmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Def ve düblek çalar

Abdal ve Kalender dervişlerini anlatan eski kaynaklar ve özellikle seyahat-nâmeler bunların gittikleri yerlerde def ve davullarla, vücutlarına bağlı ziller ve nefirleriyle dikkat çektiklerinden bahsederler. Özellikle üfledikleri nefirlere “yuf borusu” dendiği meşhurdur. Nev’î-zâde Atâyî’nin bu yuf borusunu konu edindiği şu beytinde hem “bin kerre” hem de “kerre-nây” ibaresini ihtiva edecek şekilde kelimeleri ustalıkla yerleştirmesi dikkat çekicidir: *Kalenderâne çalar kande varsa yuf borusın / Ne sūd eylese biñ kerre nây ile feryâd* NASK, k.21/100. Celâli ise onların gittikleri yere adeta bir ordu gibi hücum edercesine girdiklerini ima ettiği şu beytinde özellikle “kudüm” çaldıklarını vurguluyor: *Şedde vü tabl ü 'alemlerle idüp cümle hücûm / Rûm abdâlleriyüz eyleyelüm gayret-i Rûm // Salalum şarka vü garbe yine âvâz-i kudüm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* ŞMFB, s.155. Bütün bu dikkat çekici ses ve gürültüler arasında Yetîm Ali Çelebi’nin şu beytinde ima edildiği üzere atılan türlü dervişâne nara ve haykırışları da tahmin etmek güç değildir: *Dôst diyü çağırur her pôst-pûş / Buña şâhiddür hurûş-i çeng ü def YAÇA, g.96/8*. Bu beyti değerlendirirken Yetîmî’nin kalender dervişleri için bir kalenderhane vakfedecek derecede bu zümrelere yakın bir şair olduğunu burada hatırlatmak gerekiyor. Dukagin-zâde Ahmed Paşa’nın şu beyitleri de bu zümreleri bizzat müşahede eden bir devlet adamının ağzından kendini onların yerine koyarak söylenmiş sözler olması bakımından önemlidir: *Terk-i sûret kalenderem tecrîd / Ne bıyık ne sakal ne şâne gerek // Çeng ü def nây ü 'üd-ile berbat / Şi'r-i rengîn ü ter terâne gerek // Çün zebânımda söyleyen Hakdur / Tola nutkum benüm cihâne gerek DZAD, mus. 8/IV. krş. Gögsüme tîg-i mahabbetden yürütsem şâh-râh / Sîneler tablın döğüp âbdâl-i dil diyü sipâh / Hüsn ikliminde n'olduğ olduğ ise pâdişâh / Yakma ben dervişüñi kim başum üzre dūd-i âh / Pîç pîç olmuş-durur meftûl Câmîler gibi FDAK, tah.1/3*.

Dilencilik eder (dervâze/deryûze, şey'lillah)

Dilenmek ve önüne gelene ihtiyaç arz etmek insan onurunu en çok kıracak davranışlardır. Abdal dervişleri nefsi horlatmak ve kendilerini halk nazarında en düşük dereceye düşürebilmek için dilenmeyi bu yolun vazgeçilmez şartlarından olarak görürlerdi. Onların bu dilenmesine “herkese açık kapı”ya gelme anlamında “dervâze/deryûze” yahut da Lâmi’î ve Nâdirî’nin şu beyitlerinde olduğu “şey’lillah etmek/eylemek” denirdi: *Sikender-baht iken olmuşt kalender / Bugün şey’lillehi kapımdan eyler* LÇVR, mes.2169; *Bir kalenderdür gönül kapuñda şey’li’llâh ider / Çıkdı eflâke kudüm-i dilden âvâz-i tanîn* GNNK, k.31/36. Bunlar dilenme konusunda yılların verdiği tecrübeyle öylesine arsız bir hale gelmişlerdir ki bazen çarşının ortasında durarak “Mal mülk Allah’ındır ve Allah cömert kimseyi sever” anlamında *El-mâlû mâlu’llâh v’es-sahıyyu habıbu’llâh* diye bağırlarmış. İstedikleri parayı almadıkça susmayıp günlerce aylarca oradan ayrılmazlar, aksi takdirde kendilerini minareden atmak yahut fırına girip yakmak gibi tehditler savururlarmış. Sonunda ahaliyi öylesine bezdirirlermiş ki bir zengin veya esnaf tarafından istediği her ne ise verilir bela kabilinden defedilirlermiş. (Onay, 1992, s.3). Abdal dervişlerin dilencilik ettikleri en önemli mekânlar gittikleri yerlerin çarşı ve pazarlarıdır. Kemâl Paşa-zâde ceylanın göbeğinden düşen ham miskin tüylü bir kese görünümünde oluşu ile (res. 25) posta bürünmüş bir dervîşi mukayese ettiği şu beytinde miski, sevgilinin saçlarını anarak çarşı pazar dilenir gösterip şöyle der: *Nâfe sünbüül saçlarıñ yâdına şey’lilâh ider / Pôst-pûş olmuşt dolaşur ‘ışkunıñ bâzârını* KPZD, g.433/3. *Şey’lillah eyleyem irişem zülfüne diyü / Bir pôst-pûş olup tolanur bu cihânı müşk* KNDH, g. 66/7.

Dervişlerin dilenme esnasında en dikkat çekici aksesuarları Üsküdarlı Aşkî’nin gönlünü kırık bir çanağa benzettiği şu beytinde olduğu gibi ellerindeki kâseleridir: *Gönül dirler şehâ destümdede bir singin şifâlüm var / Kalender-vâr küyüñde idersem n’ola deryûze* ÜASU, g.403/3. Bunlar şimdilerde “kibar dilenci” dedikleri türden, dilenme sırasında önlerine gelene bahçelerden topladıkları meyveleri ikram eden, ayna tutan yahut gazel ve şiirler okuyarak adeta bu hüner ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

hizmetlerinin karşılığını talep edercesine bir tavır da sergilemekteydiler. Gelibolulu Âlî bunların hüner sergileyerek dünyanın dört bucağını dolaşmalarını şöylece dile getirir: *İdenler rub '-i meskûn ile heft iklimi dervâze / Hünersüz çâr-darb abdâl-i hayrânı begenmezler* GMAD, g.400/3. Dolayısıyla şairlerin Abdal zümrelerinin dilenmesiyle ilgili beyitlerinin hemen tamamında bir şey karşılığı dilendikleri özellikle ifade edilir. Meselâ Kemâl Paşa-zâde şu beytinde bülbülü çarşılarında gazeller okuyarak dilenen bir kalender dilencisine benzeterek şöyle der: *Çârsû-yi bâgda oldı gazel-h"ân 'andelîb / Şevk ile dervâzeye girmiş kalenderler gibi* PBKG, g.7556/2. krş. *Pir-i 'ışk abdâliyem bu dâg sinemde çerâg / Girmişem dervâze için Emrî gam bâzârına* EDYS, g. 504/5. Kendisi de abdal zümrelerine mensup olması bakımından bu yolun inceliklerini iyi bilen Hayretî ise şu beytinde bunların ellerinde şiir mecmuaları taşıdıklarını ima etmektedir: *Ter gazeller okuyup mecmû'a-i gülden yine / İtdiler deryûze bülbüller kalenderler gibi* HDMÇ, g.447/4. Aynı şekilde kendisi de gençliğinde Kalenderî olan Hayâlî Beğ şu beytinde gülü, elinde bülbül yuvasından bir "keşkül-i fukarâ" olduğu halde sevgilinin kapısına dilenmek için gelen bir Kalender dervişine benzetir: *Âşiyân-i bülbülü deryûze keçkül idüp / Cerr için dergâhuña geldi kalender-vâr gül* HBDA, k.37/20. Bunların dilenme sırasındaki bir diğer alametleri ellerinde içinde kandil yanan bir çerağ taşımalarıydı. Cebrî'nin sararmış yüzü üzerindeki kanlı gözlerini, dilenmek için elindeki altın çanağı süsleyerek sevgilinin kapısına gelen bir Kalendere benzettiği şu beytinde bunların deryuze sırasında süslenmiş kandiller taşımaları geleneğine işaret edilmektedir: *Bir kalenderdür gözüm Cebrî nigâra cerr için / Kanlu yaşumla demâdem zeyn ider zerrîn çerâg* PBKG, g. 3841/5.

Dinî vecibelerden azadedir

Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si başta olmak üzere tasavvufî eserler abdalların mana âleminin doruklarında seyrettiklerini iddia etse de kaynakların neredeyse tamamı bunların dinî yükümlülüklerden uzak, şarap içen, esrar kabilinden uyuşturuculara düşkün, namaz ve oruçla ilgisi olmayan bir grup olarak tarif ederler. Bazıları da bunları riyadan arınmak için "melâmet" yolunu seçmiş, Hakk'a ulaşmak için halkın kınamasına ihtiyaç duymaları bakımından ibadetlerini gizleyen, kötülüklerini teşhir eden zümreler olarak vasıflandırırılar. Kalkandelenli Fakîrî h. 941 /m.1534 tarihinde telif ettiği *Ta'rifât*'ında Kalenderîlerin esrara düşkün, dünyaya ilgisiz, boyunları halkalı bir abdal zümresi olduklarını bildirirken; Hatîb-i Fârisî menâkıbını yazdığı Cemâleddîn-i Sâvî'nin vakit namazlarını pîri Celâl-i Dergezînî ile birlikte kıldığını, Barak Baba'nın namaz konusunda çok titiz olduğunu, Otman Baba'nın imamete geçerek müritlerine namaz kıldırıldığını nakleder. Bu istisnâî rivayetler dışında Kalenderîlerin dinî vecibelere lakayd bir hayat sürdürdükleri, bütün kaynakların ittifakla birleştikleri bir vakiadır. Nitekim Vâhidî'nin Edhemîler haricindeki grupların tamamını şeriat harici bularak şiddetle eleştirmesi, bunları halkın sırtından geçinen sahtekârlar olarak vasıflandırması ve "vilâyet satan harâmîler" şeklinde tanımlaması boşuna olmasa gerektir: *Cennetden ve cehennemden fâriğ ü âzâdeyüz ve dâ'imü'd-dehr üftâdeyüz ve dünyâ için kimseye itâ'et itmezüz ve 'ukbâ için tâ'et yoluna gitmezüz; gidersevüz Hudâ'nun emrin edâ itmek için giderüz dîrsin, galat eydürsin. Hudâ'nun emrin edâ itmezsin ki zındîk olanlar ahirete tasdik itmezler, anuñçün ibâdet tarîkine gitmezler. Gidersevüz dahi Hudâ'nun emrin edâ itmek için giderüz diyüp halkı tahmîka çekerler, fi'l-hakîka yine gitmezler ve Hakk'a 'ibâdet itmezler.*²⁵

Bütün bu çelişkili iddialar karşısında kalıplaşmış bir şiir geleneği olarak melâmeti benimseyen şairler, kendilerini dervişlerle özdeşleştirirler. En koyu dindar şairler bile ellerine kalem aldıklarında bir Kalenderî gibi görünüp zahit ve sofulara tavır takınırlar. Böylesine tarafgir bir tutuma rağmen şiir dilinde onların her türlü ibadetten uzak duruşları bir şekilde itiraf edilir. Mesela Mesîhî'nin sürekli sevgilinin kapısında dolaşan bir derviş kompozisyonu çizdiği şu beytinde dolaylı olarak onların dünyanın her yerini dolaştıkları halde hac yükümlülüğünden azade oldukları dile getirilir: *Kapuña vardukça incinme Mesîhîye didüm / Didi kim vâcib degül varmak*

25 Vâhidî's Menâkıb-i Hvoca-i Cihân ve Netice-i Cân, vr. 36a-36b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

kalender Ka'beye MDMM, g.233/9. Selâmî şu beytinde aşk sarhoşu olmasını delil göstererek sarhoşken namaza yaklaşmama emrini ima eder ve şöyle der: *Şerâb-i ışk ile mestem sanup gaflatle her nekbet / Kalender tavrını terk-i salâta bir cevâz anlar* SDSK g.63/4. Bunlar arasında vahdet-i vücûd ve hulûl gibi itikatlara samimiyetle inananlar bulunduğundan, Allah'ın dağda-taşa, ağaçta ve hatta putlarda tecelli ettiğine bile inananlar vardı. Sütûrî'nin şu beytinde olduğu gibi bu dervişlerin akideleri hakkında son derece esnek sözler kullanılması da yaygın bir gelenek ve ustalık göstergesidir. Mesela onun kendisini Kalender dervişi yerine koyduğu şu beytinde özellikle kullandığı ifade "Ahmed'in şeriatine uyup da putlardan vaz geçecek değilim" şeklinde anlaşılmaya müsait olduğu gibi aynı zamanda "Hz. Muhammed'in şeriatine uyararak, yüzümü putlardan tarafa çevirmem" şeklinde de anlaşılabilir bir yapı arzeder: *Ahmedüñ şer'in dutup bütünden yüzüm döndürmezem / Ş'ol kalender-meşrebem cümle muhayyerdür başa* SDEA, g.64/3.

Dövmeleri vardır

Mütercim Âsım "el-veşm" maddesinde *Vâvuñ fethi ve şîn-i mu'cemenüñ sükûniyle bedende igne ile açılan şekle dinür ki bir 'uzvu igneleyüp müteessir eyledükden soñra üzerine çivit ekip gömgök bir şekl iderler, Türkide "na'l" ve "dögün" ta'bir olunur. Hâlen yeñiçerilerüñ cümlesinde lâzime-i mâhiyyet olmuşdur* (âsım, 1250, s.557) der. Görüldüğü üzere eski metinlerde daha çok kızgın demirle dağlama suretiyle elde edilen iz ve yara anlamı verilen "dögün" kelimesi aynı zamanda "dövme" karşılığında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla mesela Kelâmî'nin *Sîne sevda-yı ser-i zülf-i girih-gîrûn ile / Ten-i abdâl misâli tolıdur döğünden* KDMK, g.271/4 gibi beyitlerde geçen "dögün" kelimesini sadece vücuda açılan yaralar anlamında değil aynı zamanda her tarafını saracak şekilde vücudu kaplayan dövmeler olarak da anlamak mümkündür. Gerek gravür ve minyatürlerde yer alan resimlerinden gerekse tarih kaynakları ve seyahatnameler gibi kendileri hakkında yazılan rivayetlerden anlaşıldığına göre abdalların vücutlarını dağlayıp nal kesmelerinin yanında dikkati çeken bir diğer özellikleri de dövme yapmalarıdır. Bunlar arasında en yaygın olanı Zülfikâr dövmeleridir. Nitekim Vâhidî de [...] *ve bedenleri pul pul yanık, âteşiler idüğine anlar tanık ve kiminüñ sînesinde vesim şekl-i Zülfikâr ve kiminüñ sînesinde nâm-i Hayder-i Kerrâr ve kiminüñ bâzûsında çün hey'et-i mâr, cümlesinüñ şakaklarında döğün-i derûn-i lâle var*²⁶ sözleriyle onların vücutlarını saran Zülfikâr resmi şeklindeki veya "Alî" yazılı dövmeleri tasvir eder. Tahsin Yazıcı'nın neşrettiği metinde yılan dövmesinin yanı sıra bir de hilal dövmesi dikkati çekmektedir. Ahî'nin şu beytinde göğsüne dövme yaptıran bir abdal dervişi tasvir edilmektedir: *Abdâllaruz ki her tarafa yâ 'Alî diyü / Diller uzatdı sînedeki Zülfikârumuz* ADMK, g.39/4. Figânî'ye mi yoksa Âhî'ye mi ait olduğu anlaşılmayan şu beyitten anlaşılacağı üzere bu dövme şekillerinin her birinin ayrı isimleri bulunmaktaydı: *Sîneme çekdüm 'Alî'nüñ Zülfikârı şeklini / Hem anuñ etrâfını zeyn eyledüm "yâ şâh"dan* ADMK, g.95/2. krş. FDAK, g.62/3.

Dünyayı terk etmiştir

Abdalların hayat felsefesi ve en belirgin özellikleri dünyanın mal ve makamına önem vermemeleridir. Öyle ki bunlar için altınla toprağın yahut dünya hükümdarlığı ile dilencilik bir farkı olmayıp dünya nimetlerinin gözlerinde zerre kadar kıymeti yoktur. Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâir*'inde yer alan bir beytinde Su'ûdî, dünyayı terk etmeyi abdallığın ilk şartı olarak görüp şöyle der: *Ehl-i tecrîd dilâ mültefit-i mâl olmaz / Terk-i dünyâ-yi denî itmeyen abdâl olmaz* HMNB, b.10352. Fedâî'nin "Ateşle altının kırmızılığı arasında bir değer farkı görmeyen abdalınki gibi bir dünya ve din bahtiyarlığı olamaz" anlamındaki şu beyti bu durumu açıklayıcı mahiyettedir: *Devlet-i dünyâ vü dîn olmaz hod âhir kadr ile / Seçmeyen abdala bir humretden zerden âzeri* FDMU, k.14/96. Abdallara göre dünya malıyla ilgilenmek gönül aynasını karartır. Yahyâ Beğ onların güneş gibi kalp saflığı ile dünyadan göçüp gitmelerini şu beyitle ifade eder: *Geçdiler gün gibi dünyâdan*

26 Vâhidî's *Menâkıb-i Hvoca-i Cihân ve Netice-i Cân*, vr. 41b.

safâ-yi kalb ile / Gıtdiler bir bir hemân tolundılar abdâller YDMÇ, g.104/4. Kânûnî Sultan Süleyman'ın *Dîvân*'ında yer alan "Abdalım Muhibbî, dünya sevgisini gönlünden kazıdın, aferin sana!" anlamındaki şu beyit yerine göre padişahların dahi bu meşrebe özendiklerini gösteren ilginç bir örnektir: *Muhibbî hubb-i dünyâyı göyülden çün tıraş itdün / Kalenderlik budur ancak olur 'ışk olsun abdâlüm* MDCA, g.1824/5.

Elif çeker

Eskiden bir cesaret ve fedakârlık ifadesi veya samimiyet gösterisi olmak üzere âşık, derviş yahut askerlerin bir kesici aletle vücutlarına elif şeklinde kanlı yaralar açmalarına "elif çekme" dendiği malumdur. Bu hâl bazen aşk haletiruhiyesi ile bir taşkınlık sonucu zuhura gelebileceği gibi tamamen bir cesaret ve samimiyet (bk. res.5) gösterisi için de yapılabilirdi (Şentürk, 1993, s.211-223). Bâkî'nin *Sîneje 'ışk ile elifler kes / Bilsün ol servi sevdiğin her kes* BDSK, g.210/1 beytinden bu yaraların bir âşıklık alâmeti olmak üzere çekildikleri anlaşıldığı gibi Emrî'nin *Çekdüm elif bu sîneye 'ar'ar-i kadün aşıp / Bâg-i cihânda tâ ki kala bir budagımız* EDYS, g.205/2 beytinde olduğu gibi bir hatıra olmak üzere çekildikleri de görülmektedir. Halk inanışları arasında büyü ve nazardan korunmak için beden üzerine mürekkeple elif çekme inancı²⁷ da eklenecek olursa bu davranışın karmaşık inançlar yumağının bir tezahürü olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Yukarıda "dâg-i teslîm" bahsinde ifade edildiği üzere abdalların bedenlerine yara açmaları bir samimiyet ve teslimiyetin ifadesi olarak görüldüğüne göre elif çekmeyi de bu çerçevede abdallığın vazgeçilmez alametlerinden biri olarak değerlendirmek gerekiyor. Nitekim Emrî'nin şu beyti bunu açıkça ifade etmektedir: *Cismüm elifler ile zeyn eyledüm gören dir / Abdâl olduğuna bunlar nişâne ancak* EDYS, g.255/2.

Kalenderîleri tasvir eden beyitlerin önemli bir kısmında vücudu yakma veya kesme şeklinde yaralar açılması işlendiği gibi bunlar arasında elif çekme en çok zikredilen davranışların başında gelir. Şeyhülislâm Es'ad'ın "Gelincik gül bahçesi tekkesinin nemedde bürünmüş bir dervişi iken, göğsünü yararak bir Kalender oldu" anlamındaki şu beytinde bunların göğüslerine kanlı yaralar açtıkları tasvir edilmektedir: *Tekye-i gülşentün abdâl-i nemed-püşi iken / Çâk idüp sinisini oldı Kalender lâle* EDMN, k.7/2. Nâdirî ise bu bedeni yarma davranışını kalem hakkında geliştirerek şöyle der: *İtdi hengâme-i medhinde bu ebyâtı edâ / Beden-i çâk ile mânend-i kalender hâme* GNNK, k.30/27. Elif şeklindeki yaraların yarım daireye yakın bir nal biçiminde açılması da abdallar arasında yaygın olup buna "nal kesme" deniyordu. Bedeni adeta balık pulları gibi saran bu yaralama tarzı elif çekmeyle birlikte kullanıldığı halde biraz farklı özellik arz etmesi bakımından müstakil bir başlık altında değerlendirildi: *Yine abdâl-sıfat na'l ü elifler idelüm / Yâr tîgine boyun tutmayuben yâ n'idelüm / Şems-i Tebrîz gibi başumuz alup gidelüm / Gel kalender olalım terk-i diyâr eyleyelüm* SDHY, mur.8/VI.

Esrar çeker

Esasen dinin haram kıldığı şarap içme konusunda da kayıtsız kaldıkları bilinen abdal ve Kalenderlerin eski anlayışa göre dinen haram görülmeyen esrar vb. mükeyyefata özellikle düşkün oldukları bilinmektedir. Bu alışkanlık muhtemelen âyinlerinde kolayca trans haline geçebilmelerine yardımcı olduğu gerekçesiyle yaygın olup bunların tekkelerine halk arasında "esrar tekkesi" dendiği de bilinmektedir. Vâhidî'nin Abdâlân-i Rûm'un esrara düşkünlüğünü Kurbân Baba dilinden anlattığı bu mısralar onların bu uyuşturucuyu manevî hazza ulaşabilmek için kullandıklarını açıkça ifade etmektedir: *Çün Âdem cümlemüz 'uryânlaruz biz / Yiyüp berg-i sebzi hayrânlaruz*

27 Eskiden genç yaşta cülus eden padişahların alınlarına elif çekilirmiş. Sürürî'nin şu beyti buna işaret eder: *Nürdan la'lîn elifler kim çekilmiş tâ-ebed / Başda vâlâ-yı nişân-i pâdişâhîdür başa* SADS, g.1/2. krş. *Konmadın sahrâ-yı levh üzre hurûfuñ leşkeri / Şâh-i berr ü bahr olup evvel elif çekdüm livâ* ÜASU, g.1/3.

*biz // Bizüm berg-i sebz²⁸ esrârumuzdur / Hemîşe yimek anı kârımızdur // İdüp esrâr ile pür cür 'a-dâni / Ayılmazuz yirüz her dem biz anı // Yimekten cür 'a-dâna döndi kursak / Yimezsevüz de hayrânuz muhakkak // Kaçan esrâr yisek bir cür 'a-dândan / Ferâgat eylerüz kevn ü mekândan // Hakâik nakdine mahzendür esrâr / Dekâik dürrine ma 'dendür esrâr // Me 'ârif gevherine kândur esrâr / 'Avârif içre kût-i cândur esrâr // Me 'ânî sırrını kâşifdür esrâr // Gıdâ-yi cümle-i 'ârifdür esrâr HFMC, s.XII-XIII. Bu sebeple bâtinî dervişlerden bahsedilen beyitlerde konu bir şekilde esrara getirilir. Mesela bu zümrelere yakınlığı ile tanınan, aşırı esrar kullanmaktan kör olma derecesine gelen Hayretî'nin kendisi hakkında söylediği “Aşk esrarıyla iftar ettiğiden beri, bugün kör bengî fani bir abdaldır” anlamındaki şu beytinde aşk esrara benzetilerek abdal-esrar ilişkisi kurulmuştur: *Hayretî kör bengî bir abdâl-i fânîdür bu gün / Hânkâh-i gamde iftâr ideli esrâr-i 'ışk HDMÇ, k.7/36. Bilindiği üzere “esrâr” kelimesi aynı zamanda “sırr”ın çokluğudur. Dolayısıyla abdal-esrar ilişkisini kurmaya çalışan birçok şair aynı zamanda esrar kelimesini tevriyeli olarak kullanmaya da özen gösterir. Meselâ Sehâbî “Esrarın/sırların keyfine/mahiyetine vakıf olan abdallar, dünyadan el etek çekme tekkesinde dehşete düşüp hayran oldular” anlamındaki şu beytinde “esrâr” kelimesinin yanı sıra “keyfiyyet” kelimesini de şöylece tevriyeli olarak kullanmıştır: *Vâkıf-i keyfiyyet-i esrâr olan abdâllar / Tekye-i tecrîdde medhûş u hayrân oldılar SDCB, g.65/5. Esrar çekme eyleminin çoğu zaman semaya başlamadan önce yerine getirildiğine dair birçok ipucu vardır. Ni 'metî sevgilinin hattı ile esrar tozu arasında ilişki kurduğu şu beytinde “Aşk dergâhında senin hattının esrarını düşünüp abdalın olup kendimden geçmiş olarak sema ediyorum” anlamında şöyle der: *Fikr-i esrâr-i hatunla hankâh-i 'ışkda / Eylerem abdâlun olup vâlih ü hayrân semâ' NDEE, k.4/20.****

Devletin abdal ve Kalender zümrelerini ıslah için türlü yollara başvurduğu bilinmesine rağmen, Kânûnî'nin şiir için kalemi eline aldığında kendisini esrar çeken bir Kalender dervişi gibi gördüğü şu beyti de bu konuda ilginç bir örnektir: *Tekye-i 'ışka girüp yidüm gamuñ esrârını / Bir kalender meşrebem kendümi abdâl eyledüm MDCA, g.1786/2. Esrar çekip kendinden geçmek, Rehâyî ve Handânî'nin şu beyitlerinde olduğu gibi bunların kendilerini soyutlamaya çalıştıkları dünya ile olan bütün bağlarını kesmelerine yardımcı olmaktadır: *Tekye-i 'âlemde bilmez cevr-i devrân neydüğün / Her kalender-veş gubâr-i 'ışk ile hayrân olan RDFY, g.66/2. krş. *Gel tekye-i 'irfâna 'üryan ü kalender ol / Esrâr-ı İlâhiden hayrân olacak demdür HDFD, g.34/5.***

Yukarıda geçen beyitlerin hemen tamamında “hayrân” ibaresi “esrar sarhoşluğu” anlamında kullanılmıştır. Esrar hayranlığının geçmesinden sonra gelen aşırı bir tatlı isteği sebebiyle, abdallardan bahseden edebî metinlerde hemen daima bunların helva ve tatlılara olan düşkünlüklerinden dem vurulur. Sehî Beğ'in hem bir çeşit esrar macunu hem de bir tatlı adı olan “dîlberdudağ” iması oluşturmak üzere söylediği şu beyti bu konuda güzel bir örnek oluşturabilir: *Sehî biz lebleri helvâsına hayrân geçerüz / Bengî abdâllaruz kim severüz tatlıyı SBDH, g.295/5.²⁹*

28 “Yeşil yaprak” anlamına gelen bu tabir gerçekte bir tekke ıstılahı olup fakir ve dervişlerin verebileceği mütevazı hediye anlamına gelir ve hediye ne kadar değerli olursa olsun, verenin bir tevazu ifadesi olmak üzere kullanılır. Abdülbâkî Gölparlı *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*'te “nezr-i Mevlânâ”dan bahsederken bunun dokuz yahut on sekiz gibi dokuza bölünen sayılar kadar olduğunu, tekkeye giden bir muhibbin dergâhtan çıkarken hediye olarak gizlice şeyh efendinin postu altına gücüne göre 18 kuruş yahut bunun gibi dokuzun katları kadar bir miktar para bıraktığından bahseder. Gücü olmayanların postun altına bıraktıkları bir “yeşil yaprak” da nezir yerine geçermiş 29 *Nite ki beng ü esrâr tenâvülünde key ifrât ve zevâl-i 'akldan sakınmak vâcib iken terk-i ihtiyât bir cünûn-i bi-nihâyettür ki [...] ta ki iştihâ-yi kâzibi gelür yitişür, hulviyât ve et'ime fikri ile cevarih ü a'zası biribirine girişür. Eger ednâlardan ise ya pekmez ister ya agda ve evsat-i nâsdan ise 'asel-i musaffâ sevâsına düşer taşda dagda. Ammâ a'yândan ise tabî'ati şeker şerbetine ve ba'z-i helvâlara meyelan ider. Ekâbir-i şâhândan ise eşribe-i mütenevvi'a fikri kendüyi bî-ser ü sâ mân ider. Pes sâyir zemânda bir heftede yimedügi et 'imeyi bir anda hõra geçürür ve bi'l-cümle güyâ ki kismet olunan rızkın devşürüp kendüsini dâr-i âhirete göçürür (Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, İstanbul 1956, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlarından no: 679, s.79.*

29 *Nite ki beng ü esrâr tenâvülünde key ifrât ve zevâl-i 'akldan sakınmak vâcib iken terk-i ihtiyât bir cünûn-i bi-nihâyettür ki [...] ta ki iştihâ-yi kâzibi gelür yitişür, hulviyât ve et'ime fikri ile cevarih ü a'zası biribirine girişür. Eger*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Kendisi de bir esrar müptelası abdal derviş olan Hayretî'nin şu beytinde esrar çektikten sonra gelen neş'e ve gayri ihtiyari gülme duygusu çok ustaca dile getirilmiştir: *Niçe bir zülfi gibi hâk ile yeksân olalum / Niçe bir turraları gibi perişân olalum / Açılalum leb-i dilber gibi handân olalum / Cür'adânı getir abdâl yine hayrân olalum* HDMÇ, mus.13/1.

Res. 8: Johannes Lewenklaui'un yaklaşık 1586'da çizdiği Viyana Codex Vindobonensis 8615'te kayıtlı albümdeki gezginci dervişler.

Res 9-10: Solda esrar çeken bir derviş. Sağdaki fotoğrafta omuzunda serdestesi, sırtında hayvan postu ve kolunda keşkülüyle yakın dönem abdal dervişleri.

ednâlardan ise ya pekmez ister ya ağda ve evsati-nâsdan ise 'asel-i musaffâ sevdâsına düşer taşda dagda. Ammâ a'yândan ise tabî'ati şeker şerbetine ve ba'z-i helvâlara meyelân ider. Ekâbir-i şâhândan ise eşribe-i mütenevvi'a fikri kendüyi bî-ser ü sâ mân ider. Pes sâyir zemânda bir heftede yimedüğü et'imeyi bir anda hõra geçirür ve bi'l-cümle gûyâ ki kısmet olunan rızkın devşürüp kendüsini dâr-i âhirete göçürür (Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*, İstanbul 1956, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlarından no: 679, s.79.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Evlenmez, mahbup-peresttir

Hint mistiklerinden yoğun olarak etkilendikleri bilinen abdal dervişlerinin ve özellikle bunlar arasında Kalenderîlerin vazgeçilmez rükünlerinden biri de “terk ü tecrîd” olup evlenmemektir. Yeri yurdu olmayıp bir yerde birkaç günden fazla kalamayan bu dervişlerin hayat tarzı zaten evlenip çocukla karışmaya imkân vermediği gibi, kadınlara meyiletmek de bu yolda ayıp sayılan ve kınanan bir durumdur. Helâki bir kalender pîri için yazdığı anlaşılan bir gazelinde abdal geçinip aynı zamanda -muhtemelen Bektaşiler gibi- tehhül yolunu seçenlere onun dilinden şöyle serzenişte bulunur: *Pâ-bürehne terk ü tecrîd olmayan abdâl için / Dürlü dürlü serzenişler eyleyen tokmak dede* HELD, g.131/5. Virânî de zahiren abdal geçinip “tecrîd” yoluna girmeyenleri acımasızca şöyle tenkit eder: *Zâhidâ fakr olmayanlar sâfi insân olmadı / Okumaz vechin hurûfuy ehl-i Kur'ân olmadı // Suretâ abdâl olursa sâhib-erkân olmadı / Terk-ü tecrîd olmayan 'âlemde sultân olmadı* VDAA, s.17. Bunların kadınlardan uzak durmayı ve evlenmemeyi kendilerine şiar edinmeleri şiir dilinde her fırsatta dile getirilir. Yaygın bir şiir geleneğinin gereği olarak kendilerini birer abdal dervişi yerine koyan bütün şairler gibi, gerçekten bâtinî derviş zümrelerine mensup olan Hayretî bu konuda şöyle bir özet beyit söyler: *Gözün üstünde kaşun var dimesünler dir isen / Gel tecerrüd ihtiyâr eyle kalenderler gibi* HDMÇ, g.444/4. Onun bir diğer beytinde kadınların kılıç kullanmamaları sebebiyle geliştirdiği şu yorum da dikkat çekicidir: *Ugramaz yanına zenlerden kaçar i'râz ider / Bir mücerred sâde-dil gerçek kalenderdür kılıç* HDMÇ, k.11/11.

Kadınlardan uzak durmalarına rağmen bunların inancına göre Allah insanın cemalinde tecellî ettiği için, güzel yüzlü bir gencin yüzüne bakmanın Allah'ın cemalini müşahede etmekten farksız olduğu kanaatinde dirler. Kalenderîlerin pîri Cemâleddîn-i Sâvî'nin halifesi Osmân-i Rûmî'nin Konya'da Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. h. 635 / m. 1238) ile görüştüğü bilinmesine nazaran, güzel yüzlere bakmayı ibadet telakki etme geleneğinin onlara bu yolla intikal etmiş olabileceği tahmin edilebilir. Evhadüddîn'in “şâhid-bâzî” olarak adlandırdığı bu davranışa itiraz edenlere verdiği cevap “Ben Hak'tan gayri hiçbir şeye bakmam” (Azamat, 518-520) olmuştu. Eski şiirin kalıplaşmış geleneklerine göre hemen bütün şairler abdallar ve melâmetten yana tavır takındıklarından, Kalenderîlerin bu görüşü hemen bütün şairlerce benimsenip kabul görmüştür. Yaygın olarak temiz bakış anlamında “pâk-nazar” olarak adlandırılan bu durum eski şiirde Rahmî'nin şu mısralarında olduğu gibi yüzlerce beyitle işlenip dile getirilmiştir: *Şu'le-i hüsnine karşı yakalum perr ile bâl / Pâk-rev pâk-nazer 'âşık-i didâr olalum* BRME, mus.1/2. Kalenderîlerin iddiasına göre güzel bir yüz gördükleri zaman gözlerinin nuru arttığı gibi onların saç, sakal, bıyık ve kaşlardan arınmış yüzlerini görenlere de yüzlerinden ışık vermektedirler. Vâhidî *H'âce-i Cihân ve Netîce-i Cân*'ında bu durumu onların ağzından şöyle anlatılır: *Yüzümüz görenler ziyâ kesb ide / Sözümüz işiden safâ kesb ide // Ki her güşede zevk ü 'ayş ü tareb / İdiüp görevüz biz nukûş-i 'aceb // Bu vech ile dehri be tabl ü 'alem / Temâşâ idiüp eylerüz yahşi dem // Muhibb-i cemâlüz dil ü cân ile / Buluruz şerefrûy-i cânân ile [...] Cemîl olan olur muhibb-i cemâl / Cemîl olmayanda olımaz bu hâl // Cemâl-i cemîli Hudâ da sever / Bizi sanma ancak sen ey mu'teber* HFMC, s.XII-XIII.

Fitil yakar (fetil, fetîle, meftûle)

“Fitil” Arapça asıllı bükülmüş, büküm büküm anlamında bir kelime olup aslı “fetil” yahut “fetîle”dir. Örülmüş yahut birbirine dolanarak uzanan saç anlamındaki “fetîle-i geysû” tabirinde olduğu gibi örülü nesnelere için de “fetîle” dendiği bilinmektedir.³⁰ Dilimizde bugün de “fitil” diye kullanılan kelime, pamuk iplerinin eğirilmesiyle oluşan, kandil ve mumların içine

30 Revânî'nin “O nazik bedene uzun bir mum desem bunda ne var? Yüzü mum ışığı, saç ise onun fitili gibidir” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi saçların fitile benzetilmesi şiir dilinde oldukça yaygın bir benzetme kalıbıdır: *Şem'-i ser-keş dir isem n'ola o nâzik-bedene / Yüzidür şu'le-i şem' ü saçıdur ana fetil* RDZA, g.226/4. Ancak burada söz konusu edilen fitil yara fitili ile ilgili olması bakımından tamamen ayrı bir konu oluşturmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

konarak yağın düzenli yanmasını sağlayan ipliğin adıdır. Ancak burada söz konusu olan “fitil”, eskiden pamuk yahut keten bezinden yapıp yara içine sokulan uzunca bir yara tamponunun adıdır. Bu ok, kurşun ve hançer harabiyeti gibi derin ve iltihaplı yaraların tedavisinde merheme bulanıp yara içine itilerek sokulan ve her gün düzenli olarak değiştirerek yara içinde oluşan iltihabın dışarı çıkması sağlanan bir tedavi usulüdür. Yara tedaviye cevap veriyorsa her geçen gün içeri itilen fitilin boyu kısalmış ve bir süre sonra yara tamamen kapanır. Eğer yara iltihaplanıp kötüye gidiyorsa bu defa pamuk ateşe verilerek yaranın dağlanması yoluna gidilir.

Vücutlarında aşk ızdırabıyla yaralar açan âşık ve dervişlerin çoğu zaman yaralarına fitil koyup yaktıkları ve bu şekilde yaralarını tedavi ettikleri bilinmektedir. Seyahatnamesinde Türklere sağlık ve tedavi konusunda önemli tespitlerde bulunan Thévenot bu konuda şöyle der: *Başları ağrıdığına, bir neşterle ağrıyan yeri kestiriyor ve epey kan akıttıktan sonra biraz pamuk koyup yarayı kapatıyorlar veya alınlarına beş veya altı çentik attırıyorlar. Hâlâ ateş kullanıyorlar, bu usul onlarda pek revaçta; başı ağrıyan bir adamın, ağrının olduğu yere, yani kulağının üstüne kızgın bir demirin ucunu bastırdığını ve dağlanan yere biraz pamuk koyup iyileştirdiğini gözlerimle gördüm. Birçok uzuvdaki diğer hastalıklar için, söz konusu uzuvların üzerinde kalın bir fitili veya bir bez parçasını yakıp tutuyorlar ve fitil kendiliğinden sönene kadar ıstıraba katlanıyorlar.* (Thevenot, 2009, s.76). Âşıkların her fırsatta yaralarını tazeledikleri ve göğüslerinde birçok yara açtıklarının anlaşıldığı “Fitili ışık veren yeni yaralar yaktım. Muradım ülker yıldızının göğsümde yer etmesidir” anlamındaki şu beyitte Bâkî dolaylı olarak, bu yaralara fitil konulup yakıldığına işaret etmektedir: *Fetili şu’le virür taze dâğlar yakdum / Murâdum ol ki ide sînede mekân Ülker BDSK, g. 150/2.* Şairin üzerinde pamuklar bulunan yaraları Ülker takımı yıldızına benzetmesi, bu yaraların çokluğunu vurgulama amacına yöneliktir: *O mehûn şevkine yir yir yakayın nice fetil / Sînemün dâğların şekl-i Süreyyâ göresin BDSK, g. 384/4.* Yine Bâkî bir diğer beytinde abdalların sarık sarmayıp cüppe giymemelerini, bu bezleri fitil olarak kullanmaları esprisi ile izah eder: *Yakarlar hep fetil-i dâğ olur destâr ile câme / Budur abdâllar ‘ışkuñda ‘uryân olmağa bâ’is BDSK, g.27/4.* Pamuktan yapılmış bir fitilden söz edilen şu beyitte de yine derin yaraların içine fitil sokulması geleneği işlenmektedir. Şair sevgilinin aşkından dolayı açmış olduğu yaranın içindeki pamuk fitilini, karanfil demeti içine konan yasemine benzeterek şöyle der: *Sînemde zahmuñ içre olan penbe-i fetil / Ol yasemîne döndi ki korlar karanfüle BDSK, g.447/4.*

Hayâlî Beğ’in mumu “pîr-i fetile-ser” diyerek bir abdal pîrine, pervaneyi ise onun etrafında sema eden Alevî dervişlerine benzettiği şu beyti kelimelerin seçimi ve oluşturdukları manzara itibarıyla muhteşem bir kompozisyon oluşturmaktadır: *Pîr-i fetile-ser deyu şem’a mürîd olup / Pervâneler ider ‘alevîler gibi semâ’ HBDA, g.221/3.* Sa’yî’nin “Allah’ım, bu ay gibi yanağı muma kim benzetir ki? Mum başı fitilli, çıplak, ateşli, yeni yetme bir derviştir” anlamındaki şu beytinde de başı fitilli bir derviş kompozisyonu mevcuttur: *Şem’a kim teşbîh ider yâ Reb bu hadd-i meh-veşi / Şem’ bir meftûl-ser ‘uryân ışıkdur âteşi PBKG, g.7660/1.* Emrî’nin şu beytinde de mum yine başında fitili bulunan bir Alevî dervişine benzetilmektedir: *Meftûl-ser-durur ‘alevî gibi gâlibâ / Çün zülfikâra virdi boyun kıldı hande şem’ EDYS, g. 245/2.* Sehâbî’nin bütün vücudunu saran yaraları padişahlara yaraşır kıymetli bir kaftana, başındaki yara fitilini de Keykubat tacına benzettiği şu beytinde de arka planda gerçekte bir abdal dervişi kompozisyonu mevcuttur: *Ser-â-ser dâğlar cismümde bir şâhâne hil’atdîr / Fetil-i dâğ başum üzre tâc-i Keykubâdîdür SDCB, g.73/4.* krş. *Yaraşur yârelerüm tende ser-â-ser yirine / Dâğumuñ başda fetili yiter efser yirine SDCB, g.357/1.*

Öyle anlaşılıyor ki bu yaralara fitil sokma yahut bu fitil pamuklarını yakarak vücudu dağlama eylemleri de, yukarıda geçen “dâğ-i teslîm” tabirinin izahında olduğu gibi bu dervişlerin girdikleri yoldaki sadakat ve teslimiyetleri ile muhtemelen içinde hapis hayatı yaşadıkları bedenlerini hiçe saydıklarını göstermek üzere yaygın bir gelenek idi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Halka ve halhal takar (halhal, kullâb, tavk)

Kalenderî ve Hayderî dervişlerinin en belirgin özelliklerinden biri de boyunlarına ve ayaklarına “tavk”, “kullâb” veya “halhal” denen demir halkalar takınmalarıdır. Eskiden köle ve esirlerin kaçmaları halinde kolayca tanınmaları amacıyla boyunlarına demir halka takılması yaygın bir uygulama iken onların böyle bir tercihte bulunmaları, kendilerini Allah’ın kulu olmaya adanmaları ile ilgili sembolik bir ifade olmalıdır. Vusûlî’nin “Ayın boynundakini hale zannetme onun aşk halkasıdır. Ay o güneş yüzlü güzelin Kalender âşığı olmuştur” anlamındaki şu beytinden bu halkanın bir bağlılık ve intisap sembolü şeklinde düşünüldüğü anlaşılıyor: *Boynunda sanma hâle anun tavk-i ‘ışkıdur / Mâh oldı iy Vusûlî o mihrün kalenderi* VDHT, g.186/5.

Behiştî’nin abdalların vücutlarındaki yaraları bir “süs” olarak değerlendirdiği şu beytinde feleği bir Kalender dervişine, hilali ise onun boynundaki altın işlemeli halhala benzetmesine nazaran, bu demir halkaların yerine göre oldukça süslü ve gösterişli olabildiği anlaşılmaktadır: *Dâg-i ‘ışk ile müzeyyen bir kalenderdür felek / Gerdeninde mâh-i nev bir zer-nişân halhâldur* BDYA, g.147/3. Rahmî ise boyna takılan bu tavkları açıkça altın olarak ifade etmektedir: *Boynunda hâle tavk-i zeri mâh ışıksıfat / Kûyuna geldi cerr ide altun çerâg ile* BRME, g.186/2. Bâkî’nin yüzük ve yüzük kaşı tabirlerini ustalıklı kullandığı şu beytinden de anlaşılacağı üzere bu kalender halkaları gerçekten altından veya altın işlemeli olup altın gibi parlayan metallere mamul olabiliyordu: *Tavk-i zerrîn takınup yine kazıtmuş kaşını / İhtiyâr eylemiş üslûb-i Kalender hâtem* BDSK, k.19/13. Ne derece doğrudur bilinmez, ancak Giovan Antonio Menavino’nun yukarıda iktibas edilen metninde *Tamamen altından ve nakışlı ipekten yapılmış çok güzel kemerler takarlar. Bunların ucuna gümüş ve başka metallere imal edilmiş çingiraklar takılıdır* demesi Rahmî ve Bâkî’nin dervişlerin bu altın halhalarını tasvir konusunda fazlaca mübalağa etmediklerini göstermektedir. Hüdâyî’nin bağ ve bahçelerde öten kumruyu boynuna halka takmış halde çarşı pazar şiir okuyan bir Kalender dervişine benzettiği şu beytinde de bu halka takma geleneği işlenmektedir: *Tavk takmış boynuna gûyâ kalender fâhte / Çârsû-yı bâgda geh medh okur geh dâsitân* HDMK, k.2/12. Vusûlî ise şu beytinde gökte hâlesiyle birlikte görünen dolunayı, o güneş yüzlü sevgilinin boğazı halkalı dervişine benzetmektedir: *Oldı Vusûlî mâh o mihrün kalenderi / Boynunda tavkıdur görünen sanma hâledür* VDHT, g.52/5.

Fârisî Mustafa Çelebi’nin şu beytinden bu halhalların aynı zamanda ayak bileklerine de takıldığı anlaşılıyor: *San Kalender uşagıdır meh-i bedrîñ her şâm / Hâledür çerh-i felek pâyına halhâl eyler* PBKG, g. 1512/4. Yahyâ Beğ’in “bağa salmak” tabirini ustalıklı kullandığı şu beytinde onların tavklarını “lanet halkası” olarak nitelendirmesi, muhtemelen her gittikleri yerde hor görülmeleri sebebiyledir: *Kayd idinür kalender olan tavk-i la’neti / Bâg-i cihânda kendülerin bâga saldılar* YDMÇ, g.118/3. “Kullâb” kelimesinin “halkaya geçen kanca” anlamı sebebiyle zamanla derviş kemerlerine de alem olduğu göz önünde bulundurulacak olursa; muhtemelen üzerindeki kancanın halkanın diğer tarafındaki halkaya geçirilmesi suretiyle kitlenerek kullanılan bir pazubent ve tavk modeline de “kullâb” dendiği anlaşılıyor. Dukagin-zâde Ahmed Paşa ve Niyâzî’nin şu beyitlerinden “kullâb”ların aynı zamanda boyuna da takıldığı anlaşılıyor: *Bilmek isterseñ melâmet mülkinüñ esrârını / Tekye-gâh-i ‘aşka gel boynumdaki kullâba bak* DZAD, g.135/2; *Boynuma kullâb-i ‘aşk eyleñ kemend / Durmayayın bunda zâr ü müstemend* MNMT, mes.803. Kânûnî’nin şu beytinden bu boyna geçen “kullâb” adlı tavk modelinin bir ucundaki kancanın diğer uçtaki halkaya geçmek suretiyle kitlenen bir zincir şeklinde olabileceği de anlaşılmaktadır: *İy hured-mendân ne kılam bu dil-i divâneye / Boynuma kullâb-i zülfi oldı zencîr-i cünun* ENMN, g.3451/2.

Hasıra bürünür

Dünyaya bağlılığın sembolü olarak gördükleri dokuma kumaştan dikilmiş elbiseleri reddeden Kalender dervişlerinin, sırtlarına aldıkları bir hayvan postuyla yetinerek neredeyse

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

tamamen çıplak gezdikleri malumdur. Bunların post yerine giymeyi uygun gördükleri bir diğer giyecek de ot ve sazlardan dokunmuş hasırdır. Edincikli Ravzî'nin kendisini bir hasırı dahi bulunmayan çıplak bir abdal dervişi yerine koyarak söylediği şu beyti bunların dünya malı olarak bir hasırı dahi çok gördüklerinin alametidir: *Bir hasîra mâlik olmadum bu köhne tekyede / Ben bir abdâlem ki dirler 'âşık-i 'uryân başa* ERYA, g.32/3. Hadîdî'nin ise bir hasırım bile olmadığı için dünya yanacak olsa gam değil anlamında söylediği şu beyti çok güzeldir: *Ne gam saña bu 'âlemde Hadîdî çün kalendersin / İçinde bir hasîrün yok dutar ise cihân âteş* ENMN, g. 2012/5. Selâmî de dünyaya ilgisizliğini, lahur ve kemha gibi kıymetli kumaşlarla eski bir hasır arasında hiçbir fark görmediğini ifade ederek şöyle der: *Egnüme geysem eger lâhûr ile birdür hasîr / Ferş-i kemhâ-y-ile bir 'âşıklara köhne hasîr* SDSK, g.72/1. Yalnız burada hasırım aynı zamanda sürekli ibadetle meşgul bulunan sofı ve zahitlerce de ilgi duyulan bir kıyafet olduğunu ve özellikle “riyâ”, “bûriyâ” ve “bûy-i riyâ” kelimeleri arasındaki ses ilişkisi sebebiyle onları tenkit için kullanıldığını da hatırlatmak gerekiyor.

Hediye sunar

Günümüzün yol kenarlarında gelen geçene küçük hediyeler sunarak ihtiyaç arz eden dilencileri gibi Kalender dervişlerinin de muhtemelen bağ ve bahçelerden topladıkları meyve ve çiçekleri rastladıkları kimselere sunarak yardım istedikleri anlaşılmaktadır. Mu'îdî'nin “Saçın insanlara elma sunan bir kalender gibi çeneni ima ile göstermeye başladı” anlamındaki şu beytinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır: *Gösterür oldı zenahdânunı remz ile saçun / Bir kalender gibi kim halka tekellüf kıla sîb* MDGT, g.34/5. Emrînin şu beytinde ise felek bir abdala, güneş onun elindeki güle, güneş ışıkları ise o gülün dikenlerine benzetilir ve felek, sevgiliye gül sunmak için fırsat gözetken bir abdal dervişi olarak tasvir edilir: *Gül-durur mihr diken şa'ş'a çarh abdâli / Gözedür suna sana ey ruh-i berg-i semenüm* EDYS, g. 348/2.

Cam aynaların icadından önce mevcut gümüş ve polat aynalar, kolayca kararıp paslanmaları sebebiyle kullanılmaları oldukça zor ve bakım gerektiren aletlerdi. Kalenderler ayna parlatmak için vakitleri bol olduğundan ve çâr-darb sırasında ihtiyaçları bulunduğu yanlarında muhtemelen sürekli ayna taşıyorlardı. Ahmed Paşa'nın “Senin saçının gecesinde yanağına gönül verdiğimi gören, Magrip'te bir Kalender dervişinin aya ayna tuttuğunu sanır” anlamındaki şu beytinden anlaşıldığına göre bunlar aynı zamanda önlerine gelene ayna göstererek kibar dilencilik etmekteydiler: *Zülfün düninde virdüm dil haddüne gören dir / Magribde bir kalender âyîne sundı aye* APDA, g.263/7. Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin şu beytinde gelincik hakkında geliştirilen bir yorumda meclise elinde bir kadehle gelen bir Kalender tasvir edilmektedir: *Çü abdâl-i Kalender dâğ-ber-dil lâle-i hamrâ / Gelüp rindân-ı bezm-i bâğa sundı bir tolu sāger* EDMN, k.1/5.

Hırka giyer

Yırtma ve parçalama anlamına gelen “hark” kökünden türeyen “hırka” aslında “pâre” yani bez parçası demek olup, parçalı bezlerden oluşması (res. 20, 30) sebebiyle derviş kıyafetine bu isim verilmiştir. Aynı şekilde “murakka” da hırka gibi parça parça olmuş yamalı libas demektir. Derviş hırkalarına “delk”, “jende”, “pelâs”, “peşmîne” isimleri verildiği; bunları giyenlere de “jende-pûş” ve “murakka'-pûş” dendiği bilinmektedir. Bosnalı Sûdî *Gülistân*'da geçen *Delket be çi kâr âyed u tesbîh ü murakke'* mısraına istinaden “delk” için “dervişler hırkası” karşılığını verir ve “delk” ile “murakka”ın farklı şeyler olduğunu öne sürerek *Bu nazmda olan atfdan ahz olunur ki delk murakka'ın gayridür. Zîrâ murakka' aslında yamalı hırkadur. Nitekim ba'z-i Hindi'ler geyerler ve lâkin mutlak hırkaya dahi murakka' dimek şâyi'dür. Zîrâ ruk'a mânâsından tecrîd olunmuşdur* der. Ancak Karamanlı Aynî'nin “Ey gönül, şöhretli zahit murakka giydiyse de sen o parça parça olmuş delka hiç inanma” anlamındaki şu beytinden en azından o devirde Türkçede “delk” ve “murakka”ın aynı şeyler olduğu anlaşılmaktadır: *Zâhidi şehriñ murakka'-pûş oldı iy gönül / İ'tikâd itme inen ş'ol delk-i pâre pâreye* KADA, g.423/5. Aynı şekilde Hafid'in şu beytinde de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

“hırka” ve “peşmîne” eşanlamlı kullanılmıştır: *Mürşid-i kâmil gerek ey dil kalender olmağa / Yoksa kim yokdur kerâmet hırka vü peşmînede* HDHÜ, g.231/3. Vücudunu tamamen saran yaraları elbise üzerindeki yamalara benzeten Bâkî, “Bedenimiz baştan başa yaralarla bir murakka görünüşündedir. Şimdi biz de dünyada eskimiş bir elbise sahibiyiz” anlamındaki şu beytinde kendini bir abdal/Kalender dervişi yerine koyarak kelimeyi yamalı hırka anlamında kullanıyor: *Cismümüz şekli murakka'dur ser-â-ser dagdan / Şimdilik 'âlemde bir köhne kabâya mâliküz* BDSK, g.191/3. Son dönemlerde bu parça parça bezlerden yahut yamalardan oluşan kıyafetler nispeten terkedilmiş olsa da dervişlerin giydiği her türlü libas “hırka” olarak anıldı. Sûdî'nin yukarıdaki ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu tarz yırtık ve yamalı kıyafetler Hintli dervişlerden görülerek benimsenmişti.

Kalenderî dervişlerinin çoğunlukla çıplak gezmeyi tercih ettikleri hattâ aba giymeyi dahi reddettikleri bilinmektedir. Buna rağmen edebî metinlerden onların halkın aşağılama ve kınamasını celbederek kibir ve gurur gibi kötü huylardan arınmalarını sağlayacak hırka, jende vb. kıyafetlere büründükleri anlaşılıyor: Hikmetî şu beytinde bülbülün göz çukurunu keşkül-i fukaraya benzetererek “Eğer bülbül gözünü keşkül ederse gül aşk (pîrinin) elinden hırka giymiş olur” anlamında şöyle der: *Kâse-i çeşmin eger keşkül iderse 'andelîb / 'Aşk elinden hırka geymişdür kalender-vâr gül* HDAE, 174/15. Gerek bu ifadeden gerekse Ahmed-i Dâî'nin şu beytinden anlaşıldığına göre dervişler arasında hırka, özel bir merasimle ve tarikat piri eliyle giydirilen bir derece alameti olarak görülüyordu: *Ben irâdet hırkasın ol pîr elinden geymişem / Kim anuñ âşıkları hiç kimseden 'âr eylemez* ADMÖ, g. 185/5. Hüsrev'in “Aşk pîri muhabbet hırkasını giydirdiğinden beri Hüsrev bir kalender gibi can ü gönülden senin müridindir” demesi hırka giyinme eyleminin bir merasimle gerçekleştiğini tasdik eden bir diğer beyittir: *Pîr-i 'ışkuñ geydürelden bil mahabbet hırkasın / Cân ile Husrev mürîdüdür kalenderler gibi* PBKG, g.7557/5.

Hırkasına para diker

Kumaşın bir zenginlik ve iftihar vesilesi addedildiği devirlerde tam ve kusursuz dokunmuş kumaştan ve hele fahir kumaşlardan elbise giymek gurur ve dünyaya düşkünlüğü temsil ettiğinden, dervişler buna bir tepki olmak üzere helâl olduğuna inandıkları, kimsenin giyemeyeceği türden parça ve artık kumaşları toplayarak³¹ bunları birbirine yamamak suretiyle kollu, yakasız ve önu açık bir kıyafet diker veya diktirirlerdi. Kânûnî Sultan Süleymân'ın “Padişah olanlar atlas ve dîba gibi ipekliler giydilerse de senin bir Kalenderî gibi jendeye bürünmen daha iyidir” anlamındaki şu beytinde de nefsin tezkiyesi için böyle davranmak gerektiği vurgulanmaktadır: *Şâh kim olup geydi ise atlas ü dîbâ harîr / Yegdürür saña kalender gibi olmak jende-pûş* MDCA, g.1255/2.

Abdal ve Kalenderî dervişleri her ne kadar dünyadan el etek çekme iddiasında olsalar da tarih kaynakları ve edebî metinler, onların bu duruşunun sembolü sayılan hırka ceplerinin pek de boş olmadığını haber vermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla sürekli seyahat etmeleri sebebiyle kemerleri ne kadar yüklüyse hırkalarının iç cepleri de bir hayli dolu imiş. Buna ima olmak üzere şairler “pâre” kelimesini hem “parça parça yırtılmış kumaş” hem de para yani dirhem anlamında tevriyeli kullanarak bir söz oyunu geliştirmişlerdi. Mesela Emrî “Vücudumdaki yanıkları gören, beni hırkasına bir sürü parçalar dikmiş bir abdal dervişine benzeter” derken sözkonusu ettiği dervişin hırkasına yamalar mı yoksa paralar mı diktiği konusunda oldukça muğlak bir ifade

31 Abdallar ve Kalenderlerle ne derece ilgisi olabilir bilinmez fakat tekke ve tarikat geleneklerinde cezbe haliyle üzerindeki hırkayı parçalayan yahut sema sırasında bunu üzerinden atan derviş bir daha o hırkayı giyme hakkını kaybederdi. Bu gelenek belki de dervişin kendisini kontrol etmesini sağlamak ve sema sırasında yerli yersiz taşkınlıkları engellemek için konmuş bir kaide de olabilir. İşte bu gibi hallerde dervişin hırkası parçalanır ve teberrüken diğer dervişler arasında pay edilirdi. Şeyh Gâlib'in aslında ruhların Allah'ın huzurunda toplandığı ezel meclisinde kaderin tayin edilmesini anlattığı şu beytinde geçen “mecliste kumaş bölüşülmesi” ifadesinde, dolaylı olarak bu geleneğe işaret edilmektedir: *O zaman ki bezm-i cânda bölüşüldü kâle-i kâm / Bize hisse-i mahabbet dil-i pâre pâre düşdü* ŞGNO, g. 311/12..

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

kullanır: *Yanıklarım gören beni abdâle beşzedür / Kim hırkasına dikmiş ola niçe pâreler* EDYS, g.90/3. Ancak onun bir başka beytinde geçen, yine vücuduna yaktığı yaraları dinara benzetmesi, önceki beytin tevriye perdesini aralamaktadır: *Ş'ol gedâ gibi ki dînâr diker hırkasına / Dağlar yakdı bu Emrî yine pehlû üzre* EDYS, g. 456/5. Kemâl Paşa-zâde ve Cem'î'nin şu beyitlerinde geçen “hırkaya dirhem dikme” ifadesi ömürleri yolculukla geçen bu dervişlerin muhtemelen karşılaşacakları eşkiyanın şerrinden paralarını korumak için böyle bir yola başvurduklarını açıkça göstermektedir: *Sînesinde gizlediği dâg-i 'ışkı dil bu kim / Hırkası içinde saklar dirhemi olsa gedâ* PBKG, g.108/5. krş. *Dirhem-i encümi deryûze-ger-i çerh-i le'im / Her gice hırka-i şeb-reng-i siyeh-târe diker* CDBK, g.36/3; *Bir çerâg ile seher deryûze idüp 'âlemi / Hırka-i şeb-rengine her şeb diker dînâr çerh* CDBK, g.19/2.

Evliyâ Çelebi Edirne'de Hıdırlık makamındaki eski âsitaneyi tasvir ederken buradaki Bektaşî ve Kalenderî büyüklerinin kabirlerini anlatır ve bunlardan Kalenderî Sultân'ın, âsitâne meydanında teşhir edilen ve ceplerinde mumundan tenceresine kadar çeşit çeşit derviş edevatının bulunduğu dev bir Kalenderî hırkasından bahseder: [...]*Şemmâs Dede ve İhlâs Dede ve Cârullah Dede ve Ulama Dede ve Murtezâ Dede ve Alî Yâr Dede ve Burhân Dede. Bu mezkûr dedeler cümle tarîk-i Bektâşiyân'dan terk ü tecrîd Kalenderî fukarâlarıdır kim her birinüñ seng-i mezârlarında müddet-i ömriyle târîhleri mastûrdur. Hattâ bu fukarâlarıñ cihâz-ı fakrları ve hırka-i peşmîneleri meydân-ı fukarâda maslûbdur. Kalenderî Sultân'ın hırka-i ummân-kerâmesi kâmil üç yüz vakıyye gelir, maslûbdur. İçinde niçe yerdeki ceyblerinde sahunları ve tenceresi ve sofrası ve şem'i ve şem'dânu ve gayri me'kûlâtı cümle hırka içindedir. Hattâ bu Kalenderî Sultân İslâmbol'dan Edirne'ye gelirken zerdestesin ata ata gelüp asâsı kande düşerse ol şeb anda ta'âm pişirüp mihmân olup ibâdete meşgûl olur* (Kahraman, Dağlı, 1999, s.260).

Kalender tacı takınır

Ni'metî'nin sofuların tarikat taçlarına sataşarak onları Kalender dervişleri gibi olmaya davet ettiği *Âkil isey zâhidâ rind-i kalender-meşreb ol / Çal yire tacı 'amâmen başdan ey hayvân çıkar* NDEE, g.31/4 beytinde olduğu gibi Kalenderîler çoğu zaman başları kazınmış ve çıplak olarak tasvir edilirlerse de onların da kendilerine has bazı taç ve serpuşlar takındıkları bilinmektedir. Tarikat taç ve kıyafetleriyle ilgili olarak yakın dönemlerde kaleme alınmış eserlerde Bektaşîlerin tepesinde düğme bulunmayıp dilimleri dıştan dikişsiz, kubbesi on iki, lengeri ise dört dilimli olan beyaz taçlarına “kalenderî taç” dediği ve bu tacı ilk defa Kaygusuz Abdal'ın kullandığı (Ceyhan, 2011, s.113-172) kabul edilirse de edebî metinlerde çok açık ve net tanımlanan Kalender taçlarının bu tarifile pek ilgisi yoktur. En azından sözkonusu edilen bu taçlar her şeyden önce sarı, sırmalı veya turuncu renkte olmaları bakımından sürekli güneşe benzetilirler. Münîrî'nin güneşi tasvir ederken onu yalın ayak başı kabak sürekli seyahat eden bir Kalender dervişine benzetmesi buna delil olmayabilir : *Seyr ider ser-pâ-bürehne günde mülk-i 'âlemi / Varlığın hâk itdi yolunda kalender-ser güneş* MDEE, k.18/47. Ancak mesela Emrî'nin “Sen öyle bir güzellik padişahısın ki, güneş senin aşkının dergâhında sırmalı sadef tacıyla dönen bir Kalender dervîşi gibidir” anlamındaki şu beyti bu konuda kesin renk ve çizgileri verir: *Sen ol şâh-i melâhatsin ki mihrüñ hânkâhında / Güneş sırma sadef tâciyle çarh urur kalenderdür* EDYS, g. 157/2. Kırk dilimli sadef taç” hakkında ilgili başlık altında tespit edilen edebî vesikaların günümüze mezar taşlarıyla ulaşan istiridye dilimleri şeklindeki Kalenderî serpuşlarıyla (res. 11-12) örtüşmesi, Rahîkî'nin güneş hakkında geliştirdiği şu tasviri de desteklemektedir: *Yâ yalın yüzlü kalenderdür geyüp nârencî tâc / Tekye-i 'ışkuñ çerâgın yandurur her bâr şem'* MKTM, k.249/9.³²

32 Bugün İran'da olduğu gibi eski Türk mutfağında da pilav sofraya servis edilirken beyaz pirinç pilavı üzerine safranlı pirinçler sarı bir yuvarlak oluşturacak şekilde yerleştirilir buna “şemse” denirdi. Zâfî'nin *Şem' ü Pervâne*'sinde bu manzarayı tarif eden beytinden de kalender taçlarının kesinlikle sarı yahut sırmalı olduğu anlaşılmaktadır: *Pilâv ol şemseler altında ey yâr / Kalenderdür başında san sadef var* ZŞÜP, b.2450.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Res. 11-12: Solda: başında sadef tacı ve omuzunda postuyla fâl bakan bir Kalenderî dervîşi. Sağda: Bursa'da Bugün Arkeoloji Müzesi olarak hizmet veren Yeşil Medrese haziresinde bulunan sadef taçı bir Kalenderî mezar taşı. Bu taşın fotoğrafı daha önce Türk Ansiklopedisi'nde Abdülbaki Gölpınarlı tarafından neşredilmişti. Birkaç tane daha benzeri bulunduğunu öğrendiğim bu taşın günümüzde çekilmiş fotoğrafını lütfeden Nejdet İşli'ye teşekkür ederim.

Bununla beraber Kâtibî'nin göz bebeği etrafını çevreleyen çizgi çizgi kasları (res. 26) kırk dilimli Kalender tacına benzettiği şu beyti, "Kalender tacı" ile "tâc-i sadef" in gerçekte aynı taç modelinin ismi olduklarını tereddüte mahal bırakmayacak derecede göstermektedir: *Gözleri misl-i kalender urunup tâc-i siyeh / 'Anberîn turesi câmi gibi indirdi fetil ENMN, g.2846/3*. Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâir*'inde yer verdiği Ümîdî'nin şu matlaında görüldüğü üzere "sadeftaç" veya "Kalender tacı" aynı bir zambak tomurcuğu (res. 16) görünümü arz etmekteydi: *Başda külâhı zanbakun tâc-i kalender kendidür / Destinde şâh-i goncanun heft-ser-i ejder kendidür HMNB, b.5634*.

Menekşenin sık sık sadef taca benzetilmesi de yine bu çiçeğin taç yapraklarının üstten bakıldığında kırk dilimli Kalenderî tacı gibi çizgi çizgi bölünmüş bir durum arz etmesi (res. 27) sebebiyledir: *Geydi başına takyesini tâc-i sadefden / 'Azm itdi kalender gibi bâglare benefşe MDCA, g.2484/2*. krş. *Bâgda geydi benefşe başına tâc-i sadef / Dakdı güller jâlelerden gûşına dürr-i Necef MDCA, g.1373/1*; *Geydi benefşe başına rengîn kalender dürr sadef / Gûşuna asdı jâleden bülbül gülün dürr-i Necef HBDA, g.224/1*.

Edebî metinlerden anlaşıldığına göre Kalenderî dervîşlerinin takındığı bir diğer taç türünün lenger kısımları püsküllü bir görünüme sahiptir. Yakın dönemde tarikat taçlarıyla ilgili olarak kaleme alınmış eserlerde Kâdirîye, Üveysîye, Kalenderîye ve Nakşîlerin Özbekiyye koluna mensup dervîşler arasında "müjgânlı" tabir edilen bir taç çeşidinin giyildiği nakledilmektedir. Kirpik anlamına gelen "müjgân" bu taçların "lenger" denen başa geçen kısmını çevreleyen siyah yün saçaklı ve püskül püskül görümlü (bk. res. 23, 24) kısmın adıdır. Kirpik nasıl gözü koruyorsa "müjgân" da dervîşin kendisini korumasını temsil edermiş.³³ Behîştî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'unda Leylâ'nın kirpiklerini tarif ederken "Kirpikleri Kalenderlerin tacı gibi tel tel ama bir farkı bunların miskli olması" dediği şu beyitte "müjgân" ile "Kalender tacı" nı birlikte kullanması tesadüf değildir: *Çün tâc-i kalenderân müyîn / Müjgânları fark bu ki müşğîn BLMZ, mes.292*. Bâkî'nin "gönül derdi

33 Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Mecmû'atü'z-zarâif: Tarikat Kıyafetleri*, nşr. M. Serhan Tayşî -Mustafa Aşkar, Sufi Kitap, İstanbul 2006.

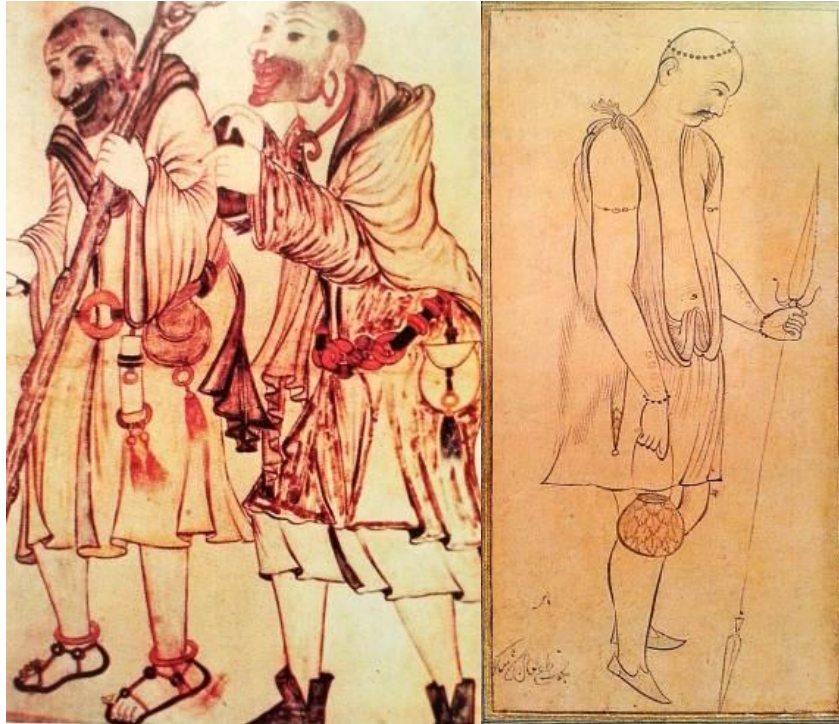
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

yokken hangi çelik bir miğfer gibiydi. Şimdi eziyet oklarıyla delik deşik olmuş bir Kalender tacı gibidir” dediği şu beytinde de bu lime lime yahut püskül püskül olmuş bu taç modeli ima edilmektedir: *Bî-derd iken dil gûyiyâ bir miğfer-i pûlâd idi / Şimdi hadeng-i cevri ile tâc-i Kalender kendidür/gendidür* BDSK, g.95/5.

Bütün bu tespitlerden sonra hemen şunu ilave etmek gerekir ki abdal, ışık, Kalenderî yahut Hayderîler gibi zümreler bir süre sonra devletin baskısı sonucu eski serbestliklerini yitirerek özellikle Bektaşî tekkeleri içinde erimeye yüz tutmuşlardı. Bu zümreleri çok iyi tanıdığı anlaşılan ve özellikle bir kalenderhane vakfedecek kadar bunlara yakın bulunan Yetim Ali Çelebi'nin abdalların bazen Bektâşî tacı bazen de Kalender tacı takındıklarını söylediği şu beyti konuyu neredeyse tamamen açıklayıp özetlemektedir: *Tâc-i Bektaşî gehî tâc-i kalender urunur / Nice kisve urunursa ko urunsun abdâl* YAÇA, g.118/2.

Res. 13-14: Solda boyun ve bileklerinde halkaları, bellerinde “kullâb” denen kemerleri ve “cür'a-dân” denen esrar keseleriyle “çâr-darb” etmiş iki Kalenderî dervişi. E. Binney, *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of E. Binney* (Newyork-Los Angeles 1973) ten. Sağda elinde mızrak tarzı asasıyla bir Kalenderî dervişi. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 2168'den.

Kalenderhanede kalır

Yaygın olarak Kalenderî dervişlerinin kaldıkları tekkelere “kalender-hâne” dendiği söylenirse de³⁴ bu isimle kurulan tekkelerin daha çok Afganistan, Özbekistan vb. uzak diyarlardan gelen “garîbân” dervişlerin kalmaları için vakfedildiği görülmektedir. İstanbul'da bilinen ilk kalenderhane, şimdiki Vezneciler semtinde Bozdoğan kemerinin hemen bitişiğindeki Bizans kilisesinin Fetih'ten sonra Fatih tarafından bunlar için tahsis edilmesiyle açılmıştır. Burası bugün de Kalenderhane Camii ismiyle anılmaktadır. Meşhur şairlerden Yetim Ali Çelebi'nin de İstanbul'da bir kalenderhane kurup vakfettiği bilinmektedir. Evliyâ Çelebi'nin eserinin hemen bütün ciltlerinde çok geniş bir coğrafyada ve özellikle Rumeli'de kurulmuş kalenderhaneler hakkında zengin bilgiler vardır. Özellikle burada kalan dervişlerin dillerinin bozukluğu ve anlaşılmağını ve ancak kendi aralarında anlaşabildiklerini ısrarla vurgulayan Evliyâ bu tekkeler hakkında “âteş-perest tekkesi”

34 Kalenderhaneler hk. ayrıntılı bilgi için bk. Baha Tanman, “Kalenderhane”, *TDVİA*, c. 24, s. 249-250.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

yahut “Tekye-i âteş-perest-i Hindûyân” gibi isimler takar. *Bir Hindû ölecek olsa getirip burada yakarlar*³⁵ demesine nazaran bu mekânların gerçekten Hindû kültür ve inançlarının derin izlerini taşıdığı söylenebilir.

Kalenderhaneler yahut abdal dergâhlarından bahsedilen beyitlerde en çok vurgulanan husus buralara sürekli kurban gönderilmesidir. Hayâlî'nin mumu bir abdal dervişine, etrafındaki pervaneleri de onun cezbisine kapılıp kurban olmaya gelenlere benzettiği şu beyti meşhurdur: *Bir ışıkdur şem'i bezm-ârâ diyâr-i Şâmda / Cezbe-i didârına pervânedan kurbân akar* HBDA, g.127/3. krş. *Şem' bir yalıñ ışıkdur aña pervâneleri / Kim çerâğın uyarur kimisi kurbân getirür* HHAE, 43/2; *Mihr ü meh iki ışıkdur tekye-i eflâkde / Tekyenünj kurbânlarıdır geşt idenler hâkde* PBKG, g.6290/1. Medhî şu beytinde kendisini aşk dergâhına kurban olmaya gelmiş olarak tasvir ederken yine bu kurban gönderme geleneğine işarette bulunmaktadır: *Soyunup hân-kâh-i 'aşk içinde / Bugün abdâl olup kurbâna geldük* MDNS, g.315/12. Livâyî ve Beyânî'nin şu beyitlerinde de âşıkların kendilerini sevgilinin dergâhında kurban etme arzuları ifade edilirken arka planda sürekli bu abdal tekkelerine kurban gönderme motifi işlenip durur. Özellikle Livâyî'nin ifadesinden tekkeye kurban geldiğinde çevredeki dervişlere kurban var diye haber gönderildiği anlaşılıyor: *Fidâdur hân-kâh-i sînedde bir cânumuz vardır / Salâdur ehl-i 'ışk 'abdâline kurbânımız vardır* LDKS, g.93/1; *Hân-kâh-i 'aşkınun bir baş açuk abdâliyem / Şâhumun ben baş ü cân-ile kul kurbâniyam* BDFB, g.506/3; *Baş açuk bir alay abdâl-i nemed-pûşuz kim / Cânumuz hân-kah-i 'aşkda kurbân iderüz* BDFB, g.353/3. Bu mekânları konu edinen manzum metinlerde özellikle dikkati çeken bir diğer husus Sâbirî'nin şu beytinde ifade edildiği üzere buralardan misafirin hiç eksik olmamasıdır: *Hâne-i dilden şehâ hâlî degüldür derd ü gam / Bir kalender-meşrebüz eksük degül mihmânımız* PBKG, g.3277/3. Beyânî de şu beytinde sevgilinin dergâhında misafir olma talebini dile getirirken kalender tekkelerinin bu özelliğini ima eder: *İtme ser-gerdân-i kûyun baş açuk abdâluñ / Bir iki gün hân-kâh-i 'ışkuñun mihmânıdır* BDFB, g.187/2.

Bir diğer husus ise bu tekkelerin şiirle yakından ilgili oluşudur. Mesela Arşî şu beytinden kendisini bir kalenderhanede tek meşgalesi şiir toplamak olan bir dervişe benzeterek şöyle der: *Kadd-i mevzûnun hayâliyle kalender-hânede / Pârsâyuz mecmu'-i eş'ârdur eglencemiz* ADBK, g.123 /4. Vusûlî şiirlerinin buralarda okunmasını “kalenderhaneye düşmek” olarak yorumladığına göre, bu ifadeden önemli bir kısmı Türkçeyi iyi bilmeyen dervişlerden oluşan bu mekânda şiirin elbisesinin düzgünlüğünün de fazla bir önemi olmadığı vurgulanmış olabilir: *Kalender-hâneye şî'rüm düşelden / İgende iltifât itmez libâsa* VDHT kıt.2/1. Kemâl Paşa-zâde'nin gönlünü bir kalenderhaneye, gözlerini ise burada lezzetli sularla dolu çömlere benzettiği şu beytinde nasıl bir geleneği ima ettiği tam olarak anlaşılammaktadır: *Reh-güzâr-i 'ışkda dil bir kalender-hânedür / Kûzelerdür gözlerim âb-i zülâl ile tolu* KPZD, g.327/3.

Abdal tekkelerinin konu edildiği beyitlerde en çok rastlanan motiflerden biri de buralarda sürekli yakılan kandillerdir. Gerek Hıristiyanların kiliselerinde gerekse Mecûsî tapınaklarında mum adak adanması yahut sürekli ateş yanması geleneğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu durum şairlerce çokça işlenmiştir. Yukarıda Kalenderî dervişlerinin sürekli ellerinde kandillerle dilendiklerinden bahsedilmişti. Minyatürlerde çoğu zaman üzerinde mum bulunmayan büyükçe bir şamdan taşıyan dervişlerin resmedilmesi (res. 7a, 7b, 28) de bu konuda ayrıca dikkat çekicidir. Edebî metinlerden anlaşıldığına göre bu kandil yakma geleneği tekkelerde de özellikle sürdürül-

35 *Tekye-i âteş-perest-i Hindûyân: Bir çemen-zâr soffalı ve bir kaç bîd-i ser-nigûn drahtlı küçük tekyedir. İslâmbol'da ve etrafında bir Hindû mürd olsa bunda getirüp âteşe yakarlar. Hakîr üç kerre vâkıf oldum. Ammâ Kâğızhâne cisri başında olan, Tekye-i Kalenderhâne-i Hindîyân: Cümle müselmânandır. {Sultân} İbrâhîm Hân, İbrâhîm-i Edhem gibi sâhib-i tâc olduğuna nazer etmeyip bu Hindî tekyesinde fukarâlar ile ta'âm tenâvül etmişdir.* (Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, I. Kitap, nşr. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, s.239.

mekte olup bu kandillere “er çerâğı”³⁶ denmekteydi. Şairler göğüslerini bir tekkeye burada yaktıkları yaraları ise Riyâzî'nin şu beytinde olduğu gibi kandillere benzetmeyi yaygın olarak kullanmışlardır: *Dâg sanmañ bu Riyâzî sînesinde âteşin / Hân-kâh-i 'ışka dil abdâli yakdı bir çerâg* ENMN, g.2282/5. Dânişî'nin şu beytinde geçen “yandırmak” fiili bu kandillere para bırakılmasını ima içindir: *Ruhuñ şem'ine cân nakdın dil-i divâne yandırmış / Çerâg-i hân-kâh-i 'ışka bir abdâl uyandırmış* HMNB, b.11421.

Kalenderhanelerin en bilinen bir diğer özellikleri de buralarda esrar çekilmesidir. Bu sebeple buralara halk arasında “esrar tekkesi” dendiği meşhurdur. Kaynakların çoğu ağızda çığnemek suretiyle alınan bu uyuşturucu maddenin “maslak” yahut “hayran” denen bir ot olduğu şeklinde bilgi vermektedir (Şentürk, 1993, s.177-178). Kendisi de bâtinî zümrelere mensup olup aynı zamanda esrar müptelası olduğu bilinen Hayretî'nin “hayrân” ve “vâkıf-i esrâr” tabirlerini özellikle kullandığı şu beyti bu hususa ilginç bir örnek oluşturabilir: *Hayretî-veş yitirüp kendüyi hayrân olmayan / Tekye-i 'ışk içre sanmañ vâkıf-i esrâr olur* HDMÇ, g.56/8. Şeyhülislâm Yahyâ'nın kendisini gam tekkesinde abaya bürünüp aşkın esrarına mahrem olmuş bir dervişe benzettiği şu beytinde de uzaktan uzağa bu mekânlarda yaygın olan uyuşturucu kullanma geleneği ima edilmektedir: *Ben ol abdâlem ki oldum mahrem-i esrâr-i 'ışk / Tekye-i gamda 'abâ-puş olmayan bilmez beni* ŞYDH, g.446/3. krş. *Bir zemân esrâr-i gamla vâlih ü hayrân idüm / Hân-kâh-i 'ışkda abdâl-i dervîşân idüm* BDFB, g.541/1; *Ben gubâr-i hattunuş ey mâh-rû hayrânıyam / Hân-kâh-i 'ışkunuş abdâl-i ser-gerdâniyam* BDFB, g.505/1. Esrar sarhoşluğunun hemen ardından gelen aşırı tatlı ve şekerli tüketme ihtiyacının ifadesi de bu tekkelerden bahseden manzumelerin çoğunda, Dukakin-zâde Ahmed Paşa'nın şu beytinde olduğu gibi bir şekilde konu edilecektir: *Tekye-gâh-i dilde her dem sohbet-i esrâr ile / Şöyle hayrân olmuşam kim gam bana halvâ yiter* DZAD, g.45/9.

36 Gelibolulu Sun'î'nin şu mısralarından anlaşıldığına göre “er çerâğı” dervişlerin tekkelerde gece gündüz sönmemek üzere yaktıkları kandilin adıdır: *Gönül dervîş ocagıdır / Söyünmez er çerâgıdır / Yiri külhan bucağıdır / Gönül dervîş olur dervîş* / SDHY, mur. V/5. Nitekim Emrî de kendisini böyle bir meşaleye benzettiği bir beytinde “kıyamete dek” yanmaktan bahseder: *Haşr olmayınca kaddine dinlenmez Emrî dil / Yanar yürür kıyamete dek er çerâgıdır* / EDYS, g.84/5. krş. *Sen gelmeyince mâhum mahv olmaz âteş-i dil / Haşr olmayınca şâhum söyünmez er çerâğı* / NBDA, g.643/2. Hayâlî Beğ'in şu beytinden er çerâğlarının nezir ve adak olarak yakıldıkları yahut bunlara aynı amaçla para bırakıldığı anlaşılmaktadır: *Merdümleri gözümün nezrini sîm-i eşkin / Yagdırsalar aceb mi dagumdur er çerâğı* / HBDA, g.417/53-2. Ubeydî'nin ifadesinden de bu kandillere para bırakıldığı ve bu sırada bir dilek dilendiği anlaşılıyor: *Yaş döker çeşmüm dil için sine dâğı üstine / Hastesi olan diker sîm er çerâğı üstine* / UDŞÜ, g.280/1. Yukarıda gezginci Kalender dervişlerinin ellerinde kandil ile dilenmeleri bahsinde temas edildiği üzere, muhtemelen tekkelerin girişinde büyükçe bir mum şeklinde sürekli yanan kandillere de ziyaretçiler para bırakıyorlardı: *Yaş dökti gözlerüm bakıcak sine dagına / Hayâlî çok akçe düşdi erenler çerâğına* PBKG, g.6183/1. Emrî'nin “Gözüm yaşlarını gönül yarasına dökse buna şaşılır mı? Dileği olan er çerâğına akçe döker” anlamındaki bir diğer beytinden bu paraların dilek tutularak bırakıldığı anlaşılıyor: *Çeşmüm 'aceb mi dökse yaşın sine dâğına / Akça döker murâdı olan er çerâğına* / EDYS, g.426/1. Belki de bu “er çerâğı” büyükçe bir mumdu ve paralar bu mumun yumuşak sathına saplanarak diziliyorlardı. Çünkü Sehâbî feleği bir dergâh pirine benzettiği bir beytinde, ay çevresindeki yıldızları er çerâğını süslemek üzere çevresine dizilmiş paralara benzetmektedir: *Pîr-i felek nücumı etrâf-i mâha dizmiş / Gûyâ ki zeyn olunmuş akçayla er çerâğı* / SDCB, g.400/5. Bâkî de muhtelif vesilelerle çerâğ üzerine dirhem, dinar, altın veya filori bırakılmasından bahsetmektedir. Meselâ bir beytinde nergis çiçeği üzerindeki sarı yaprakları ve çiy tanelerini er çerâğına dizilmiş dirhem ve dinarlara benzetir: *Nergis üze berg-i zerd ü jâleler kim vardur / Er çerâğına dizilmiş dirhem ü dinârdur* / BDSK, g.110/1. Bir diğer beytinde ise sevgilinin aşkı ile gönülde açılan yarayı, aşk çerâğına yandırılan bir kızıl altına benzeterek yine aynı imajı kullanır: *Gönül dag-i gamuñla sinede bir şem' uyandırmış / Çerâg-i 'ışka bir garrâ kızıl altun yandırmış* / BDSK, g.219/1. Şairin şu beytinden ise, paranın yumuşak mum üzerine saplandığı kesin olarak anlaşılıyor. Çünkü ifadeye göre çerâğ üzerine dikilen güneş filorisinin sadece bir yarısı veya ucu görünmektedir: *Çerâg-i mâha yine bir filori dikdi güneş / Gören kimesne kenârın meh-i nev itdi hayâl* / BDSK, k.20/3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Res. 15-16: Beş beyaz parmağı andıran alttaki taç yapraklarıyla üzerinde altın bir kadeh şeklinde duran sarı taç yaprakları sebebiyle nergis edebî metinlerde “zerrîn kadeh” adıyla da anılır. Bu resimde görüldüğü üzere bu altın taç yaprakları bir Kalenderî dervişi külahı şeklindedir. Aynı şekilde yandaki zambak tomurcuğu da uzun kırk dilimli sadef Kalenderî tacını andırmaktadır.

Kallâştır

Eski şiirde âşık tipinin klişeleşmiş vasıflarından biri olan “kallâş”lık, dervişler açısından “abdâl” ve “kalender” kavramlarıyla özdeşleşmiş bir yapı oluşturmuş ve bünyesinde barındırdığı esnek ve çok yönlü anlam katmanları sebebiyle farklı zümrelerce değişik amaçlarla kullanılmıştır. Sözlüklerde “serserî, levend, baldırıçıplak, müflis, mücerred, şehir oğlanı, ruspî oğlu” gibi anlamlar ifade etmesine karşılık aynı zamanda “zekî, ferzâne, çokbilmiş, âlim, ârif, zeyrek” anlamlarına geldiğinden; dervişlere menfî ve müspet nazarla bakan değişik çevreler kelimenin bu anlam esnekliğinden alabildiğince yararlanmışlardır. Edebî metinlerdeki kullanımına bakıldığında gerçekte “kallâş” kelimesinin tam anlamıyla “rind”in müteradifi olduğu görülür ve bu sebeple çoğu zaman “rind ü kallâş” şeklinde kullanılır: *Gönül nâm ü nişânı yile virdi / Kalender oldı oldur rind ü kallâş* KADA, g.225/5; *Subhî yolun da cân u cihân eyledi nisâr / Kallâş-i rind yoksa kalender midür nedür* EHKC, g.435/5. Nitekim kelime bu haliyle, mücehhez olduğu ilim ve irfan sebebiyle dünyaya hiç önem vermeyen, iç dünyasını imara çalışan, ancak dışarıdan bakanlarca hakkında menfî kanaat uyandıran, insanlar benim için ne der diye düşünmeyen bir tipin vasfıdır. Necâî Beğ *Hurşid-i cihân-tâbi kızıl mangıra saymaz / İksîr-i fenâ tâlibi kallâşlaruz biz* NBDA, g.232/3 derken böyle bir karakteri tanımlamaktadır.

Kemer kuşanır (kullâb)

Her ne kadar bütün dünya varlıklarından el çekme ve arınma iddiasında bulunsalar da, ömürleri yollarda ve çetin tabiat şartlarında geçen Kalender dervişleri, karşılaşacakları türlü durumlar için ihtiyaç duyabilecekleri her türlü malzemeyi kemerlerinde taşımaktaydılar. Esrar kesesinden su kabağına, kav çakmağından yemek kabına kadar birçok şeyi astıkları bu kemerler onların dış görünüş itibarıyla en dikkat çeken tarafları olmuştur. Mesîhî'nin onları “kemerde zengin” olarak tarif etmesi bu durumla ilgili olmalıdır: *Hayâl-i genc-i vasluş kılmag ile / Kemerde bay olur cimri kalender* MDMM, g.80/4. Menavino'nun Cemâlî dervişlerinin altın kemerler kuşandıkları konusundaki tespiti eğer doğruysa -ki edebî metinler onların altın tavklar takındığını nakletmektedir- bu “kemerde bay olma” ifadesi oldukça önem kazanmaktadır: *Umumiyetle omuzlarının etrafını örten dikişsiz mor kırmızı elbiseler giyerler, tamamen altından ve nakışlı ipekten yapılmış çok güzel kemerler takarlar. Bunların ucuna gümüş ve başka metallere imal edilmiş çingiraklar takılıdır ki uzaktan ve yakından çok tatlı bir ses çıkarturlar.*³⁷

37 Bk. 7 numaralı not metni.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Âşık Çelebi'nin bir berat belgesini yorumlarken belge üzerindeki tuğrayı, başında elifi tacıyla gezinen bir Kalender dervişinin kemerine bağlanmış altın işlemeli su kabağına (res. 20, 18) benzettiği şu beytinden de anlaşılacağı gibi, üzeri kancalarla dolu (bk. res. 17) bu kemerlere içecek taşınan su kabakları dahil akla gelebilecek her türlü ihtiyaç malzemesi asılabiliyordu: *Bir kalender-dür elif tâc ile seyr eyler berât / San kemer-bendinde tuğrâ bir kedü-yı zer-nişân* AÇDF, k.10/16.

Eski metinlerde birçok anlamda kullanılan “kullâb” kelimesinin Hayderî ve Kalenderî dervişlerinin bellerine taktıkları ve üzerinde “cür‘a-dân” vb. malzemelerini astıkları zincir şeklindeki kemerler için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine metinlerde görüldüğü kadarıyla aslında “kullâb” kelimesi kemerin diğer ucundaki halkaya geçirilmek üzere tasarlanmış kancanın adıdır.³⁸ Öyle anlaşılıyor ki zamanla bu tabir “kemer” ve özellikle üzeri kancalarla dolu “abdâl kemeri” karşılığında kullanılır olmuş. Mesela Âşık Çelebi'nin *Meşâirü 'ş-Şu'arâ'*sında Hayâlî Beğ'in şeyhi Baba Ali Mest-i Acemî'nin kemerinden bahsederken sarfettiği “belindeki ejder başlı kemerini beden hazinesine tılsım eylemiş” anlamındaki *miyân-bendindeki kullâb-i ejder-seri tılsım-i genc-i vücûd eylemiş*,³⁹ ifadesinden de anlaşılacağı üzere “kullâb” burada mutlak anlamda abdâl dervişlerinin bellerine kuşandıkları kemer veya zincirin adıdır. Nitekim Mahremî'nin Baba Ali Mest-i Acemî'nin kemeri gibi “iki başlı ejder” modeli bir kemeri tasvir ettiği şu beytindeki “kemer” ve “kullâb” kelimeleri de eşanlımlı kullanılmıştır: *Kemer-bendiyle kullâb-i kemer hem / Dü ser ejder-durur bend içre muhkem* MŞHA, mes.1261.

Res. 17-18: Tekke ve zaviyelerin lağvından sonra İstanbul Vakıflar depolarına aktarılan tarikat kemerlerinden Kâdirîlere mahsus gayret kemerleri. Bunlar üzerindeki 12 kanca ve onlara karşılık gelen halkalar dikkat çekici olup, Kalenderî kullaplarının da bu halka ve kancalarla bağlantısı bulunabileceği hususunda bir ipucu oluşturabilir düşüncesiyle buraya alındı. Sağda dervişlere mahsus su kabağından mamul matara. Bu kabaklar 20 numaralı resimde görüldüğü üzere bele takılarak taşınıyordu.

38 Nev'î'nin “Ey felek! Sen kimseye yardım etmeyen, bileziksiz ve kancasız, başı sonu olmayan bir halkasın” şeklinde nesre çevrilebilecek şu beytinden, bir ucu bilezikli diğer ucu kancalı bir çeşit büyük halkanın kancalı kısmına da “kullâb” dendiği anlaşılıyor: *Bî-ser ü pâ halkasın ne desti ne kullâbı var / Kimseye el virmemiş kahrîm imişsin ey felek* NDMT, terk.I-4/5. Aynı şekilde kılıçların takılı oldukları askı ve kemerleri birbirine kenetleyen kancaya da Tâcî-zâde'nin “Hilâl senin kılıcının başına altın bir kanca olmak ister. Sararmış yüzü ve bükülmüş boyundan amacı budur” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi “kullâb” deniyordu: *Kılıcuñ bagına ister yeñi ay ola zer kullâb / Budur kasdı ruh-i zerd ü hamîde kadd-i bâlâdan* TCÇD, k.22/22. Tırsî'nin şu beytinde de “kullâb” kelimesi bir zinciri halka oluşturacak şekilde diğer ucuna kenetlemeye yarayan kanca anlamındadır: “Adlî-i dîvâneyi zencîrler zabt eylemez / Öyle mecnûndur ki hiç kâr eylemez kullâb aña TDKY, g.14/4. Kemâl Paşa-zâde'nin kolları altın bir kemere benzettiği şu beytinde parmakları bu kemerin kullapları olarak tasavvur ettiği şu beyti de bu hususu açıkça göstermektedir: *Taze taze dâğlarla oldı bilüñ yâdına / Kollarum zerrîn kemer parmaklarum kullablar* KPZD, g.67/3.

39 Bk. 9. not.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Res. 19-20: Dervişler bellerindeki kemerlere yemek kapları dahil her türlü ihtiyaç malzemelerini asabiliyorlardı. Sağda hırkaları ve müjganlı külahlarıyla Buharalı üç derviş ve bellerindeki kabakları görülmektedir.

Bu yazının muhtelif yerlerinde değişik vesilelerle abdalların meftûl takınma yahut taç takınma gibi dervişlik alametlerinin bir pir tarafından dualar ve merasimlerle verilmesine temas edilmektedir. Kemer kuşanmayla ilgili herhangi bir rivayete rastlamadık. Ancak Neccar-zâde Rızâ'nın şu beytinden taç takınma gibi kemer kuşanmanın da dervişe belirli bir çile süresini doldurduktan sonra verildiği anlaşılıyor: *Tehî kalmaz miyân-i fâka hemyân-i tevekkûlden / Gehî bir çille-keş abdâl ider tâc ü kemer peydâ* NRMÖ, k.1/8. Bununla beraber Gubârî'nin taç, kabâ, nal kesme ve kemer kuşanma da dahil, bütün bu abdal geleneklerinin gerçekte bir "ilgi" olması sebebiyle, bunların tamamıyla alakayı kesmek gerektiğini ifade ettiği şu beyti de ayrıca ilginçtir: *Tâc ü kabâ vü na'l ü kemer hep 'alâkadur / Merd-i kalenderem ki yiter bir nemed başa* PBKG, g.319/3.

Keşkûl taşır

Fakirler kabı anlamında "keçkûl-i fukarâ" denen bu kap, bâtinî dervişler arasında gurur ve kibiri yenme vasıtası kabul edilen dilenmenin sembolü haline gelmiş bir derviş çeyizidir. Hindistan cevizinden yapıldığına dair yaygın bir kanaat varsa da aslında Madagaskar yakınlarında bulunan Seychell Adalarında yetişen coco-de-mer (*Lodoicea Maldivica*) adlı ağacın dev dişi meyvelerinin kabuğunun birbirine simetrik olarak yapışık iki parçasından biridir. Üzerine türlü yazılar ve nakışlar işlenmiş pek çok örneği müzelerde mevcuttur. Uzunlamasına iki ucu delinerek buralara halka takılıp zincir geçirilerek (res. 29) elde, kemerde yahut omuzda taşınan keşküller, gerektiğinde kuyudan su çekmek için dahi kullanılabilir. Âgâh Efendi *Mecma'ü'z-Zerâif*'te derviş cihazından olan keşkûl, sofrâ gibi aletlerin bakır vb. başka maddelerden olamayacağını⁴⁰ ifade etse de

40 Yazar buna gerekçe olarak da Hz. İbrahim'in sünnetinin böyle olduğunu bildirir. İbrahim Peygamber oğlu İsmail'i kurban edeceği sırada kendisine gönderilen koçu kestikten sonra çöle bıraktığı üç iç organından midesini Hint

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Abdülbakî Gölpınarlı bakır ve gümüşten mamul keşküller de bulunduğunu bildirmektedir (Gölpınarlı, 1977, s.192). Nitekim Rızâyî'nin yeşillikler arasında süzülerek akan bir suya yansıyan hilâli, keşkülünü yanına takarak gezinen bir Kalender dervişine benzittiği şu beytinde bir gümüş keşkül konu edilmiştir: *Takup yanına 'aks-i mâh-i nevdan san gümüş keşkül / Kalenderdür çemende devr ider âb-i revân yir yir* PBKG, g.1851/4. Ümîdî'nin şu beyti de gümüş keşkül kullanımının oldukça yaygın bulunduğunu göstermektedir: *Sim-i keşkûlin alup destine yâhud bu gice / Çıkdı dervâzeve âfâk-i sipihri âbdâl* ÜDMS k.2/14. Gani-zâde Nâdirî'nin *Şeh-nâme*'sinde geçen şu beyti ise keşküllerin su taşımak için de kullanıldığını açıkça ifade etmektedir. Şair Osmanlı donanmasının kırmızı renkli gemilerini tasvir ederken gemiyi keşküle benzeter ve “Bu nasıl bir keşküldür ki su keşkülde durduğu gibi o da suda durmaktadır” anlamında şöyle der: *Ne keşküldür ol keştî-i la'l-fâm / Su keşkülde ol suda eyler makâm* GNŞN, mes.859. Âkîf'in bir methiyesinden alınan şu beytinde gökyüzündeki ay ve güneş memduhtan iyilik dilenmek için bekleyen iki gezginci abdal dervişine benzetilerek şöyle denmektedir: *Felekte mihr ü meh seyyâh iki abdâldır gûyâ / İki keşkül idüp deryûze-i lutfuñ için peydâ* ADAA, mus.24/III. Onun bir zamanlar elinde hiçbir şeyi yokken, sonra elinde keşkülüyle şarabın zekâtının verildiği bir ülkeye doğru giden bir derviş portresi çizdiği şu beyti de çok başarılıdır: *Tehî destiden abdâl-i gönül keşkül be-dest oldı / Zekât-i câm-i nâb i 'tâ olur bir kûya dek gitdi* ADAA, g.131/8.

Kaynakların aktardıkları bilgilerden anlaşıldığına göre ihtiyaç arz eden derviş çarşı pazar gibi insanların kalabalık oldukları bir yere gider yahut yol kenarında bekler ve elindeki keşkülü “şey'en li'llah” yani “Allah rızası için bir şey” diyerek ihtiyacını bildirir. Nedîm'in bir methiyesinde feleği elinde hilal keşkülüyle memduhtan yardım dilenen bir kalender dervişine benzettiği şu beyti bu yol kenarında dilenme imajının tipik bir örneğidir: *İhsânun umar râh-güzârında durup çarh / Mâh-i nevi mânende-i keşkül-i kalender* NDAG, k.33/9. Şeyhülislâm Bahâyî'nin “hâcegân” tabirini özellikle çok anlamlı kullandığı şu beyti de yol kenarında dilenme motifini işlemektedir: [...] *Keşkül-i dili reh-i mahabbetde tutup / Deryûze-gerân-i hâcegân olduk biz* ŞBEU, r.7/2. Bazen de çarşı pazardan başka evleri kapı kapı dolaşan dervişler her haneden buğday, pirinç, mercimek vb. tahıl ve para yardımı alırlar; keşküllerine konan bütün bu tahılları akşam kendi tekkelerine yahut misafiri buldukları dergâha götürüp ortaya dökerler ve bunlarla pişecek yemeğe ortak olurlarmış. Keşkül içindeki paralar da tekkenin şeyhine teslim edilince dervişin elinde bir şey kalmadığından buna eski metinlerde “dağıtma, elindeki her şeyi verme, ihtiyaç sahiplerine taksim etme” anlamında “bahş-i kalenderî” denmiştir: Şehdî şu beytinde eline geçenleri çevresine dağıtarak “bahş-i kalenderî” eden bir dervişi tasvir ederek şöyle der: *Keşkül be-kef görünce nemed-püş 'âşıkı / Bahş-i kalenderî idüp eylerdi pür-nevâl* ŞDŞB k.76/14.

Şiir geleneğinde her zaman riyakâr zahit tipine karşı riyadan arınmış bir abdal modelini tercih eden şairler, onların bu dilenme eylemini dahi üstün görerek zahidi eleştirmekten geri durmazlar: Kefeli Feyzî zahitin içi boş kafatasıyla sakalını, abdalların keşkülü ve püskülüne benzetirken şöyle der: *Zâhidün kelle-i bî-magzı ile rîşi hemân / Benzer abdallarun keşküline püsküline* FKDM, g.354/4. Bununla beraber çalışmayıp dilencilik etmeleri sebebiyle dervişlerin de zaman zaman şairlerin ciddi tenkitlerine maruz kaldıklarını hatırlamak gerekiyor. Ahmedî onları “tevekkül” iddiasında buldukları halde ellerinde keşkül taşımalarından dolayı şöyle tenkit eder: *Tevekkül varsa sende ne gerekdür / Bu keşkül ü çerez-dân ü cevâlık* ADYA, k.47/16.

Rivayete göre Hz. Muhammed bir gün Hz. Ali'nin evine gider. Orada Kırkların toplantı halinde olduklarını görür. İçlerinde sadece Selmân-ı Fârisî yoktur. Onun nerede olduğunu sorunca kendisine fakirlere rızık toplamaya çıktığı cevabı verilir. Onların tamamının aslında bir beden olduğunu göstermek için içlerinden biri damarını kesince hepsinden kan akmaya başlar. O sırada

kuşlarından biri alarak Hindistan'a götürmüş. Keşkül o mideden çıkan ağacın meyvesi olduğu için dervişlerin bunu kullanmaları gerekirmiş (s.169-173).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

çatıdan da kan damlamaya başlar. Bu kanın ne olduğu sorulduğunda da Selmân'ın kanı olduğu cevabı verilir. Bu asılsız hikâye en azından abdallar ve bâtinî zümreler arasında dilencilik yerine yaygın olarak kullanılan “selmâna çıkmak” tabirinin nereden çıktığı konusunda ipucu vermesi bakımından önemli olabilir: Azbî Baba'nın şu mısralarında Selmân'ın dilencilğe çıkması şöyle ifade edilir: *Biz ol abdâruz eyvâllah ayılmaz mest ü hayrânuz / Habîb-i Ekrem'e Selmân bu yüzden kıldı şey'lillâh* ABSB, g.161/3.

Köçekleri vardır

Eski gelenekte Yeniçeri ocağına henüz girmiş acemi gençlere “köçek” tabir edildiği gibi Bektâşî dergâhlarına yeni gelen gençlere de bu unvan verilirdi. Behiştî'nin “Mecnun henüz aşk tekkesine köçek olmadan önce, ben Leylâ'nın devesi yününden şal kuşanmış -kıdemli bir- abdal idim” anlamındaki şu beytinde Mecnûn, daha tekkeye intisap etmemiş bir köçek konumunda tasvir edilmiştir: *Nâka-i Leylâ yününden şâl-pûş abdâl idim / Tekyegâh-i 'ışka Mecnûn olmadın dahı köçek* BDYA, g.298/4. Hayâlî Beğ küçük yaşlarda Kalenderîler zümresine katılmasını “Ey dedem, o küçük yaşta âşık oldu; gam yükünü yüklenip aşk katarına katıldı” anlamında şöyle ifade eder: *Katâr-i 'ışka çeküldi götürdi bâr-i gami / Hayâlî küçek iken oldı çak dedem 'âşık* HBDA, g.228/6.

Mevlevîlerde şeyh veya aşçı dede gibi kıdemli ihtiyar bir dedenin hizmetinde bulunan kідemsiz genç dervişlere de “köçek” denirdi. Hayretî bu anlamda kendisini aşk tekkesinin kıdemli bir dedesine, şairane hayallerini ise yanında gezinen güzel bir köçeğe benzeterek şöyle der: *Mahabbet tekyesininüñ Hayretî bir ihtiyâridür / Hayâl-i dilberi yanınca ra'nâ bir güzel küçek* HDMÇ, g.201/5. Aynı mazmunu Hayâlî bu defa dertlerini köçeklere, gönül yarasını kandile, kendisini de meşakkat tekkesinin şeyhine benzeterek kullanır: *Dâg-i dil yanar çerâgum derd ü gam küçeklerüm / Tekye-i mihnetde oldum yine bir 'âşık dede* HBDA g.353/2. Muhîfî ise bülbülü posta bürünmüş bir abdal dervişine, gül goncasını da onun köçeğine benzeterek *Goncasın gülünüñ köçek idinse tañ mı 'andelîb / Tekye-gâh-i gülşenün bir ihtiyâr abdâlidür* MDAT, g.61/2 der. Nev'î-zâde Atâyî'nin şu beytinden Seyyid Battal Gazi Dergâhına mensup abdal köçeklerinin o devirdeki itibarı söz konusu edilmektedir: *Sevmezsin tenbeli abdâl ise de / Küçek-i Seyyid-i Battâl ise de* NASE, mes.816. Antonio Menavino seyahatnamesinde Battal Gazi Dergâhında hizmet eden bu çocukları çanaklar içinde esrar tozu dağıtırken gördüğünü, ateş etrafında düzenlenen zikir başlangıcında önce pîrin daha sonra diğer abdalların bu ottan alarak kullandıklarını nakleder.

Tokatlı Kânî'nin bahar gelince açan çiçeklerle özdeşleştirdiği bu köçekler hakkında “altı yaprak”⁴¹ ibaresini ima etmesi, Kalenderî dervişlerinin bellerine yaprak takınmaları geleneğinin köçeklere de uygulandığı düşüncesini çağrıştırmaktadır: *Bahâr açdı cihât-i sitti sad-dâmen çiçek geldi / Çiçeklü altı yaprak bir etekliklü köçek geldi* KDİY, g.213/1. Nitekim Bâkî'nin gelinciği soyunup bir iki yaprakla kalan bir abdal köçeği olarak tasavvur ettiği şu beyti de bu kanaati pekiştirmektedir: *Soyunup bir iki yaprag eylemezdi ihtiyâr / Küçek olmasaydı saña lâle-i nu'mân dede* PBKG, g.7044/2. Gerek Kânî'nin gerekse Hâzık ve Lebîb'in abdal köçeklerini konu ettikleri beyitlerde bir şekilde “etek” kelimesini kullanmaları boşuna olmasa gerektir: *Köçek olursa felek mevlevî-i devrâna / Külâh-dûzı olur meh şafak eteklik ider* HDHG, g.100/2. krş. *Felek de tekyegeh-i 'ışkda küçeklik ider / Ki atlas-i şafağı devre al eteklik ider* LDOK, g.26/1.

41 Daha çok “altı yaprak etek” şeklinde geçmesi ve Tokatlı Kânî'nin “Bahar altı yönden açtı, yüz etekli çiçekler geldi. Çiçekli, altı yaprak etekli bir köçek geldi” demesine nazaran bunun altı parçalı bir etek modeli olduğu tahmin edilebilir. “Abli” yelkenli teknelerde yelkeni idare etmeye yarayan halatın adıdır. Sürekli elde tutulan bu iple tekneye yön verilir. Seyyid Câzîm'in “Uzun lafın kısası, o yakışıklı delikanlı altı yapraklı eteğini yelken gibi çevirip, sabrımın aklını başından aldı” anlamındaki şu beytinden anlaşıldığına göre bu etek modeli gemiciler arasında da kullanılıyordu: *Yelken gibi dönüp o levend altı yapragın / Aldırdı sabrum âblisin el-kıssa şaşmadan* SCDÖ, g.263/3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Külhanda yatar

Evsiz barsız kimsesizlerin kışın soğuktan korunmak için sığındıkları fırın ve hamam külhanları neredeyse çıplak denecek şekilde gezen ışıklar ve abdal dervişleri için önemli merkezlerdendi. Kâdî-i Kandehâr yahut Cenâb-i Külhanî-i Lây-hâr diye bilinen pirleri hamam külhanlarında yaşadığı için “külhanî”ler kendilerini ona müntesip sayarlar ve onun gibi bu mekânlarda yaşarlardı. Nitekim Harîmî'nin (Şehzade Korkud) *Sîneme 'ışk âteşi urdum görüp ruhsârı / Dâ'imâ abdâl olan külhanda yatur iy nigâr* HŞKD, g.6/4 beyti bunun için söylenmiştir. Aslında gezginci dervişlerin yazın kuzey ülkelerine kışın ise daha ılıman bulunan güney ülkelerine yolculuk ettikleri bilinmektedir. Bununla beraber sert kış şartlarında bunların buldukları her yerde hamam külhanlarını mesken edinmeleri, Sun'î'nin şu mısralarında dile getirdiği gibi kaçınılmaz bir durumdur: *Ey göñül erler ocağında gerek ehl-i cünûn / Işık olup gezelim şevk ile dünyâyı bütün / Kûşe-i külhan olursa yirimüz bütün bütün / Gel kalender olalım terk-i diyâr eyleyelüm* SDHY, mur.8/V. Sehî Beğ de şu beytinde tamamen üryan denecek derecede çıplak gezinen bu dervişlerin hamam külhanlarını ısınmak için mesken tuttuklarını açıkça ifade etmektedir: *Isınur sînemdeki 'ışk âteşine cân ü dil / Bir iki 'uryân ışık abdâl için külhan yakam* SBDH, g.171/2. Kendisi de bir süre olsun bu hayatı yaşayan biri olarak Hayâlî Beğ, “Akşam olduğunda pervaneler yanmak için mum ararlar; abdalın hayali (ise) kış geldiğinde ateşliğe girmektir” anlamında *Şâm irişse şem' umar pervâneler kim yaneler / Gelse kış sevdâsıdur abdâlun âteş-hâneler* HBDA, g.136/28-1 derken bu durumu kastetmektedir. Aynı şairin şu beytinde de gönül külhan yakan bir abdala benzetilir: *Sîne tennûrında dil kim âteş-i rûşen yakar / Bir fenâ abdâle beşzer gûyiyâ külhan yakar* HDMÇ, g.64/1 krş. *Sîneme 'ışk âteşin urdum görüp ruhsârı / Dâ'imâ külhan yakar abdâl olanlar ey nigâr* ENMN, g.952/4; PBKG, g.2017/4. Emrî de cezbeye giren bir dervişin trans haliyle üstünü başını parçalayıp çıplak kalmasını tasvir ederken aynı zamanda bunların sıcak yerleri mekân tutmalarına da imada bulunmak üzere “Muhabbet pirinin coşku ve cezbesi eliyle soyunup yokluk ocağına düşmüş birçok abdalımız vardır” anlamında şöyle der: *Soyunmuş dest-i şevk-i cezbe-i pîr-i mahabetle / Fenâ ocağına düşmüş niçe abdâlumuz vardur* EDYS, g.169/3.

Bu arada soğuk kış gecelerinde hamam külhanlarında yatan bu dervişlerin, neredeyse tamamen çıplak denecek bir biçimde küller üzerinde yattıklarını özellikle hatırlamak gerekiyor. Mesela Le'âlî'nin şu beytinde söz konusu edilen “hâkister”, abdalların bedenini tamamen kuşatan küller olup bu küllerin onlara sincap kürkten bile daha kıymetli geldiği ifade edilirken bütün vücudun küllerle kaplandığı ima edilmektedir: *Başına sultân olup abdâl olan 'âşıklara / Külhanun hâkisteri hoş-ter gelür sincâbdan* PBKG, g.5575/8. Adnî Receb Dede'nin onların bu halini “ateş içinde semenderlik etme” şeklinde ifade etmesi de bu küller arasında bulunan “ahker”ler üzerinde yatmaları sebebiyledir: *Dâim 'âşıklar kalenderlük ider / Ya'nî âteşde semenderlük ider* RDNT, mes.287.

Meftûl takınır

“Eğirilmiş, fitil için kıvrılmış” anlamına gelen “meftûl”⁴² yaygın olarak ucuna değerli taş vb. bağlanan kolye ipine denir. Bu ip eğrilirken muhtemelen dua ve tılsımlar okunduğundan, edebî

42 Manisalı Câmî'nin *Muhabbet-nâme*'sinde geçen “Ucu meftullü bir mücevher bırakmışlar ki göklerin güneşi onun yanında bir zerre bile sayılmaz” anlamındaki şu beytinden açıkça anlaşılacağı üzere kolyelerin bağlandığı eğirilmiş ipe “meftûl” denirdi: *Seri meftûl komuşlar bir güher pâk / Degül zerre katında mihr-i eflâk* MCMN, mes. 3123. Bunun yanı sıra kelimenin, Gazâlî'nin bir gemiyi tasvir ederken onun çapa zincirini saça benzettiği şu beytinde olduğu gibi, “kıvrım kıvrım olup aşağıya doğru birbirine dolanmış halde sarkan uzun saç” anlamında kullanıldığı da görülmektedir: *Geh geyer tâc-ı kalender başı üzre geh olur / Sarkıdur meftûl gîsûlar misâl-i Câmîyân* MKTM k.68/15. Bâtınî dervişleri konu edinen edebî metinlerde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da uzun saç anlamındaki “meftûl” tabirinin özellikle Câmî dervişleri hakkında kullanılmasıdır. Bilindiği üzere bunlar Kalenderlerin tam aksine saçlarını bellerine kadar uzatırlardı: *Gögsüme tîg-i mahabbetden yürütsem şâh-râh / Sîneler tablin döğüp âbdâl-i dil diyü sipâh / Hüsn ikliminde n'olduğ olduğ ise pâdişâh / Yakma ben dervîşünî kim başum üzre düd-i âh / Pîç pîç olmuş-durur meftûl-i*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

metinlerde meftûlün nazardan koruyacağı yahut hastalıklara şifa olacağı yolunda yaygın inanç izleri görülmektedir. Abdal dervişlerinin takındıkları meftuller ise Revânî'nin "Gönlümün abdalı yine boynuma sevgilinin mahallesinin taşından bir meftul taktı" anlamındaki şu beytinde olduğu gibi güçlü bir ihtimalle "teslim taşı"nda olduğu gibi⁴³ özel bir taş yahut mermerden yapıyordu: *Boynuma yine gönlüm abdâli / Takdı meftûli küyi taşından* RDMÇ, g.250/4. Zâtî'nin feleği bir abdal dervişine benzettiği şu beytinde yıldızları yaraya, hilali nal şeklindeki yaralara, güneşi de meftule benzetmesine nazaran bu taşların göz alacak kadar parlatıldığı rahatlıkla tahmin edilebilir: *Dâğı encüm mâh-ı nev na'li güneş meftûlidür / Rûz ü şeb eyler semâ' abdâluş olmuşdur felek* ZDAN, g.683/3. Emrî eğer gerçekten şu beyti bilinçli olarak söyleyiyse abdalların birden fazla meftul taktıkları da tahmin edilebilir: *Felek abdâldur boynunda anuñ / İki meftûl-i zerdür mihr ü mâhı* EDYS, g.563/3. Razavî'nin *Fütüvvet-nâme*'sinde geçen bir diyalogdan anlaşıldığına göre bu meftuller tarikat yolunda gösterilen gayret ve verilen hizmetin bir nişanesi olmak üzere pirlar tarafından takılmakta ve bu merasim sırasında belirli dualar okunmaktaydı (Razavî, 2014, s.254,260).

Melâmeti meslek edinir

Abdallar kendini halka ayıplatma demek olan "melâmet" meşrebinin en müfrit takipçileri olup onların bu uğurda dinî vecibeleri terk edecek derecede ileri gittikleri bilinmektedir. "Hakk"a ulaşmak için "halk" engelini kaldırmayı prensip edinen bu zümrenin en çekindikleri şey "riyâ" kirine bulaşmaktır. Çünkü riyâ en büyük günah sayılan şirk yolunu açan bir felaket olup bunu bertaraf etmek için halka kendini kötü göstermenin her yolu denenmelidir: *Ey Celâlî berü gel kibr ü riyâdan kaçalum / Zühd ü takvâyı koyalum bûriyâdan geçelüm / Dili sâfi kılalum câm-i safâdan içelüm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* ŞMFB, s.155. Bursalı Rahmî'nin abdallar ve melâmet meşrebi arasındaki ilişkiyi anlatan şu mısraları da önemlidir: *Ehl-i dünyânun dilâ gûş itme kıl ü kâlini / Gel kalender ol bulup bir Rûm ili abdâlım / Kâr-bârı terk idüp bürin melâmet şâlım / Mâl-i dünyâ ile şerh eyler tecerrüd hâlini / Yirde Kârûn bir yaña gökde Mesîhâ bir yaña* BRME, mus 27/4.

Mengüş takar

Kalenderî ve Hayderî dervişlerinin en bariz özelliklerinden birisi de kulaklarına küpeler takmalarıdır. Edebî metinlerden bunların hilâl, kapı halkası yahut at nalını andıran biçimlerde oldukları anlaşılıyor. Derviş küpelerinin özellikle tam bir at nalı şeklinde (bk. res. 5, 8, 13, 21) tasarlanması, şairlerin edebî tasvirlerde kendilerini bir abdal dervişine benzetme konusunda ne kadar gerçekçi davrandıklarını göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.⁴⁴ Nâbî gibi rindlik ve kalenderlikten oldukça uzak meşrepteki şairler bile şiir yazmak için ellerine kalem aldıkları andan itibaren kendilerini bu kulağı halkalı abdal dervîşi kimliğine bürünmeye mecbur hissetmişlerdir: *Gerçi biz rind ü kalenderlütle şöhrat virmişüz / Halka der-gûşuz 'ubûdiyyetle hüccet virmişüz* NDAF, g.294/1. Günümüze ulaşan demir ve teslim taşı mermerinden mamul küpeler bir tarafa bırakılacak olursa yabancı seyyahların ve yerli kaynakların abdal ve Kalender dervişlerle ilgili anlattıklarından bunların kulaklarında değerli taşlardan çok zarif küpeler bulunduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Bursalı Rahmî şu beytinde inci bir küpeye ilgi duyan bir Kalender dervîşi kompozisyonu çizmektedir: *Dür-i mengüşuñı Rahmî çemende şöyle vâsf itdi / Kalender-vâr güller gûş idüp bir bir kulak çekdi* BRME, g.218/5.

Câmiler gibi FDAK, tah.1/3. krş. *Geh geyer tâc-i kalender başı üzre geh olur / Sarkıdur meftûl gisûlar misâl-i Câmiyân* MKTM, k.68/15.

43 Bk. 74. not.

44 At nalının kulak halkasına yahut kulak halkasının at nalına benzetilmesi çok yaygın bir klişedir: *Gûşe-i na'l-i semendün halka-i gûş-i hilâl / Tûtiyâ-yi gerd-i râhuñ sürme-i çeşm-i kamer* TCÇD, k.4/35. krş. *Semend-i celâlîñ ayagında na'li / Revâdur ola halka-i gûş-ı Kayser* BRME, k.2/25.

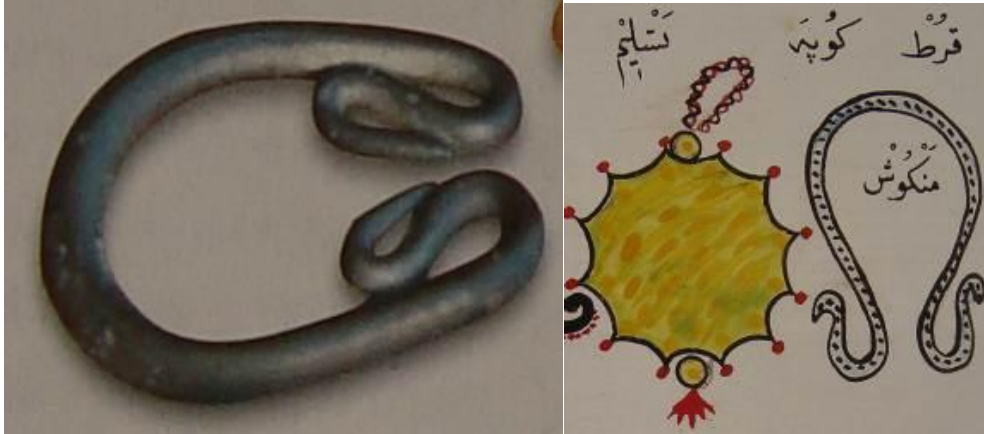
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Kâtib-zâde Mustafa Sâkıb'ın şu beytinden anlaşıldığına göre kulağa takılan halka tarikat pirlерinin sözünü dinleme sembolüdür: *Pend-i pîrân-i tarikat cây-gîr-i gûşudur / Sâkıb abdâlânda budur sebab mengûş olur* KZMS, g.138/5. Âşık Çelebi'nin Baba Ali Mest-i Acemî'yi tasvir ettiği yukarıdaki cümlesinden de anlaşıldığına göre bu mengüşler aynı zamanda kulluk ve bağlılığın bir göstergesidir. Sâkıb Mustafa Dede'nin “Başı bütün bağlardan kurtulup kulağı dünya işleriyle ilgilenmeden kulak halkasının esiri olan abdala aferinler olsun” anlamındaki şu beyti bu bağlılık sembolünü özetleyen güzel bir örnek oluşturabilir: *Seri âzâd-i her-kayd ü nakş-bend olmadan gûşi / Esîr-i halka-i mengûş olan abdâle 'ışk olsun* SMDD, g.133/12. Nitekim Bektaşîlerin ikinci piri sayılan Balım Sultan (ö. 1516) mücerret yani evlenmeyen dervişler teşkilatını kurduğunda onların kulaklarına bunun bir alameti olmak üzere küpe taktırmış, daha sonra bu yola intisap eden dervişlerin küpeleri hep Balım Sultan Türbesi eşiğinde kulakları delinerek takılmıştı (Atasoy, 2005, s.52). Bu durumda Arpaemini-zâde Sâmî'nin şu beytinde kulaktaki küpe ile tekke/dergâh kapısının halkası arasında ilgi kurması ayrı bir değer kazanmaktadır: *Halka-i dergehüñi gûş-i meh-i garrâya / İtse mengûş felek hem-çü kalender şâyân* SDFS, k.13/37.

Kalender tipinin kulağındaki küpeler bu sembol değerlerinin dışında yerine göre çok farklı şekillerde de yorumlanmıştır. Meselâ Çeşmî-zâde Reşîd şu beytinde kendisine nasihat eden vaize “Bizim kulağımızda küpe var. Senin nasihatinin küpesine ihtiyacımız yok” derken küpe tamamen farklı bir amaçla devreye sokulur: *Rind-i bî-kayda yeter itme nasihat vâ'iz / Ragbet itmez benim abdâl dilüm mengûşa* ÇZRD, g.130/5. Yahut abdal dervişlerden hoşlanmadığı anlaşılan Said Giray'ın şu beytinde mengüş tamamen farklı bir bakış açısıyla bu defa “nefis ve arzulara köle olma” sembolü olarak yorumlanır: *Halka ber-gûş bende-i nefis ü hevâdur ol habîs / Sanma abdâlîñ iki gûşındaki mengûşdur* GDSK, g.43/2.

Res. 21: Bugün Hacı Bektaş Müzesi'nde bulunan soldaki abdal mengüşü gerçekten de tam anlamıyla bir at nalı biçimindedir. Bunların kulağa nasıl takılıp çıkarıldıkları ve kulak memesinin bu ağırlıkları nasıl taşıdığı konusu ise ayrıca düşündürücüdür. Sağdaki resimler Âgâh Efendi'nin eserinde yer alan teslim taşı ve mengüş çizimleridir.

Meyhane müdavimidir

Abdal zümrelerine mensup bütün derviş grupları gibi Kalenderîler de her ne kadar dinî bir zümre olma iddiasıyla ortaya çıkmışlarsa da, melâmet gereği kendilerini halka hor göstermek ve riya kirinden korunmak adına zahirde şarap içme ve dinin yasakladığı işleri icra etme yolunda birçok fiiliyatı da icra etmiş görünüyorlar. Edebî metinlerde abdal, meyhane yahut şarap kavramlarının birlikte geçtiği ve bunların aynı zamanda “rind” tipindeki gibi birer meyhane müdavimi oldukları yolunda imalı ifadelere rastlanmaktadır. Meselâ Dukagin-zâde Ahmed, “Biz coşku şarabıyla mest olmuş aşk abdalıyız. Ey zahit sen bunu içmezsen git suyla ilgilen” anlamındaki şu beytinde her ne kadar şaraptan değil “coşku şarabı”ndan bahsediyorsa da, bu kavramı abdalla birlikte kullanması oldukça manidardır: *Biz şerâb-i şevk ile mestâne 'ışk abdâlîyüz / İçmez isen*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

zâhidâ ani yûri sen âbe bak DZAD, g.133/4. Hayâlî Beğ de “Bu gönül abdalı dünya tekkesinde meyhane küpü kadar içi saf birini daha görmedi” anlamındaki şu beytinde meyhane ve abdal kavramlarını özellikle birlikte kullanır: *Hânkâhında cihânuş bu gönül abdâli / Bulmadı bir hum-i meyhâne gibi sâfi-derûn* HBDA, g.316/3. Bosnalı Sâbit de meyhanedeki abdalı başlı başına bir sultana benzeterek şöyle der: *Meyhânede bir başına sultândur abdal / Ey-pîr-i mugân bir iki şâhâne çanak as* BSTK, g.169/4. Muvakkit-zâde Pertev de ibadetle uğraşanı olmadığı halde meyhane köşelerinde çok Kalender dervişi bulunduğunu şöylece dile getirir: *Gûşe-i tekyede zikri ile meşgûl azdur / Künc-i meyhânede çok rind ü kalender dede var* MPEB, g.167/6. Abdullah Ferdî'nin pervasızca meyhaneye girip çıkan bir abdal dervişi imâ ettiğî şu beyti de bu türdendir: *Hânkâh-ı 'aşka bi-pervâ girer meyhâne-veş / Lâ-ubâlî rind-i abdâlân destûr istemez* FDYŞ, g.117/5. Bununla beraber bütün bu gibi beyitlerde “aşk meyhanesi” yahut “gönül meyhanesi” kabilinden imalara mutlaka yer verilmesi de böyle ifâdelerde asıl amacın biraz daha farklı olduğunu göstermektedir.

Aslında bu meyhane müdavimi abdal dervişi modeli eski şiirin temelini oluşturan riya kirinden arınmış, insanlar hakkında ne düşünür endişesini terk etmiş “rind” tipinin temelini oluşturur. Dolayısıyla özellikle meyhanelere rahatça girip çıkan bir abdal tipinin ardında bu imâjı çizibilme gayreti bulunduğunu da burada hatırlatmak gerekmektedir. Kalenderî dervişlerinin gerçek hayatta şarap içip türlü taşkınlıklar ettiklerine dair pek çok rivayet vardır. Bununla beraber şiir geleneğinde bu şarap ve meyhanenin çoğu kez aşktan ve gönülden kinaye olduğu da bilinen bir gerçektir. Yenişehirli Avnî *Başa hem-bezm olacak rind-i kalender-meşreb / Olmadı vâsıl-i meyhâne-i icâd henüz* YALT g.162/7 derken aslında bu geleneğin gereğini yerine getirmektedir. Necâtî Beğ'in ramazan sonrası meyhanelere akın eden ayyaşların halini tasvir ettiği şu beytinde bir Kalender dervişi hedef alması da bundan kaynaklanıyor: *İş ü nûşuş mevsimidür açma tecrid olmağı / Koma elden ey kalender câmi bayrâm irtesi* NBMK, g.567/6. Fakat yaygın olan durum Üsküdarlı Aşkî'nin şu mısralarında ifade ettiği gibi buradaki meyhane, muhtesiplerin suç unsuru bulamayacakları türden bir aşk meyhanesi yani gönüldür: *Cür'amuz nûş eyleyen abdâle olsun nûş-i cân / Olmasun ammâ varup yabancı ile dâstân / Hamdüli'llâh bezmümüzden muhtesib bulmaz nişân / Sâkin-i meyhâne-i 'ışkuz huzûr itdük yine* ÜASU, k 76/4. Bâkî'nin “aşk şarabı için bedeninin elbisesini rehin bıraktı” dediği şu kalles tipinde de aynı durum söz konusudur. Yani ortada gerçek anlamda bir şarap olmayıp insanı sarhoşa çevirmesi sebebiyle şaraba benzetilen bir aşk vardır: *Bâde-i 'ışka vücûdı câmesin rehn itdi dil / Âferînler ol melâmet bezminün kallâşına* BDSK, g.421/4.

Na'l keser

Âşıkların ve abdal dervişlerin aşırı bir melankoli hâliyle vücutlarına yaralar açıp elifler çizdiklerinden ve buna “elif çekme” dendiğinden bahsedilmişti. Aynı şekilde kesici bir madde ile vücutlarının muhtelif yerlerine nal şeklinde çizikler atmaları yahut dövme yapmalarına da “nal kesme” veya “nal çekme” denir. Helâkî'nin “Aşk gamının sevdasıyla dîvâne olan kimse dağ [yara] yakar, şerha çeker, nal keser ve yara diler” demesine nazaran bunun bir çeşit âşıklık ve aşkta samimiyet ve sadakat gösterisi olduğu anlaşılmaktadır: *Her ki sevdâ-yı gam-i 'ışk ile dîvâne-durur / Dag urur şerha çeker na'l keser yara diler* HELD, g.34/4. Yahyâ Beğ'in şu beytinden de bu şekillerin kaş gibi eğri çizgiler hâlinde olduğu ve vücudun her yerini adeta bir elbise yahut balık pulları gibi saracak şekilde çekilebildiğini öğrenmekteyiz: *Na'ller kesmeden ebrûlaruñ fikriyle ey meh-rû / Tenümde oldı fânî dehr içinde bir kabâ peydâ* YDMÇ, g.2/5. Şu beyitten ise sözkonusu nal şekillerinin rastgele açılan yaralar olarak değil, kesmeden önce ten çizilerek estetik bir görüntü oluşturulmaya çalışılarak çekildiği anlaşılmaktadır. Azmî-zâde “Sevgili göğsümü naz atıyla çığnemiıyor. Oraya sayısız nallar kesmek için (önce) çiziyor” anlamındaki şu beyti buna delil oluşturabilir: *Çigmez hemîşe sînemi yâr esb-i nâz ile / Resm eyler anda kesmeg için na'l-i bî-şümâr* AHBK, g.132/4.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Şairlerin kaleminden dökülen bütün bu iddialar gerçekte tamamen hayâlî olup onların kendilerini bu gibi tasavvurlarla o devirde şehir şehir dolaşıp icra ettikleri gösterilerle ilgi çekmeye çalışan abdâl ve Kalenderî zümresinden bâtinî dervişlere benzetme geleneğinden kaynaklanır. Nitekim nal kesme âdetinin abdallar arasında çok yaygın bulunduğu yine edebî metinler sayesinde anlaşılmaktadır. Emrî'nin şu beytinde “Güneş aşkınla yara yakmış, yeni ay da nal kesmiş oldukları hâlde senin aşkının tekkesinde iki abdal gibidir” anlamında şöyle denmektedir: *Dâğ yakmış ‘ışkuña gün na’l kesmiş mâh-i nev / Tekye-i ‘ışkuña mihr ü mâh iki abdâldür* EDYS, g.103/2. Bâtinî bir derviş olması bakımından bu konuda söyledikleri ayrı bir değer ifade eden Hayretî'nin şu beytinden anlaşılacağı üzere bu nal kesmeler sonucunda bazı dervişlerin vücutları tamamen nal çizik ve yaralarıyla örülü hale geliyordu: *Na'llerle şol kadar zeyn eyledüm cismüm gören / Bir kalenderdür ki egnine fenâ geymiş sanur* HDMÇ, g.104/2.⁴⁵ Gençlik yıllarında Kalenderîler arasına karışan Hayâlî'nin söylediği şu beyitten alına da nal çekildiği anlaşılıyor: *Sîneme ‘ayn-i inâyetle bahub ur dag-i gam / Alnuma bir na’l kes iki hilâlün sadgası* HBDA, g.392/3.

Bununla beraber “başta nal kesme” tabirinin vücuda çizikler çekme eyleminden biraz daha farklı bir durum arz ettiği anlaşılmaktadır. Mesela Emrî'nin sancak veya minare alemi başına nal kesen bir abdala benzettiği şu beyitte baş üzerindeki nal artık vücuttaki herhangi bir yara veya dövme çizigi gibi tek boyutlu olmaktan çıkıp çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür: *Kaddün üzre zülfünün abdâli olmuşdur ‘alem / Başı üzre na’l kesdüğü degül mi aña dâl* ENMN, g.2820/4. krş. *Kadd-i yârün Emriyâ abdâli olmuşdur ‘alem / Başı üzre na’l kesdüğü degül mi aña dâl* EDYS, g.301/5. Burada sözü edilen nal artık başta taşınan müşahhas bir naldır. Başta taşınacak kadar değer verilen bu nalın kıymetli bir şahsiyetin atının ayağından çıktığı, Azmî-zâde'nin “Eğer senin atının nalı eline geçseydi, gökyüzü onu düştükçe yeni ay gibi başının üzerine koyardı” anlamındaki şu beytinden anlaşılmaktadır: *Meh-i nev gibi kordı âsümân düşdükçe baş üzre / Eger kim destine girseydi anuñ na’l-i yek-rânuñ* AHBK, k.23/19. Eski edebî metinlerde bu derece sıklıkla zikredilmesine nazaran çok yaygın bir gelenek olduğu anlaşılan başta at nalı taşınmanın, hangi amaçla icra edildiğini tam olarak kestirmek mümkün değil. Ancak görenleri hayrete düşürmek amacının ön planda tutulduğu izlenimi uyandıran bu uygulamanın aynı zamanda uğur yahut iftihar vesilesi için icra edilmiş olması da muhtemeldir. Karamanlı Nizâmî'nin “Rakîb senin atının nalını başında götürmekle ne diye övünür? Zira efsâr ehlini (beygir mizaçlıları) efserin yani tacın aziz ettiği görülmemiştir” anlamında şöyle bir beyti vardır: *Götürüp başda atuñ na’lin ne fahr eyler rakîb / Çün ki efsâr ehlini itdüğü yok efser azîz* KNDH, g.41/3. At nalının başta taşınması, insan başının üstü ile insanın üzerine bindiği atın ayağının altı arasında tam bir tezat oluşturması bakımından dikkat çekicidir. Zira şair kendi başıyla sevgilinin ayağını yahut onun ayağını bastığı toprağı kasteden bir ifade kullansa bu bir tezat olur. Ancak kendi başı ile sevgilinin atının ayağı arasında irtibat kurmuşsa bu bir boy daha ileri bir tezat oluşturur.

Günümüz insanına ilk bakışta saçma gelebilecek bu ifadenin sözün söylendiği gün için ne kadar geçerli olduğunu Busbecq'in mektuplarında yer alan şu sözlerden anlıyoruz. Yazarın ifadelerinden Budapeşte'ye dönüşü sırasında kendilerini karşılayan Buda paşasının, maiyetindeki garip görünüşlü adamlarla Busbecq'e gösteri yaptığı anlaşılmaktadır: *Ertesi gün Buda'ya mütevec-cihen seyahatimize devam ettik. [...] Buda uzaktan görüldüğü zaman, paşanın maiyeti erkânından bazı kimseler aldıkları emir üzerine bizi karşılamaya geldiler. Yanlarında müteaddit kavaslar vardı. Heyetin en dikkate değer âzâları garip bir tarzda süslenmiş delikanlılardı. Bunların çıplak başları bıçak ile çizilerek yaranın içine tüyler sokulmuştu. Bu tüyler, kanla bulaşık idiler. Fakat delikanlılar hiç acı duymuyor gibi davranıyorlar, gayet şen ve neşeli görünüyorlardı. Tam*

45 Bu son beyitte geçen “fenâ” kelimesi de Derûnî'nin “Aşkınla çıtırçıplak olup boydan boya yeni yaralar yaktım. Bedenimdeki yaraların pamukları “fenâ” şeklini aldı” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi “derviş hırkası” anlamındadır: *‘ışkuña ‘uryân olup dükeli yakdum tâze dâğ / Penbe-i dâğum tenimde tutdı bir şekl-i fenâ.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

karşımda bunlardan birkaç tanesi ayakta duruyor idi. Bir tanesi kavuşmuş çıplak kollarile yürüyordu. Kollarının ikisi de dirseklerinin üstünden bizim “Prag çakısı” dediğimiz bir nevi çaki ile kesilmişti. Beli çıplak biri böğrünün etlerini iki yerinden yarmıştı, yaralara bir degnek sokmuştu, bunlar sarkıyorlardı. Başka bir adam başının tepesine müteaddit çivilerle bir beygir nalı mihlamıştı. Bu bir müddet evvel yapılmış olmak iktiza eder. Çünkü çiviler ete sağlam surette yapışmışlardı, hiç kimildanıyorlardı. İşte bu alay ile Buda’ya girdik. Paşanın huzuruna götürüldük. De Sandé de yanımdaydı. Paşa ile mütarekename ahkâmına riayet meselesi üzerinde uzun uzun konuştuk. Acıyı istihfaf eden bu garip delikanlılar avluda mevki almışlardı. Paşa onlara baktığımu farkedince, haklarında ne düşündüğümü sordu. Cevaben: “Pek hoşuma gittiler, dedim. Fakat onların ciltlerine yaptıkları muameleyi ben esvabıma bile yapmak istemem. Esvabımı yırtıksız muhafaza etmeyi müreccih bulurum.” Paşa kahkahalarla güldü ve bize yerlerimize çekilmek üzere müsaade verdi (Yalçın, 1939, s.291-292; Busbecq, 1968, s.234).

Nara atıp haykırır (na‘re-endâz)

Yukarıda Abdal ve Kalenderî dervişlerinin hemen daima gruplar halinde gezdiklerinden ve nakkare, def, kudüm, ney ve nefir gibi enstrümanlar eşliğinde yürürken ellerindeki kütük görünümündeki ağır çomakların takırtısı, diz ve bellerinde asılı çingirakların tıngırtısı ile çevrelerine varlıklarını ciddi anlamda hissettirdiklerinden bahsedilmişti. Ahmet Yaşar Ocak Arap kaynaklarından naklen Baraklı dervişlerinin Şam’a girişlerini şöyle anlatır: *Barak Baba Dımaşk’a gittiğinde yanında yüz kadar müridi bulunuyordu. Bunlar başlarında iki yanında boynuzlar bulunan keçeden bir başlık giymişlerdi. Daha önce de belirtildiği gibi saç, sakal ve kaşları kazınmış olmakla beraber gür bıyıkları vardı. Boyunlarında küçük ziller ve aşık kemikleri asılıydı. Korkunç bir gürültüyle çaldıkları davullarının temposuna uyararak rakediyorlar, bu arada korkunç nâralar atıyorlardı* (Ocak, 1992, s.72).

Celâlî onların gittikleri yere adeta bir ordu gibi hücum edercesine girdiklerini ima ettiği şu beytinde özellikle “kudüm” seslerini vurgulayarak şöyle der: *Şedde vü tabl ü ‘alemlerle idüp cümle hücum / Rûm abdâlleriyüz eyleyelüm gayret-i Rûm // Salalum şarka vü garbe yine âvâz-i kudüm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* ŞMFB, s.155. Bütün bu dikkat çekici ses ve gürültüler arasında Yetîm Ali Çelebi’nin şu beytinde ima edildiği üzere atılan türlü dervişâne nara ve haykırışları da tahmin etmek güç değildir: *Dôst diyü çağırur her pôst-pûş / Buña şâhiddür hurûş-i çeng ü def* YAÇA, g.96/8. Bu beyti değerlendirirken Yetîmî’nin bu zümrelere çok yakın bir şair olduğunu da hatırlatmak gerekiyor. Nevres’in göğsündeki teslim yarasını bir güle benzetmek suretiyle meyhaneden çıkan bir mest ile kalender dervîşi arasında ilgi oluşturması her iki tipin de haykırma ve nara atma eğiliminden kaynaklanmaktadır: *Ben kalender meşrebem gül dâg-i teslîmüm benim / Nagme-i mestâne Nevres na‘re-i dil-cûy-i dôst* NKHA, g.11/5. Necâtî’nin kendisini “Yâ Şâh!” diye nara atan bir dervîşe benzettiği şu beyti de güzeldir: *Gamzeññ şevkine dervîş Necâtî-i garîb / Çâk idüp sînesini şevk ile yâ şâh didi* NBMK, g.648/5.

Nemed giyer (nemed-pûş)

Necâtî’nin şu beytinden de anlaşılacağı üzere aslında “nemed” umumî anlamda dervişlerin hem sırtlarına aldıkları kepenegin hem de başlarını örttükleri sof/keçe külahın ismidir: *Cânum ile başümü saklamaga / Hem libâsum hem külâhumdur nemed* NBMK, g.48/2. Kumaştan dikilmiş kıyafetlerle kıyaslandığında keçeden mamul nemed çok gösterişsiz, gurur ve kibri kırıcı, dolayısıyla riya ve gösteriş engelleyici bir özelliğe sahip olması bakımından dervişlerce özellikle tercih edilmiştir. Yetîm Ali Çelebi’nin nemed giymeyi dünya kirlerinden arınmanın yolu olarak görmesi bu sebeptendir: *Yine âlâyîş-i dehri yuyalum pâk olalum / Girelüm bir nemedde ‘âşık-i bi-bâk olalum / Ehl-i diller yolına sürünelüm hâk olalum / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* YAÇA, mur.3/4. Günümüzde çobanlarca yaz kış giyilen kepenegin asıl özelliği yazın serin kışın ise en şiddetli soğuklarda dahi sıcak tutmasıdır. Nemed bu bakımdan da gösteriş engelleyici bir özellik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

arz eder: *Mülk-i fenâ kalenderiyem nemed ki var / Baña ne kışlık istediür ey şeh ne yazlık* BDYA, g.251/2. Nâilî-i Kadîm'in şu beytinden "hırka" ve "pelâs-pâre"lerde olduğu gibi nemedlerin de yekpare olmayıp parça parça olduğu anlaşılıyor. Aynı beyitten gerek duyulduğunda bunların yastık gibi kullanıldıkları da ifade edilmektedir: *Sad pare bir nemed ver abdâl-i 'aşka ey çarh / Hem câme-i ten olsun hem bâliş-i ser olsun* NKDH, g.245/4.

Gündelik hayatta keçe aynı zamanda polat yahut gümüştan mamul aynaların hava ile temasını engelleyip her kullanışta metale sürtünerek parlamasını sağlaması ile tanınmış bir malzemeydi. Dolayısıyla şairler onun bu aynaları parlatma özelliğini kepenek veya nemedin gönül aynasını kir ve paslardan arındırması motifinde kullanmışlardır: *Killetümden anlaman peşmine-püş olduğumu / Zeng-i gamdan gönlümün âyenesin saklar nemed* NBMK, g.49/4. Dolayısıyla abdal ve Kalender dervişlerinin kepenek yahut nemed giymeleri ile ilgili hemen bütün beyitlerde bu ayna-gönül-kılıf ve parlatma ilişkisi özellikle ön plana çıkartılarak işlenir: *Kepenekden çü gilâfi olur âyinelere / Ol kalender beçe sarılsa n'ola bir kepenek* TCÇD, g.98/2; *Gözün üzre kaşun var dimesünler / Nemed gey gözgü-veş var ol kalender* SDHY, g.32/2; *Bir niçe pâ-bürehne kalender gedâlaruz / Âyine-veş nemedle bugün pür-safâlaruz* ÜASU, g.154/1.

Elde mevcut beyitlerden derviş nemedlerinin çeşitli renklerde olduğunu da öğreniyoruz. Mesela Revânî'nin "Felek, güneş gibi parlayan altın benekli elbiseye itibar etmeyen aşk dervişi için mavi renkli bir softur" diyerek mavi nemedle altın benek değerli bir kumaşı mukayese edip nemedi değerli kumaştan üstün gördüğü şu beytinde mavi bir kepenek söz konusu edilmektedir: *Gün gibi altun beşekli câmeye reşk eylemez / Bu felek dervîş-i 'ışka âsümânî bir nemed* RDMÇ, g.42/2. Yahut Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin şu beytinde gelinciğin kırmızı nemed giymiş bir Kalender dervişi olarak tasavvur edilmesi de bir başka nemed rengini güneme getirmektedir: *Tekye-i gülşenün abdâl-i nemed-püşü iken / Çâk idüp sînesini oldı Kalender lâle* EDMN, k.7/2. Muhyî'nin şu beytinde ise özellikle Kalender dervişlerinin kara nemed giydikleri vurgulanmaktadır: *Hâli 'aşkı-y-ile kalender olup / Geydi kara nemed gezer fülful* MDMA, g.427/2.

Nefir üfler (nefir, yuf borusu)

Eski metinlerde "sûr" ve "nâkûr" olarak da adlandırılan "nefir" Kalenderî dervişinin vazgeçilmez cihazlarından olup manda ve sığır gibi hayvanların boynuzlarından üretilir. Kelime yapısı itibariyle ürkme ve kaçma anlamına gelen "nefret" mastarından "sürekli kaçırılan, nefret ettiren" anlamında sıfat-ı müşebbehedir. Gezgin dervişler ıssız yerlerde karşılaştıkları vahşi hayvanları ürkütmek için bunu çalarlarmış. Vâhidî *Hâce-i Cihân*'da Kurban Baba dilinden bu borunun kıyamette üflenecek Sûr'u temsil ettiğini ve sabahları dervişleri uyandırma amacıyla kullanıldığını şöylece anlatır: *[...] Kaçan kim râhet için h'âbe varsak / Olur bâlîn ü bister taş ü toprak // Bizi uyarmaga boynuz bir abdâl / Çalar uyanuruz ol demde fi'l-hâl // O boynuzdur hemân Sûra işâret / Kıyâmet gelmege oldur işâret // Bizüz abdâl-i Rûm-i lâubâlî / Bizümle yok kimesne kıyl ü kâli* HFMC, s.XXIII-XXIV. Bunun yanı sıra "nefret" kelimesiyle ilgisinden olmalı, beğenmeyip nefret ettikleri bir durumla karşılaştıkları zamanda da Arşî'nin *Abdâl oluben velvele sal tâsına dehrün / Çal yuf borusın şâhına pâşâsına dehrün* ADBK, g.159/1 beytindeki gibi yine bu boruya üflerlirmiş. Nevî-zâde Atâyî onların nereye gidecek olsalar varlıklarını belli etmek için yuf borusu çaldıklarını söylerken dolaylı olarak her şeyden el etek çekmiş olduklarını da ima eder: *Kalenderâne çalar kande varsa yuf borusın / Ne sūd eylese biñ kerre nây ile feryâd* NASK, k.21/100. Nitekim Yetim Ali Çelebi onların sırtlarına aldıkları postu dahi çok görerek dünyaya yuf borusu çalıp iki yaprakla idare etmek ve post takıntısından vazgeçmek gerektiğini şöylece ifade eder: *Post kaydın ko teni penbe-i dâgun bürisin / İki yaprak ile yüri 'âleme çal yuf borisin* YAÇA, mat.10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Pâlhenk takınır

Farsça asıllı olup metinlerde “pâlâheng” ve pâleheng” şeklinde geçen bu kelimeye lügatlerde dizgin anlamı verildiği gibi, av ve suçluların bağlandığı kement, av köpeklerinin boynuna bağlanan halka anlamlarına da gelir. Nitekim Sehî'nin “Senin kudret kemendin Arş avlağına çıktığında feleğin arslanı (güneş) derhal boynuna bir pâlheng takar” anlamındaki şu beyti bu teslimiyet ifadesini açıkça göstermektedir: *Sayd-gâh-ı 'arşa çıkdukça kemend-i kudretün / Şîr-i gerdûn boynuna fi'l-hâl dakar pâleheng* SBDH k. 1/15. Medhî'nin şu beytinde pâlheng'in bir teslimiyet alameti olmak üzere boyna takılan kement anlamında kullanıldığı açıkça görülüyor: *İns ü cinden kimse âheng idimez çengine kim / Ehremenler boynuna dakdı kemendi pâleheng* EHKC k.1183/18.

Res. 22: Divan Edebiyatı Müzesi'nde bulunan şu resimdeki iki büyük parça pâlhenk olup diğerleri ise teslim taşlarıdır. Aslında bütün bu taşlar Orta Asya Şaman kültüründeki Yada taşının bir uzantısıdır. Dervişler arasında teslim taşlarının boyna asılan kalınca kısmı derisi yüzülerek öldürülen Nesîmî'ye, meftûlü Hallâc-ı Mansûr'a, dış yüzü Hz. Hatice'ye ve iç yüzü de Hz. Fatîma'ya işaret imiş.

Abdal geleneklerinde ise bele kuşanılan kemerin sol tarafına gelen el ayası büyüklüğündeki taş (bk. res. 22) denir. Nitekim Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde Kâbe'yi bir abdal dervişine, Hacerü'l-esved'i de onun pâlhengine benzettiği şu beyti bu hususu açıkça göstermektedir: *Ka'be abdâl-i serâmed-kaddür / Pâlehengi Hacerü'l-esved'dür* HNMK, mes. 176. Bu taş onu bağlananın nefsinin kemendine bağlayıp yendiğine, dünya şehvetlerinden uzaklaştığına alamettir (Gölpınarlı, 1977, s.271). Bektaşiler arasında Balımtaş denilen balgâmî bir tür mermerden yapılır. Oniki İmam'a işaret olmak üzere 12 köşelidir. Hüseyin Kâzım Kadri *Türk Lügati*'nde bir bağlılık ve ilgiyi sembolize etmek üzere Bektaşilerin örme kuşaklarına da bu ad verildiğini söyler. Ancak metinlerde kelime kuşak anlamından çok “bir çeşit taş” yerine kullanılmaktadır. Meselâ Sâbit'in “Tiksinen bir kimse üzerine tükürse hoşuna gider. Gönül aşk abdalının balgamî renkteki pâlhengidir” anlamındaki şu beytinde bu taş tarif edilmektedir: *Dükürse üstine bir ehl-i istikrâh hazz eyler / Göñül abdâl-i 'ışkuñ balgamî bir pâlhengidir* BSTK, g.72/3. Öyle anlaşılıyor ki “balgamî” kelimesi aynı zamanda taşın renk ve cinsine de bir işaret oluşturmaktadır. Yahyâ Âgâh b. Miskyağcı Sâlih el-İslâmbolî'nin bildirdiğine göre Bektaşiler arasındaki inanca göre Balım Sultan bir keresinde sancılanıp kustuktan sonra kusmuşu donarak mermer şeklini aldığı anda etrafındakiler teberrükten bu mermeri yontup on iki imamı temsilen on iki köşeli hale getirerek boyunlarına asmışlardı (Tayşî, Aşkar, 2006, s.155). Teslim taşları akik, nefes ve yeşimden de yapılırdı. Demek ki bu taş da

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

mermer gibi üzerine tükürüldükçe parlaklık kazanan bir yapıya sahipti. Bununla beraber pâlhengi teslim taşıyla karıştırmamak gerekir.⁴⁶

Yaygın olarak Bektâşî ve Mevlevîlerce⁴⁷ takıldığı bilinen pâlhengin Kalenderîler tarafından da takıldığı, edebî metinlerde geçen tasvirlerden açıkça anlaşılmaktadır. Kâmî'nin gökyüzünü bir Kalenderî olarak tasavvur ettiği şu beytinde güneş onun pâlheng taşına, Ülker takımıyıldızı ise küpesine benzetilerek şöyle denmektedir: *Hûrşîdi pâlheng ü Süreyyâsı gûşvâr / Şimdi felek de rind ü kalenderlik eyledi* KDAY, g.198/4. Hayrî de feleği pâlhengi güneş keşkülü ay olan bir Kalender dervişine benzeterek şöyle der: *Pâleheng oldı ana mihr ü meh-i nev keşkûl / Derd-i 'ışk eyledi gerdûni kalender-meşreb* DHAK, g.21/4.

Posta bürünür (pôst-pûş)

Kumaş ve dokuma türünden elbiseler dünyayı ve dünyaya bağlılığı temsil ettiği için dervişler bu türden giyeceklere itibar etmezler, kendilerini soğuk ve sıcaktan koruması için sadece kepenek, hasır yahut hayvan postuyla yetinirlerdi. Dolayısıyla abdal ve Kalenderîlerin en bariz vasıflarından biri neredeyse tamamen çıplak oldukları halde üzerlerine sadece bir hayvan postu almayı meşru görerek geniş bir coğrafyada bu kılıkla seyahat etmeleridir: *Belâ vâdîlerin geşt eyleyenler pôst-pûş olmuş / Yaraşur 'Ulviyâ seyyâh olanlara kalenderlük* MEAE, g.33/5. krş. *Süheylî pôst-pûş abdâlî oldı tekye-i 'ışkuñ / Unutma künc-i gamda gâh gâh ol mihnet-endîşi* SDEH, g.338/5.

Yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi abdalların posta bürünüp “terk-i diyâr” etmeleri eski metinlerde yaygın olarak “pôst-pûş” tabiriyle ifade edilmekle beraber; bunun müstakil bir derviş zümresinin özel adı mı yoksa bu şekilde posta girme eyleminin adı mı olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Mesela Dede Ömer Rûşenî'nin bir terciinde geçen şu mısralardan bunların başlı başına bir derviş zümresi oldukları intibai uyunmaktadır: *Geh cavlâkiyüz gehî kalender / Geh Hayderî gâh pôst-pûşuz / Geh rind-i kumâr-bâz ü nerrâd / Geh şâh-i melâike-cuyûşuz* DÖRD, terc.2/I-2. Nitekim Konya'nın eski kayıtlarında burada “Mahalle-i Ali Gâv” yahut namıdiğer “Pôst-pûş” adında bir mahalle bulunduğu bilinmektedir. Ceylanın göbeğinden henüz düşmüş misk kesesi tüylü bir deriyi andırması bakımından (res. 25) Karamanlı Nizâmî'nin şu beyitte, o günün coğrafyasında en uzak ülke sayılan Çin'den dünyaya dağılan bu kese hakkında “Dileneren senin saçına erişeyim diye posta bürünüp dünyayı dolaşır” şeklindeki yorumu da şairler arasında bu konuda çok yaygın kullanılan bir motiftir: *Şey'llillah eyleyem irişem zülfünje diyü / Bir pôst-pûş olup tolanur bu cihânî müşk* KNDH, g. 66/7. Adnî'nin şu beytinde de aynı durum işlenmektedir: *Mu'anber zülfünje irmek meger sevdâ idindi kim / Cihânî pôst-pûş olup tolanur nâfesi Çinün* ADOK, g.49/3. Zâtî'nin misk üzerinden vatanını terk etmiş bir abdal dervişi imajı oluşturduğu şu beytinde geçen “alâka kat' etme” ifadesi de çok ustacadır: *Pôst-pûş olup 'alâka kat' idüip sevdâ ile / Rûma geldi bûy-i hulkin işidüp müşg-i Hoten* MKTM, k.80/16. krş. *Bir 'inâyet olmaz ise misk gibi pôst-pûş / Oluben yüz tolanup terk-i diyâr itsem gerek* TCÇD, k.19/35.

46 Nitekim bir Bektaşî babasının kıyafetinin tasvir edildiği şu satırlardan, palheng ve teslim taşının farklı şeyler oldukları açıkça anlaşılmaktadır: “Boynunda, altından bir püskül sarkan, on iki dilimli teslim taşı asılıdır. Belinde sekiz parmak kadar genişliğinde bele birçok kere dolandığı anlaşılan kuşak kemer vardır. Bu kemere sağ tarafa doğru, üzerinde karşılıklı olarak "Ali" yazısı işlenmiş bir cilbend, hafifçe sola doğru ise ortasında büyükçe bir taş bulunan on iki dilimli bir palhenk tutturulmuştur. Bunların arasından kuşağın üzerine sarılmış olan kamberiyenin akik taşı sarkmaktadır.” Atasoy, aynı eser, s.65.

47 Kâtib-zâde Mustafa Sâkîb'in şu beyti bunu açıkça göstermektedir: *Pâlhengi âfitâb ü kehgili olmuş hilâl / Mevlevî dervişine benzer diyince var çarh* KZMS g.69/3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Res. 25: Misk ceylanının göbeğinden düştüğü zaman posta bürülü gibi görünmesi sebebiyle yollara düşüp sevgilinin saçının kokusunu arayan bir abdal dervişine benzetilen misk kesesi, kabuğu yarıldığı zaman siyah renkli böyle bir görünüm verir.

Sadef taç takır

Yukarıda ifade edildiği üzere Kalender dervişlerinin en bariz özelliklerinden biri sürekli tıraş edilip kazınan başlarının çıplak bulunmasıdır. Bununla beraber edebî metinlerden bunların bazen “tâc-i sadef” yahut “tâc-i Kalender” denen özel bir tür serpuş takındıkları anlaşılmaktadır. Adına “sadef taç” denmesine nazaran bu serpuşların bir istiridye kabuğu şeklini andırdıklarını tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Zâtî'nin “İnci eskiden başına Kalender tacı giyerdi. Şimdilerde mücevherlerin başı açık abdal dervîşi oldu” dediği şu beytinde bir kalenderin kazınarak inci gibi parlak hale gelmiş başına işaret edilmektedir. Şairin bir zamanlar incinin içinde bulunduğu istiridye ile bu taç arasında ilgi kurması boşuna değildir: *Dür oldı şimdi baş açug abdâli cevherün / Evvel geyardi başına tâc-ı kalenderi* ZDAN, g.1654/4. Bu noktadan bakıldığında hemen bütün şairlerin “sadef taç” ile ilgili geliştirdikleri yorumlar birbiriyle örtüşmektedir. Şöyle ki mesela Ganî-zâde Nâdirî'nin “dilim dilim olmuş bir yürek” ile “içindeki baş” yani “yürek yarası” arasında ilişki kurduğu şu beytinde de istiridye dilimleri gibi kesik kesik bir görüntü arz eden bir yürek ve içindeki “baş”ı [= yarayı] bir Kalender tacı içindeki “baş”a benzetmesi de boşadır: *Kalenderogluñ oldı dilim dilim yüregi / İçinde baş ile tâc-i Kalender oldı temâm* GNNK, k.24/32.

Kalenderî dervişlerinin bu sadef taçlarını konu edinen beyitlerin önemli bir kısmında bunların göze yahut göz bebeğine benzetildiği görülmektedir. Mürekkepçi Enverî'nin gönlünü bir şehre, sevgilinin gözünün hayalini de başlarındaki sadef taçlarıyla bu şehre dilenmeye gelmiş iki Kalender dervişine benzettiği şu beytinde şairin, göz bebeğini çevreleyen kasların dilim dilim görüntüsünden yararlandığı (res. 26) görülmektedir: *İden deryûze dil şehrin hayâl-i çeşm-i dilberdür / Sadef tâciyle yâhud iki mestâne kalenderdür* MEDC, g.42/1. krş. *Meclise geldi sadef tâciyle fikr-i çeşmün / İçerüz iy dür-i yek-dâne kalenderler ile* MEDC, g.219/6. Şairin bir başka beytinde de sevgilinin gözünün gönlündeki hayalini başında sadef tacıyla bir Kalender dervişine, gönlünü ise bir kalender-hâneye benzettiği görülüyor: *Dildedür dâim sadef tâciyle fikr-i çeşmün / İy dür-i yek-dâne bu kalbüm kalender-hânedür* MEDC, g.37/2. Bütün bu benzetmelerden şairlerin ne derece inceden inceye gözleme dayalı hayaller kurdukları müşahade edilmektedir. Kırk dilimli sadef taçlarla (res. 26, 12) göz kasları arasındaki benzerliği yakalayan şairler bu sayede sevgilinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

gözünün hayali hakkında alabildiğince zengin imajlar kurgulayabilmişlerdir. Dukagin-zâde Ahmed Paşa'nın, sevgilinin yüzünü bir şiir mecmuasına, kendi gözlerini de sadef taç giymiş bir Kalender dervişine benzettiği şu beyti aynı ilgiyi işleyen bir diğer güzel örnektir: *Hôş gazel-hândur yüzün mecmu 'asında dir gören / Merdüm-i çeşmüm kalender-veş geyüp tac-i sadef* DZAD, g.129/4.

Yine edebî metinlerden açıkça öğrenildiğine göre “sadeftaç”lara mesela Mecdî ve Hayâlî'nin şu beyitlerinde olduğu gibi sadece “sadeftaç” veya “kalender” de denmekteydi: *Çeşm-i deryâ-bâr-i 'âşık geydi mercândan sadef / Seyr ider çün eyledi varın kalender-veş telef* MGAE, g.44/1. *Geydi benefşe başına rengin kalender dür sadef / Gûşuna asdı jâleden bülbül gültün dürr-i Necef* HBDA, g.224/1. krş. *Geydünse tâc-i 'ışkı alâyıktan ol berî / Var ol sadefde kadr ile yek-dâne gevher ol* HBDA, g.264/4. Hayâlî'nin ifadesine göre menekşe başına renkli bir Kalenderî tacı, inci ise sadef takınmıştır. Burada Hayâlî'nin beytinde geçen “kalender”in de bir tarikat tacı olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Kâtibî, Mecdî ve Hayâlî'nin yukarıda geçen beyitlerinden sadef taçların aynı zamanda siyah, kırmızı ve türlü renklerde de olabileceği görülmektedir. Emrî'nin şu beyti ise bunların sırmalı olabileceğine de delalet etmektedir: *Sen ol şâh-i melâhatsin ki mihrün hânkâhında / Güneş sırma sadef tâciyle çarh urur kalenderdür* EDYS, g. 157/2. Nitekim bu süslü ve zengin kıyafetler Menavino'nun bu zümreler hakkında verdiği bilgilerle tam olarak örtüşmektedir. Zâtî'nin *Şem' ü Pervâne*'sinde pilav üzerindeki safranlı şemseler sebebiyle pilavı bir kalender dervişine benzetmesi de kalender taçlarının kesinlikle sarı yahut sırmalı bir görünümde olduğunu göstermektedir: *Pilâv ol şemseler altında ey yâr / Kalenderdür başında san sadef var* ZŞÜP, b.2450.

Seyahat eder

Bir prens olarak doğup vatanını terk eden Siddhartha Gautama Budha'yı (ö. m.ö. 483) taklit ederek onun yolundan giden gezginci Budist rahipler gibi, bu yola giren abdallar ve Kalenderî dervişleri de dünya ile olan bağlarını kesmenin bir ifadesi olmak üzere “terk ü tecrid” gereği saç, sakal, kaş ve bıyıklarını kazıtarak yaşadıkları ülkeyi terk ederler. Bu davranış aynı zamanda dünyadan el etek çekme ve dünya namına her şeyi arkada bırakma konusundaki kararlılığın bir ifadesidir. Zâtî “terk-i diyâr” etmenin insanı meşgul eden her şeyden kesilmek olduğunu şöylece ifade eder: *Kimesne dimesün dirseñ gözün üstinde kaşuñ var / Kalender ol 'alâyıktan kesil terk-i diyâr eyle* ZDAN, g.1237/3. Âhî de Kalenderlerin memleketini terk etmesini bu dünyadan el ayak çekme olarak yorumlar: *Başumuz alup ayak götürelüm 'âlemden / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* ADMK, g.73/2. Sürekli seyahat halinde bulunan bu dervişler hiçbir zaman evlenemeyecekleri gibi, gezerek yaşamayı bir hayat tarzı haline getirmeleri sebebiyle iki-üç günden fazla bir yerde durmaları da mümkün değildir: *Lâ'übâlî bir kalenderdür mücerred pâk dil / İki gün bir yerde eglemez müsâfirdür gönül* PBKG, g.4772/2. Seyahatleri sırasında güzergâhları üzerinde bulunan tekke ve “ribât”larda konaklayıp oranın pirine tabi olurlar ve birkaç gün kaldıktan sonra yollarına devam ederlerdi. Beyânî'nin şu beyti onların bu hayat tarzını çok güzel özetlemektedir: *Bir bölük baş açık abdâl-i cihân-seyyâhuz / Kutb-i pîrân-i harâbât ile 'işret iderüz* BDFB, g.356/3. Aczî dünya hayatının kısıtlığını anlatırken bu dervişlerin bir iki günlüğüne ribatlarda konaklamaları geleneğini ustalıkla arka plana yerleştirmeyi başarır: *'Acziyâ mülk-i fenâya şâh ü derviş kim gelür / Bir iki gün bu ribât-i 'âleme mihmân olur* ADÖÖ, g.73/8. krş. *Edeb gözle gel ey derviş sakın taş itme esrârı / Ta'alluk riştesin kes bu ribât içre misâfir ol* ADÖÖ, g.133/6.

Kışın güneydeki daha ılıman ülkelere yazın ise kuzeye doğru yalın ayak başı kabak, yahut yere kadar uzanan saçları yağlanmış ve üzerlerinde bir hayvan postu bulunduğu halde seyahate çıkan bu abdallar her şehirde kendi meşreplerinden olanların buluşup birleştikleri “ribât”larda konaklar, en fazla birkaç gün kalıp dinlendiklerinde de kaldıkları yerden yollarına devam ederlerdi. Zâtî *Yürürler baş açık yalın ayak 'uryân olup Zâtî / Saçı meftûli abdâl eyledi çendâni dervişün* ZDAN, g.781/5 derken bu durumu kastetmektedir. Şeyhülislâm Yahyâ da güneşi yalın ayak başı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

kabak durmadan dolaşan bir abdal dervişine benzetirken yine bunların seyahat geleneklerini ima etmektedir: *Başı açık yalın ayak abdâluş olmuşdur güneş / Bir yirde ârâm eylemez şevkünüle dünyâyı gezer* ŞYDH, g.49/2. Süheylî bu dervişlerin bütün dünyayı dolaştıklarını şöylece ifade eder: *Seyyâh-i milk-i 'âlem ü sebbâh-i bahr-i gam / Abdâl-i çâr-darb ü sebük-pâ Kalenderem* SDEH, k.50/3. Şairin bu ifadesi ilk bakışta mübalağa gibi görünmekle birlikte Yakutistandaki erkek şamanlara “Abidal” denmesi, bu dünya nimetlerine arka dönen sıradışı dervişlik geleneğinin kökenlerini ve o dönem dünya coğrafyasında ne derece yaygın olduğunu göstermesi bakımından ilginç bir ipucu oluşturabilir. Vuslatî abdalların bu seyahat geleneğini Ezel meclisine kadar götürür: *Fürkat âsâriyle yanmışlardanuz abdâl-veş / Seyâhet itmekligi “kâlû belâ” dan almışuz* VDG, g.67/5.

Kalenderlerin yalın ayak başı kabak gerçekleştirdikleri bu seyahatler o günün bütün İslâm coğrafyasını içine alacak boyuttadır. Sun'î, Yetîmî ve Kara Fazlî gibi birçok şair tarafından “gel kalender olalum” nakaratıyla mütekerrir murabba, müseddes ve müsemmen olarak nazmedilen kıtalarda sıralanan bu gezilen yerler incelendiğinde Hicaz, Mısır, Şam, Halep, Yemen, Isfahan, Şiraz, Horasan, Buhara ve Semerkand gibi nice şehirleri içine alan bu seyahatlerin o günün şartları altında gerçekten çok çetin ve meşakkatli bir eylem olduğu anlaşılır: *Tûr ü Hicâza gidelüm Mısr ile Şâmı görelüm / 'Acemi seyr idelüm cümle makâmı görelüm / Varalum şehr-i Sifâhân ile Câmı görelüm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm // Seyr idüp Câmı dilâ Beyt-i Harâmı görelüm / Her yirüñ meykedesin dahi müdâmun görelüm / 'Arab ile 'Acemüñ temâmın görelüm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* SDHY, müs.8/II-III. krş. *Terk-i 'âdetle yine kendümüze pend idelüm / Resm ü âyîn-i cihânı nice pâ-bend idelüm / 'Azm-i Şîrâz ü Buhârâ vü Semerkand / idelüm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* YAZP, mur.7/V. *Nice bir tekye-i mihnetde karâr eyleyelüm / Girelüm bir nemedde 'ışk ile kâr eyleyelüm / Koyalum Rûm ilini Şama güzâr eyleyelüm / Gel kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm* KFMÖ, mur.28/1. Kalenderlerin bu yolculuklarının aynı zamanda tehlikelerle dolu olduğunu da unutmamak gerekir. Cahil halk arasında bunların ermişliğine inanıldığından, yol kesen eşkiyanın hemen daima gruplar halinde gezen bu dervişlere sataşması zayıf bir ihtimal ise de o günün şartları altında bunların geçtikleri yol ve menzillerin güvenli olduğu hiçbir zaman söylenemez: *Belâ vadilerin geşt eyleyenler pöst-püş olmuş / Yaraşur 'Ulviyâ seyyâh olanlara kalenderlük* MEAE, g.33/5. Nitekim şu beyit bunların yanlarında en az bir arkadaşıyla yola çıktıklarını dolaylı olarak ifade etmektedir: *Kalenderler gibi terk-i diyâr itmek mukarrerdi / Eger başa Behiştî bir münâsib togrı yâr olsa* PBKG, 6754/5.

Şiir okuyup gezerler

Kalenderler ve abdal dervişlerini konu edinen beyitlerin önemli bir kısmında dikkati çeken husus, yoğun olarak şiirle ilgilendiklerinin vurgulanmasıdır. Türk edebiyatı tarihinde yer almış Nigârî, Hayretî, Usûlî, Şemsî ve Meşrebî gibi Kalenderî meşrepli şairler arasında Hayderî, Yetîmî ve Askerî gibi daha birçok boğazı halkalı kulağı mengüşlü eskilerin “kallâş” tabir ettikleri türden serserî mizaçlı simalar da bulunduğu hatırlanacak olursa, bunların sadece şiirle ilgilenmekle kalmayıp içlerinden iyi şairler çıktığı da görülecektir. Giovan Antonio Menavino'nun yukarıda özellikle Cemâlîler hakkında söylediği üzere, bu şairler arasında Hayâlî, Meşrebî yahut Nigârî gibi hali vakti yerinde, itibarlı ailelere mensup, iyi eğitim almış şahsiyetler bulunduğu da bilinen bir gerçektir. Aşağıdaki beyitlerden anlaşılacağı üzere bunlar tarikatlerinin bir gereği olarak “dervâze”ye çıktıkları zaman kendi şiirlerini veya başka şairlerin eserlerini makamla okuyarak dileniyorlardı. Mesela Revânî bir mahlas beytinde Kalenderî dervişlerinden birinin kendi şiirini okumasıyla şöylece övünür: *Gördüm Revânî şî'rin okur bir güzel bugün / Başında mâh-i nev gibi tâc-i kalenderî* RDZA, g.467/5. Edebî metinlerden bunların her gittikleri yerde sesli olarak o dönemin meşhur şairlerinin şiirlerini yahut kendi şiirlerini okuduklarını anlıyoruz. Medhî de aynı şekilde gazelleri arasında geçen bir beyti bir Kalenderî dervişlerinin her gittiği yerde okumasıyla iftihar eder: *Her sû bu şî'ri turmaz okur su gibi revân / Gördüm safâ-yı hâtır ile bir kalenderi*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

MDNS, k.29/33. Bu gibi beyitlerden kolayca anlaşılacağı üzere Abdal zümresine mensup olmayan şairler hiçbir zaman eserlerinin Kalenderîler tarafından okunmasından gocunmamakta bilakis bununla övünmektedirler.

Manzum metinlerden abdal dervişlerinin çarşı ve pazarlarda gelene geçene ayna tutarak, meyve ikram ederek yahut yaralarını arz ederek dilendikleri gibi şiir okuyarak da dilendikleri anlaşılmaktadır. Hüdâyî şu beytinde bahçelerde öten kumruyu, boynunda halkasıyla çarşılarda kaside ve destanlar okuyan bir Kalender dervişine benzetir: *Tavk takmış boynuna gûyâ kalender fâhte / Çârsû-yı bâgda geh medh okur geh dâstân* HDMK, k.2/12. Kemâl Paşa-zâde de şu beytinde bülbülü çarşılarda gazel okuyarak dilenen bir Kalender dervişiyile özdeşleştirir: *Çârsû-yı bâgda oldu gazel-h"ân 'andelib / Şevk ile dervâzeyle girmiş kalenderler gibi* PBKG, g.7556/2. Bilindiği üzere yakın zamana kadar şairlerin nazmettiği gazeller zamanın musikî eğitimi almış gazel-hanları tarafından makamla okunuyordu. Dolayısıyla buradaki gazelhanlık kavramını kuru bir sesle gazel okuma olarak değerlendirmemek gerekiyor. Nâsîd de kâğıt üzerine yazı yazan kalemin cızırtısını, mana meydanında gazel okuyan bir Kalender dervişine benzetirken makam ile okunan bir gazeli ima etmektedir: *Velî şevk-i sürûr-i vâsf-i zâtuñla yine hâmem / Kalender-veş olur meydân-i ma'nânun gazel-h"âmı* NDÖZ, k.4/38. Aynı şairin bir başka beytinden bu makam eşliğinde okunan gazellere bir başka abdalın da ney üfleyerek eşlik ettiğini öğreniyoruz: *Kalender-veş gazel-h"ân olmak ister şûh-i endîşem / Sarîr-i zîr ü bâm-i hâmeyi teşbih idüp nâye* NDÖZ, k.5/52. Nitekim İstanbullu Sihri şu beytinde bu gazellerin güzel sesle okunduğunu açıkça ifade etmektedir: *Karşuñ tarz-i 'Acem tavr-i Nevâyîde varup / Hôş sadâ ile okur Sihri Kalender-vâr şî'r* PBKG, g.2097/5.

Abdal ve Kalenderîleri tasvir eden gravür ve minyatürlerin çoğunda mutlaka elinden kitap tutan bir derviş resmedilmesi de (bk. res. 3, 7) bunların okumaya karşı olan ilgilerini gösteriyor. Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin servi ağacını Nesefî'nin *el-Menâr* adlı meşhur fıkıh kitabını okuyan bir mollaya, gelincığı ise *el-Keşkül*⁴⁸ okuyan bir kalendere benzettiği şu beyti de onların ilme ve öğrenmeye olan ilgisini dolaylı olarak göstermektedir: *Uzadı kâmeti serv okuyup ders-i Menâr anda / Kalender-veş okur Keşkülî ezber lâle-i hamrâ* EDMN, tar.36/19.

Âşık Çelebi "Nigârî" mahlasıyla şiirler yazan Galatalı Nakkaş Haydar'ı anlatırken onun Tophane civarındaki mekânının şair ve zariflerin uğrak yeri olduğunu nakleder. Hali vakti yerinde olup deniz savaşlarına katılıp kahramanlıklar gösteren bu zat bir süre sonra Eyüp'te "işret-âbâd" bir "Haydar-hâne" inşa eder. Orası da derviş ve kalenderlerle dolup taşar. Yahut yukarıda adı geçen Meşrebî'den bahsederken onun ilim ve irfan sahibi ve özellikle musikîye meraklı güzel sesli biri olduğunu nakleder. Şiirleri kısa sürede meşhur olan bu zat bir aralık Haydar-hâneye varıp şemleyle bürünür, zincirli tavklı bir kalenderî dervîşi olur. Daha da ilginç ardından Manisa'ya şehzade musahibi olarak gider ve orada vefat eder. Gençliğinde Kalenderîler arasına katılıp daha sonra Kânûnî gibi bir padişahın bir şahin gibi yanında taşıdığı Hayâlî Beğ'in edebiyat tarihimizdeki yeri herkesçe malumdur. Bütün bu rivayetlerden kolayca anlaşılacağı üzere Kalenderî dervîşleri her ne kadar giyim kuşam ve davranışlarıyla toplumda marjinal bir görüntü oluşturuyorlarsa da onların cemiyet içindeki konumları hiçbir zaman dışlanmışlık arz etmiyor bilakis şehzadelerin meclisine girecek derecede itibar görüyorlardı. Aynı şekilde Acem diyarından gelip Sultan Selim'e *Murg* adında bir eser sunarak ihsanlar gören dünyaları gezmiş serseri mizaçlı Şemsî ile şiirleri günümüze kadar gelmiş Seydî Gâzî tekkesi mensuplarından Yetimî de ilgi çekici simalara sahip Kalenderî şairlerdendir.

48 Burada kastedilen kitap Bahâeddin el-Âmilî'nin (ö. 1031/1622) güzel söz, şiir, nükte ve fıkraları topladığı *el-Keşkül* adındaki antolojik eseri olup, yazarın hayatı boyunca okuduğu eserlerde karşılaştığı ilginç bilgileri derlemesinden oluşmuştur. Eser hk. ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Okumuş, "Âmilî Bahâeddîn", *TDVİA*, c. III, s. 61.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Vahşî hayvanlarla ülfeti vardır

Abdallarla arslan ve kaplan yahut geyik ve ceylanların birlikte bulunmaları yabancı seyyahların çok ilgisini çekmiş olmalı ki bunları çoğu zaman yanlarında bir geyik yahut ceylanla birlikte çizmişlerdir. Anadolu’da bugün “Geyikli Baba” ismiyle birçok yadır ve türbe bulunması da ömürleri dağ-tepe seyahatle geçen bu dervişlerin gezileri sırasında bulup kendilerine alıştırdıkları ve şehirlere girdiklerinde birlikte gezdirdikleri bu hayvanlarla anılmaları sebebiyle olsa gerektir. Emrî bir beytinde vahşî hayvanlarla yaşayan Mecnûn’u bu kabil bir abdal dervişine benzetirken o devirde çokça rastlanan bu manzarayı ima etmektedir: *Ey saçı Leylî senüñ gam şâhı Mecnûn didüğüñ / Bir niçe âhûleri var idi bir abdâl idi* EDYS, g.522/2. Pîrleri Kutbüddîn Hayder-i Zâveî’ye nispetle (ö. 618/1221) Hayderîler olarak anılan Kalenderîlerin bir kolu “hayder” kelimesinin arslanı ve Hz. Ali’yi çağrıştırması sebebiyle şairlerce özellikle arslanla birlikte anılırlar. Bunların aksesuarları arasında zincirlerin bulunması da arslanların zincirle zaptedilmeleri bakımından tam bir uyum sağlamaktadır. Emrî’nin şu beyti Hayderîlerle arslan ve zincir ilişkisini gösteren pek çok örnekten biridir: *Cism-i zerdüm bend idüp zencîr-i âhumla göñül / Hâneme bir hayderî-veş cerre geldi şîr ile* EDYS, g.446/4

Res. 28: Arslan, kaplan, geyik ve ceylan gibi hayvanları ehlileştirerek yanlarında gezdiren dervişlerden birini tasvir eden bu çizimde dervişin elinde gezdirdiği ve pek çok minyatürde çizimine rastlanan (bk. res. 7a, 7b) şamdan şeklindeki nesne dikkat çekicidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Yalın ayak gezer (pâ-birehne)

Ayaklarına herhangi bir şey giymemeleriyle dikkat çeken Kalenderîler, Zâtî'nin Dervîş adındaki bir ahababı için nazmettiği bir gazelinde olduğu gibi manzum metinlerde bu yönleriyle çokça konu edilirler: *Yürürler baş açuk yalın ayak 'uryân olup Zâtî / Saçı meftûli abdâl eyledi çendâni Dervîşün* ZDAN, g.781/5. Usûlî, Üsküdarlı Aşkî ve Yakînî gibi birçok şair ayağı çıplak bir Kalender dervîşi olmakla şöylece övünür: *Abdâl-i pâ-birehne mücerred kalenderüz / Kahbe cihâna bakmayıcı pârsâlarız* UDMİ, g.42/2. krş. *Bir niçe pâ-birehne kalender gedâlaruz / Âyine-veş nemedle bugün pür-safâlaruz* ÜASU, g.154/1; *Tâc ü kabâyî n'eyleyeyin kim bu tekyede / 'Uryân ü pâ-birehne baş açuk kalenderem* YDÖZ, g.126/9. Yakînî'nin bu beytinde olduğu gibi edebî metinlerde yalın ayaklığın yanı sıra bir de başı kabaklık vurgulanır ki Evliyâ Çelebi yukarıda iktibas edilen izahlarında bu ikisinin sembolik anlamını *Pâ-bürehne ve ser-bürehne gezmek 'âşık-i Hudâyam, anı araram dimekdir* ifadesiyle verir: Gubârî ve Bursalı Rahmî'nin şu beyitlerinde yalın ayaklık ve başı kabaklık özellikle bir arada vurgulanmıştır: *Tecrîdlerüz kalender ü ser-pâ-birehneler / Bî-neng ü nâm ü bî-dil ü cân bî-nevâlaruz* PBKG, g.3231/3. krş. *Kalender ol ışık ol pâ-birehne abdâl ol / Cihân didükleri köhne serâyı terk eyle* BRME, g.179/3.

Zil ve çingiraklar takınır

Abdallara dair çizilmiş gravür ve minyatürlerde bunların dizlerine bağladıkları zil veya çingiraklar dikkati çeker. Bu özelliğin daha çok Hayderîler arasında yaygın bulunduğu bilinir. Nitekim Gelibolulu Âlî'nin Medhî'den naklettiği şu beyitte arkasına zincirle zil bağlayan bir Hayderî dervîşi, demir kuyruklu arslana benzetilmektedir: *Bir hayderî gürz oğlan ardına kefel üzre / Zencîr ile zeng asmış san şîr idi âhen-düm*. Âlî'nin ifadesinden Medhî'nin bu gazelinin Fatih'in maiyetinde ava çıktığı bir sırada gördüğü genç bir Hayderî dervîşi hakkında yazdığını biliyoruz. Şair bu tasviriyile adeta bize Nicolas de Nicolay'ın kitabında resmini çizdiği dervîş portresini tarif etmektedir (bk. res. 2) . Yine Fatih dönemi şairlerinden Fakîh'in "Güneş sanki atlasa bürünüp, yıldızdan ziller ve aydan da taç takınıp dilenmek için kapına gelmiş bir Hayderî dervîşidir" anlamındaki şu beytinde de yine bu zillerden bahsedilmektedir: *Hayderî 'uşşâkıdur sankim tapuñda cerr için / Olmuş atlas-pûş ahter-zeng mâh-efser güneş* FDES, k.3/41. Manevino'nun yukarıya iktibas edilen ifadesine göre kemer ve dizlere takılan bu çingiraklar uzaktan ve yakından çok tatlı sesler çıkarttıkları gibi dervîşlerin topluca raksı sırasında yerine göre tekli ve toplu sesler çıkartmak suretiyle olağanüstü güzellikte bir ahenk oluşturuyordu. Fakîh de memduh övgüsü için güneşi tasvir ederken onu sırtına atlas atmış, ayı taç, yıldızları ise kendine ziller yaparak sevgilinin kapısına dilenmeye gelen bir Hayderî dervîşine benzetererek şöyle der: *Hayderî 'uşşâkıdur san kim tapuñda cerr için / Olmuş atlas-pûş ahter-zeng ü mâh-efser güneş* FDES, k.3/41.

Zincir takınır

Sıra dışı kıyafetleriyle delilerden pek de farklı görünmeyen abdallar taifesinden bahseden beyitlerin önemli bir kısmında zincir, bu deliliğe ima için özellikle zikredilir. Meselâ Ahmed Paşa şu beytinde zincir sesinden cezbeye gelip kendinden geçen bir abdal imajı çizmektedir. Sevgilinin saçının zincirinden dolayı sümbül ve misk abdallık mesleğine girmiş, biri saçını uzatmış diğeri ise posta bürünmüştür: *Cezbe-i zencîr-i zülfün den çün abdâl oldılar / Saçların uzatdı sünbül misk geydi pôstun* APDA, k.23/14. krş. *Yâre diñ bî-çâreler hakkında tedbîr eylesün / Baş açuk abdâliyüz tedbîr-i zencîr eylesün* NBMK, g.425/1. Hayderî dervîşlerinin zincirle anılması ise daha çok yanlarında gezdirdikleri arslanları zaptetmek için bulundurdıkları zinciri ima içindir. *Cism-i zerdüm bend idüp zencîr-i âhumla gönül / Hâneme bir Hayderî-veş cerre geldi şîr ile* EDYS, g.446/4. Bunun yanı sıra Mahmûd Paşa'nın şu beytinde çizdiği tasvirle Johannes Lewenklaue'un yaklaşık 1586'da çizdiği resmin tam örtüşmesi (res. 8) sebebiyle Hayderîlerin boyunlarına ve bellerine gerçekten zincirler sardıklarını kesin olarak öğreniyoruz: *Zülfünün sevdâsı zencîrin tolayup boynuma / Hayderî-veş kapuñda deryüze için gelmişem* ADOK, g.7/4. Âhî'nin şu beytinden bu zincirlerin ejder başlı olduğu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

anlaşıyor: *Sen kuşan zerrîn kemer sevdâ-yi zülfünle başa / Hayderî-veş bilüme zencîr-i ejder-ser yiter* ADMK, g.35/3.

Res. 23: XX. yüzyılın başlarında Semerkant'ta Rus fotoğrafçılar tarafından çekilmiş Kalenderî dervişleri. Özellikle batılı kaynakların külahlarının ucunda at kılından mamul sert görümlü püsküller olarak tarif ettikleri “müjgân”lar resimde görülen püsküller olmalıdır.

Res. 24: Halen Okmeydanı Okçular Tekkesi'nde teşhir edilmekte olan müjgânlı bir tarikat tacı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Res. 26-27: Şairlerin çizgi çizgi görünümlü göz kasları sebebiyle gözü yahut göz bebeğini res.11-12 de görülen sade taç veya Kalenderî tacı denen kırk dilimli taç giymiş bir dervişe benzetmeleri, eserlerini ne kadar ince gözlemler sonucu nazmettiklerini gösteren ipuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Sağdaki resimde görülen menekşenin ortası da yine kırk dilimli Kalenderî tacına benzemesi sebebiyle bu çiçek hakkında da serpuşlarla ilgili birçok yorum geliştirilmiştir.

Res. 29: Keşkül-i fukarâların en basitinden en ince ve ustalıkla işlenmişine kadar türlü modelleri bugün bütün bir İslâm coğrafyasında müze ve koleksiyonları süslemektedir. Keşkül, coco-de-mer (deniz cevizi) denen bir tür ağacın dev meyvesinin birbirine yapışık iki parçasından biri olup sert kabukları üzerine ince nakış ve yazılar işlenmek suretiyle birçok sanat eseri üretilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Res. 30: XIX. Yüzyıl ortalarına ait İran menşeli bir derviş Hırkası. Berlin Devlet Müzesi, Julius Heinrich Petermann Koleksiyonu 1857.

KAYNAK KISALTMALARI

- ABSB = Azbî Baba, *Dîvân*, Sibel Bayram
 AÇDF = Âşık Çelebi, *Dîvân*, Filiz Kılıç Hançerlioğlu
 ADAA = Âkif, *Divân*, Aysel Admış
 ADBK = Arşî, *Dîvân*, Bahaettin Kahraman
 ADMK = Âhî, *Dîvân*, Mehmet Ali Tanyeri - Mustafa Sinan Kaçalın
 ADMÖ = Ahmed-i Dâî, *Dîvân*, Mehmet Özmen
 ADOK = Adnî, *Dîvân*, Osman Kufacı
 ADÖÖ = Aczî *Dîvân* Öznur Özgönül
 ADYA = Ahmedî, *Dîvân*, Yaşar Akdoğan
 AHBK = Azmîzâde Hâletî, *Dîvân*, Bayram Ali Kaya
 APDA = Ahmed Paşa, *Dîvân*, Ali Nihad Tarlan
 BDBS = Bâlî Çelebi, *Dîvân*, Betül Sinan
 BDFB = Beyânî, *Dîvân*, Fatih Başpınar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- BDGD = Yenişehirli Beliğ, *Dîvân*, H. Gamze Demirel
 BDMY = Bâli, *Dîvân*, Muhammed Yaşar
 BDSK = Bâkî, *Dîvân*, Sabahattin Küçük
 BDYA = Behiştî, *Dîvân*, Yaşar Aydemir
 BLMZ = Behiştî, *Leyla ve Mecnûn*, Zeynelabidin Aygün
 BRDF = Bursalı Rahmî Çelebi, *Dîvân*, Fatih Tıgılı
 BRME = Bursalı Rahmî, *Dîvân*, Mustafa Erdoğan
 BSTK = Bosnalı Sâbit, *Dîvân*, Turgut Karacan
 CDBK = Cem'î, *Dîvân*, Birgül Koparan
 ÇZRD = Çeşmîzâde Reşîd, *Dîvân*, Mustafa Uluocak
 DHAK = Hayrî, *Dîvân*, Ayşegül Kara
 DÖRD = Dede Ömer Rûşenî, *Dîvân*, Orhan Kemal Tavukçu
 DŞDM = Derviş Şemseddin, *Deh Murg*, Hasan Aksoy
 DUİÇ = Derzî-zâde 'Ulvî, *Dîvân*, İsmail Çetin
 DZAD = Dukâkinzade Ahmed, *Dîvân*, Hüseyin Süzen
 ECES = Ebubekir Celâlî, *Dîvân*, Erdem Sarıkaya
 EDMN = Es'ad, *Dîvân*, Muhammed Nur Doğan
 EDYS = Emrî, *Dîvân*, M. A. Yekta Saraç
 EHKC = Eğridirli Hacı Kemâl, *Câmiü'n-Nezair*, Yasemin Ertek Morkoç
 ENDS = Edirneli Nazmî, *Dîvân*, Sibel Üst
 ENMN = Edirneli Nazmî, *Mecma'ü'n-nezâir*, M. Fatih Köksal
 ERYA = Edincikli Ravzî, *Dîvân*, Yaşar Aydemir
 FDAK = Figânî, *Dîvânçe*, Abdülkadir Karahan
 FDES = Fakîh, *Dîvân*, Ercan Sünger
 FDYŞ = Abdullah Ferdî, *Dîvân*, Yılmaz Şentürk
 FKDM = Feyzî-i Kefevî, *Dîvân*, Muvaffak Eflatun
 GDSK = Said Giray, *Dîvân*, Saadet Karaköse
 GKME = Gedizli Kabûlî İbrâhim Efendi, *Dîvân*, Mustafa Erdoğan
 GMAD = Gelibolulu Mustafa Âli, *Dîvân*, İ. Hakkı Aksoyak
 GNNK = Ganî-zade Nâdirî, *Dîvân*, Numan Külekçi
 GNŞN = Ganî-zade Nâdirî, *Şeh-nâme*, Numan Külekçi
 HBDA = Hayâlî Beğ, *Dîvân*, Ali Nihad Tarlan
 HDAE = Hikmetî, *Dîvân*, Aysel Eğri
 HDFD = Handânî, *Dîvân*, Funda Dalbudak
 HDHG = Hâzık, *Dîvân*, Hüseyin Güftâ.
 HDHÜ = Hafîd, *Dîvân*, Hacer Ünal
 HDMÇ = Hayretî, *Dîvân*, Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri
 HDMK = Hüdâî-i Kadîm, *Dîvân*, Mustafa Kaçalin
 HDÖZ = Hecrî, *Dîvân*, Ömer Zülfe
 HELD = Helâkî, *Dîvân*, Mehmed Çavuşoğlu
 HFMC = Hatîb-i Fârisî, *Manâkib-i Camâl al-Dîn-i Sâvî*, Tahsin Yazıcı
 HHAE = Hamdullah Hamdî, *Dîvân*, Ali Emre Özyıldırım
 HMNB = Hisâlî, *Metâliü'n-Nezâir*, Bilge Kaya
 HNMK = *Hayriyye-i Nâbî*, Mahmut Kaplan
 HŞKD = Harîmî (Şehzâde Korkud), *Dîvân*, Öykü Akın
 KADA = Karamanlı Aynî, *Dîvân*, Ahmet Mermer
 KDAY = Edirneli Kâmî, *Dîvân*, Ali Yıldırım
 KDİY = Kânî, *Dîvân*, İlyas Yazar
 KDMK = Kelâmî, *Dîvân*, Mustafa Karlitepe

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 10/8 Spring 2015

KFMÖ	=	Kara Fazlî, <i>Dîvân</i> , Mustafa Özkat
KNDH	=	Karamanlı Nizâmî, <i>Dîvân</i> , Haluk İpekten
KPZD,	=	Kemalpaşazade, <i>Dîvân</i> , Yekta Saraç
KZMÇ	=	Zâtî, <i>Kasâid</i> , Mehmed Çavuşoğlu
KZMS	=	Kâtibzâde Mustafa Sâkib Dede, <i>Dîvân</i> , Mehmet Kırbıyık
LÇVR	=	Lâmîî Çelebi, <i>Vîs u Râmîn</i> , Fatma Zehra Kavukçu
LDKS	=	Livâyî, <i>Dîvân</i> , Köksal Seyhan
LHDM	=	Leyla Hanım, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
MCMN	=	Manisalı Câmî, <i>Muhabbetnâme</i> , Esat Harmancı
MDCA	=	Muhibbî, <i>Dîvân</i> , Coşkun Ak
MDEE	=	Münîrî, <i>Dîvân</i> , Ersen Ersoy
MDGT	=	Muîdî, <i>Dîvân</i> , Gülçin Tanrıbuyurdu
MDMA	=	Muhyî, <i>Dîvân</i> , Mustafa Arslan
MDMM	=	Mesîhî, <i>Dîvân</i> , Mine Mengi
MDNS	=	Medhî, <i>Dîvân</i> , Nezihe Seyhan
MEAE	=	<i>Mecmua-i Eş'âr</i> (SK Fatih 3849) 40b-80a), Arzu Erpik
MEDC	=	Mürekkepçi Enverî, <i>Dîvân</i> , Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı
MGAE	=	Mecdî, <i>Gazeller</i> , Ayşe Derya Eskimen
MKGS	=	<i>Mecmua-i Kasâid ve Gazeliyyât</i> , Sait Yilter
MKTM	=	<i>Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye</i> , Murat Karavelioğlu
MNMT	=	Niyazî, <i>Mansûr-nâme</i> , Mustafa Tatçı
MPEB	=	Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, <i>Dîvân</i> , Ekrem Bektaş
MŞHA	=	Mahremî, <i>Şehnâme</i> , Hatice Aynur
MZMG	=	Mostarlı Ziyâyî, <i>Dîvân</i> , Müberra Gürgendereli
NASE	=	Nevîzâde Atâyî, <i>Sohbetü'l-Ebkâr</i> , Muhammet Yelten
NASK	=	Nev'î-zâde 'Atâyî, <i>Dîvân</i> , Saadet Karaköse
NASN	=	Nev'îzâde Atâyî, <i>Sâkî-nâme</i> , Muhammet Kuzubaş
NBDA	=	Necâtî Beğ, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
NBMK	=	Necâtî Beğ, <i>Dîvân</i> , Mustafa S. Kaçalın
NDAF	=	Nâbî, <i>Dîvân</i> , Ali Fuat Bilkan
NDAG	=	Nedîm, <i>Dîvân</i> , Abdülbaki Gölpınarlı
NDEE	=	Nî'metî, <i>Dîvân</i> , Gülden Esra Ersöz
NDMD	=	Nazîf, <i>Dîvân</i> , Murat Darıcık
NDMT	=	Nev'î, <i>Dîvân</i> , Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri
NDÖZ	=	Nâşid, <i>Dîvân</i> , Ömer Zülfe
NKDH	=	Nâilî-i Kadîm, <i>Dîvân</i> , Haluk İpekten
NKHA	=	Nevres-i Kadîm, <i>Dîvân</i> , Hüsseyin Akkaya
NNFD	=	Nihânî Nacak Fâzıl, <i>Dîvân</i> , Mesut Dursun
NRMÖ	=	Neccârzâde Rızâ, <i>Dîvân</i> , Mehmet Özdemir
PBKG	=	Pervâne b. Abdullah, <i>Mecmû'a</i> , Kâmil Ali Gıynaş
RDAM	=	Rahîmî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Mermer
RDFY	=	Rehâyî, <i>Dîvân</i> , Fatih Yerdemir
RDMÇ	=	Revânî, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
RDNT	=	Adnî Receb Dede, <i>Nahl-i Tecellî</i> , Ahmet Topal
RDZA	=	Revânî, <i>Dîvân</i> , Ziya Avşar
SBDH	=	Sehî Beğ, <i>Dîvân</i> , Hakan Yekbaş
SDCB	=	Sehâbî, <i>Dîvân</i> , Cemal Bayak
SDEA	=	Sütürî, <i>Dîvân</i> , Emine Adaş
SDEH	=	Süheylî, <i>Dîvân</i> , Esat Harmancı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

SDFS	=	Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî, <i>Dîvân</i> , Fatma Sabiha Kutlar
SDHY	=	Gelibolulu Sun'î, <i>Dîvân</i> , Halil İbrahim Yakar
SDSK	=	Selâmî, <i>Divân</i> , Serpil Kaya
SMDD	=	Sakıb Mustafa Dede, <i>Dîvân</i> , Ahmet Arı
SÜÖS	=	Sabâyî, <i>Üveysnâme</i> , Ömer Savran
ŞBEU	=	Şeyhülislam Bahâyî, <i>Dîvân</i> , Erdoğan Uludağ
ŞDEC	=	Şühûdî, <i>Dîvânçe</i> , Ertuğrul Can
ŞDON	=	Şeyhî Mehmed Efendi, <i>Dîvân</i> , Oktay Nar
ŞDŞB	=	Şehdî, <i>Dîvân</i> , Şeyda Bayındır
ŞGNO	=	Şeyh Gâlib, <i>Dîvân</i> , Naci Okçu
ŞMFB	=	<i>XVI. Yüzyıl'a Ait Şiir Mecmûası</i> , Firuze Bozkurt
ŞYDH	=	Şeyhülislâm Yahyâ, <i>Dîvân</i> , Hasan Kavruk
TCCD	=	Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, <i>Dîvân</i> , İsmail Erünsal
UDŞÜ	=	Ubeydî, <i>Dîvân</i> , Şahabettin Ünlü
ÜASU	=	Üsküdarlı Aşkî, <i>Dîvân</i> , Süreyya Uzun (Pekşen)
ÜDMS	=	Ümidî, <i>Dîvân</i> , Muhammed Selvi
ÜİÇD	=	Üsküplü İshak Çelebi, <i>Dîvân</i> , M. Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri
VDAA	=	Vîrânî, <i>Dîvân</i> , Adil Ali Atalay.
VDGT	=	Vuslatî, <i>Dîvân</i> , Gülcan Tanıdır
VDHT	=	Vusûlî, <i>Dîvân</i> , Hakan Taş
YAÇA	=	Yetim Ali Çelebi, <i>Dîvân</i> , Ali Aktaş
YALT	=	Yenişehirli Avnî, <i>Dîvân</i> , Lokman Turan
YAZP	=	Yetimî, <i>Dîvân</i> , Zehra Piroğlu
YBDÇ	=	Yahyâ Beğ, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
YDÖZ	=	Yakîni, <i>Dîvân</i> , Ömer Zülfe
ZDAN	=	Zatî, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
ZŞÜP	=	Zâtî, <i>Şem' ü Pervâne</i> , Sadık Armutlu

KAYNAKÇA

- ADAŞ Emine (2008), *Sutûri: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- ADMIŞ, Aysel (2007), *Âkif Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- ÂGÂH b. Sâlih-i İstanbulî (2002), *Mecmû'atü'z-Zarâif Sandûkatü'l-Ma'ârif*, nşr. Yusuf Özbek, İstanbul.
- _____, (2006), *Mecmû'atü'z-Zarâif: Tarikat Kıyafetleri*, nşr. M. Serhan Tayşî -Mustafa Aşkar, İstanbul: Sufi Kitap.
- ÂHÎ, *Dîvân*, haz. Mehmet Ali Tanyeri - Mustafa Sinan Kaçalın (neşredilmemiş metin).
- AK, Coşkun (1987), *Muhibbî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKDOĞAN Yaşar (1979), *Ahmedî Dîvânı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AKIN, Öykü (2009), *Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- AKKAYA, Hüseyin (1994), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (1999), *Gelibolulu Âlî ve Dîvânlarının Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AKTAŞ, Ali (1996), *Yetim Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- AND, Metin (1993), 16. Yüzyılda İstanbul Kent, Saray, Günlük Yaşam, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- ARI, Ahmet (1994), *Sâkıb Mustafa Dede: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ARMUTLU, Sadık (1998), *Zâtî'nin Şem' u Pervanesi (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- ARPAEMİNİ-ZÂDE Mustafa Sâmî (2004), *Dîvân*, Fatma Sabiha Kutlar, Ankara: Kalkan Matbaası.
- ARSLAN, Mehmet (2003), *Leylâ Hanım Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ARSLAN, Mustafa (2007), *Muhyî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÂSİM, Mütercim, *Okyânüsü'l-basît fi Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît*, [Mısır] Muharrem 1250 [1834], c. III.
- _____, *Terceme-i Bürhân-ı Kâtu'*, [İstanbul] 1268 [1852].
- ÂŞIK Çelebi (1971), *Meşâ'irü's-şu'arâ*, nşr. Meredith-Owens, London.
- _____, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Küt., Hüdâyî 1157.
- ATASOY, Nurhan (2005), *Derviş Çeyizi (Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AVŞAR, Ziya (2008), *Revânî Dîvânı*, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap (Erişim: 2015 Nisan), [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10643.revanidivaniziyaavsarpdf.pdf?0>].
- AYDEMİR, Yaşar (2008), *Edincikli Ravzî Dîvânı*, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, (Erişim 2015 Haziran), [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10603.metinpdf.pdf?0>].
- _____, (1999), *Behiştî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AYGÜN, Zeynel Abidin (1999), *Behiştî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- AYNUR, Hatice (1993), *Mahremî ve Şeh-nâmesi, 1. Kısım, Yavuz Sultan Selim Dönemi (İnceleme-Metin- Sözlük- Dizin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AZAMAT, Nihat, "Kalenderiye", *TDVİA*, c. 24, s. 253-256.
- BAŞPINAR, Fatih (2008), *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divan'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- BAYAK, Cemal (1998), *Şehâbî Dîvânı (Metin-İzahlı İndeks)*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BAYINDIR, Şeyda (2008), *Şehdî Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BAYRAM, Sibel (2006), *Azbî Baba, Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- BEKTAŞ, Ekrem (2004), *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, Hayatı, Sanatı ve Dîvânının Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, İstanbul.
- BOLAT, Ali (2003), *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT, Firuze (2007), *XVI. Yüzyıla Ait Bir Şair Mecmuası*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- BUSBECQ, Ogier Ghiselin (1968), *The Turkish Letters*, terc. E. Seymour Foster, London.
- ___, (2011), *Türk Mektupları: Kanunî Devrinde Avrupalı bir Elçinin Gözlemleri*, terc. Derin Türkömer, İstanbul.
- CAN, Ertuğrul (2005), *Şuhûdî Dîvânçesi (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- CEYHAN, Semih (2011), “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, nr. 25, s.113-172.
- ÇAKAR, Mehmet Sait (2007), *Yezidîlik Tarih ve Metinler Kürtçe ve Arapça Nüshalar*, Ankara: Vadi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, Tanyeri M. Ali (1981), *Hayretî Dîvânı*, İstanbul.
- ___, (1987), *Zatî Divanı: Gazeller Kısmı*, c. III, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed bk. Tarlan.
- ___, *Kasâid-i Zâtî*, (yayımlanmamış metin).
- ___, *Revânî Dîvânı* (yayımlanmamış metin).
- ___, (1982), *Helâkî: Dîvân*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, İsmail (1993), *Derzî-zâde Ulvî Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- DALBUDAK, Funda (1995), *Handânî Dîvânı: Gazeller Bölümü (Edisyon Kritik)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- DARICIK, Murat (2006), *Nazîf Dîvânı (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin-İnceleme)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- DEMİREL, H. Gamze (2005), *18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

- DERVİŞ Şemseddîn (1998), *Kuşların Münazarası -Deh Murg-(İnceleme-Metin)*, nşr. Hasan Aksoy, İstanbul.
- DOĞAN, Muhammet Nur (1997), *Lale Devri Şairi Şeyhülislam Es'ad ve Dîvânı*, İstanbul.
- DURŞUN, Mesut (1990), *Nihânî Dîvânı (İnceleme-Tenkitle Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EDİRNELİ Nazmî (2012), *Mecma'ü'n-Nezâir*, nşr. M. Fatih Köksal, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, (Erişim Nisan 2014) [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10721,edirneli-nazmi-mecmaun-nezairpdf.pdf?0>]
- EFLATUN, Muvaffak (2003), *Feyzî-i Kefevî Dîvânı (Tahlil-Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EĞRİ, Aysel (2006), *17. Yüzyıl Şairlerinden Hikmetî ve Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2008), *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitle Metin-Dizin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- _____, (2011), *Bursalı Rahmî Dîvânı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ERPİK, Arzu (2009), *Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3849 Numarada Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'âr'ın 40^b-80^a Yapraklarının Tenkitle Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ERSOY, Ersen (2010), *II. Bayezid Devri Şâirlerinden Münîrî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitle Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ERSÖZ, Gülden Esra (2007), *Ni'metî Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- ERTEK, Morkoç Yasemin (2003), *Eğridirli Hacı Kemâl'in Câmîü'n-Nezair'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme)*, 3 cilt, (yayımlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ERÜNSAL, İsmail (1983), *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân*, İstanbul.
- ESKİMEN, Ayşe Derya (2008), *Mecdî Mehmed Efendi'nin Gazelleri (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EVLİYÂ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1996), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, nşr. Orhan Şaik Gökyay, c. I, İstanbul.
- _____, (2001, 2003, 2005), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, nşr. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, c.V, VII, IX, İstanbul.
- _____, *Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi*, Dersâadet 1314, İkdâm Matbaası, s. 501-502.
- FLEMMING, Barbara (1974), *Fahrîs Husrev u Sîrîn: Eine Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden.
- GIYNAŞ, Kâmil Ali bk. Pervâne b. Abdullah.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1931), *Melâmîlik ve Melâmîler*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- ___, (1972), *Nedim Divanı*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- ___, (1974), “Kalenderiye”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 157-161.
- ___, (1977), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- GÜFTÂ, Hüseyin (1992), *Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- GÜRGENDERELİ, Müberra (2002), *Hasan Ziyâî Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divânı (İnceleme-Metin)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU (Kılıç) Filiz (1998), *Âşık Çelebi Divânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HARMANCI, Esat (2007), *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüdâ: Dîvân*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HATÎB-i Fârisî (1972), *Manâkib-i Camâl al-Dîn-i Sâvî*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- HÜDÂYÎ[-i Kadîm], *Dîvân*, haz. Mustafa Kaçalın (neşredilmemiş metin).
- [İŞİN, Ekrem] (1999), “*Hoş Gör Yâ Hü*” *Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesnelere*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (1970), *Nâil-i Kadîm Divânı (Edisyon Kritik)*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ___, (1974), *Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânı*, Ankara.
- İSHAK Çelebi, Üsküplü (1989), *Dîvân*, nşr. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul.
- KAÇALIN, Mustafa bk. Âhî.
- ___, Mustafa bk. Hüdâyî.
- ___, Mustafa bk. Necâtî.
- KAHRAMAN, Bahaettin (1989), *Arşî Divânının Tenkidli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KARA, Ayşegül (1998), *Divân-ı Hayrî (Tenkitli Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- KARACAN, Turgut (1991), *Bosnalı Alaeddin Sâbit, Dîvân*, Sivas.
- KARAHAN, Abdülkadir (1966), *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*, İstanbul.
- KARAKAŞ-ZÂDE (1286), *Nûrû'l-Hüdâ Limen-İhtedâ*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- KARAKÖSE, Saadet (2012), *Nev'î-zâde 'Atâyî Divânı*, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap (Erişim 2014 Nisan) [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637.nevi-zade-atayipdf.pdf?0>].
- ___, *Said Giray Divânı*, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, (Erişim 2015 Haziran), [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10644,said-giray-divanipdf.pdf?0>].

- KARAMUSTAFA Ahmet T. (1993), *Vâhidî's Menâkıb-i Hvôca-i Cihân ve Netîce-i Cân*, nşr. Ahmet T. Karamustafa, [İstanbul]: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University,
- _____, (2007), *Tanrının Kuraltanmaz Kulları İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KARAVELİOĞLU, Murat (2011), *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye*, İstanbul.
- KARLITEPE, Mustafa (2007), *Kelâmî Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KAVRUK, Hasan (2001), *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, Ankara.
- KAVUKÇU, Fatma Zehra (1994), *Lâmi'î Çelebi'nin Vîs u Râmîn'i (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- KAYA, Bayram Ali (1996), *Azmîzâde Hâletî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Karşılaştırmalı Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- KAYA, Bilge (2003), *Hisâlî, Hayatı, Eserleri ve Metâlîü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KIRBIYIK, Mehmet (1999), *Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkîdli Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KOPARAN, Birgül (1995), *Cem'î Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih bk. Edirneli Nazmî.
- KUFACI, Osman (2006), *Adnî Dîvânı ve Adnî Dîvânında Benzetmeler*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KURNAZ, Cemal, Mustafa Tatçı (2001), *Ümmî Dîvân Şâirleri ve Enverî Dîvânı*, Ankara.
- KUZUBAŞ, Muhammet bk. Nev'îzâde Atâyî.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2011), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜLEKÇİ, Numan (1985), *Ganî-zade Nâdirî Hayatı Edebî Kişiliği Eserleri Dîvânı ve Şehnâme'sinin Tenkidli Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- MANİSALI Câmî (2009), *Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ)*, nşr. Esat Harmancı, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap (Erişim: Nisan 2014), [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10699,metinpdf.pdf?0>].
- MENAVİNO, Giovan Antonio (2000), *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine bir İnceleme*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- MENGİ, Mine (1995), *Mesîhî Dîvânı*, Ankara.
- MENINSKI, Francisci Mesgnien (1680), *Thesaurus Linguamm Orientalium Tvrcciae, Arabicae, Persicae: Lexicon Tvrccico-Arabico-Persicum*, c. I, Viennae Austriae.
- _____, (1780), *Lexici Arabico-Percico-Tvrccici, Secvndis Evris Recogniti et Avcti*, c. IV, Viennae.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- MERMER, Ahmet (1997), *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2004), *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*, İstanbul.
- MÜSTAQÎM-ZÂDE Süleymân Sa‘deddîn (2001), *Risâle-i Tâciyye*, Leiden-Boston-Brill, nşr. Helga Anetshofer - Hakan T. Karateke.
- NAR, Oktay (2007), *Şeyhî: Hayatı ve Dîvânının Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- NÂŞİD (1998), *Dîvân*, nşr. Ömer Zülfe, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, (Erişim Nisan 2014), [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10634.nasidmetinpdf.pdf?0>].
- NECÂTÎ, *Dîvân*, haz. Mustafa S. Kaçalın, (yayımlanmamış metin).
- NEV‘ÎZÂDE Atâyî (2009), *Sâkînâme*, nşr. Muhammet Kuzubaş, İstanbul.
- _____, (1999), *Sohbetü'l-Ebkâr*, nşr. Muhammet Yelten, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- NICOLAS de Nicolay (1968), *The Navigations into Turkie 1517-1583*, De Capo Pres: Amsterdam.
- _____, (2014), *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, terc. Şirin Tekeli - Menekşe Tokyay, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- NİYÂZÎ (1994), *Mansûr-nâme*, nşr. Mustafa Tatçı, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OKÇU, Naci (1993), *Şeyh Gâlib (Hayatı Edebi Kişiliği Eserleri Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Dîvânının Tenkidli Metni) 2 c.* Ankara.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZDEMİR, Mehmet (1999), *Neccar-zâde Rıza Dîvânı'nın Edisyon Kritiği*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- ÖZGÖNÜL, Öznur (2001), *Aczî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- ÖZMEN, Mehmet (2001), *Ahmed-i Dâ'î Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÜNAL ÖZTÜRK (2000), Hacer, *18. yy. Divan Şairi İbrahim Hafid Paşa, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1995), *Hamdullah Hamdî Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PERVÂNE b. Abdullah (2013), *Pervâne Bey Mecmuası (İnceleme-Metin)*, haz. Kâmil Ali Gıynaş, (yayımlanmamış doktora tezi), Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- PİROĞLU, Zehra (1996), *Yetîmî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- RAZAVÎ (2014) *Fütüvvet-nâme-i Kebîr*, nşr. Sadullah Gülten - Hacı Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- REVNAKOĞLU, Cemalettin Server (2003), *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, nşr. M. Doğan Bayın - İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- SARAÇ, M. A. Yekta (2004), *Emrî Dîvânı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- SARIKAYA, Erdem (2008), *Ebubekir Celâlî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin-İnceleme)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SAVRAN, Ömer (2009), “Sabâyi’nin Üveys-nâme’si”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 4/7 Fall 2009. s. 478-537.
- SELVİ, Muhammed (2008), *Ümîdî Hayatı Eserleri Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- SEYHAN, Köksal (2002), *Livâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- SEYHAN, Nezihe (2000), *Medhî Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- SİNAN, Betül (2004), *Bâlî Çelebi ve Dîvânı (2b-35a) (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SÜNGER, Ercan (2004), *Fakîh: Hayatı, Eserleri, Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1993), “Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler II” *Türk Dili*, Ağustos, nr. 500, s. 211-223.
- ŞENTÜRK, Yılmaz (2005), *Abdullah Ferdî Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- TANIDIR, Gülcan (2002), *Dîvân-ı Vuslatî (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- TANRIBUYURDU, Gülçin (2012), *Mu’idî Dîvânı (Metin-Çeviri)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- TANYERİ, Mehmet Ali bk. Âhî.
- ___, bk. Çavuşoğlu
- ___, bk. Hüdâyî-i Kadîm.
- TARLAN, Ali Nihad (1945), *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ___, (1963), *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul.
- ___, (1966), *Ahmed Paşa Dîvânı*, İstanbul.
- ___, (1967-1970), *Zatî Divanı: Gazeller Kısmı*, c.I-II, İstanbul.
- TATÇI, Mustafa bk. Kurnaz.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Kültür Bakarmığı E-Kitap, (Erişim 2015 Haziran), [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0>].

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- TIĞLI, Fatih (2006), *Bursalı Rahmî Çelebi ve Dîvânı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TOPAL, Ahmet (2006), *Adnî Receb Dede: Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- TULUM, Mertol, Tanyeri, M. Ali (1977), *Nev'î Dîvânı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____, (2000), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TURAN, Lokman (1998), *Yenişehirli Avnî Bey Dîvânı'nın Tahlili (Tenkitli Metin)*, *Encümen-i Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, (yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ULUDAĞ, Erdoğan (1992), *Şeyhülislam Bahâyî Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ULUOCAK, Mustafa (1998), *Çeşmî-zâde Reşîd Dîvânı (İnceleme ve Tenkitli Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- UZUN, Süreyya (Pekşen) (2011), *Üsküdarlı Aşkî Dîvânı (Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÜNLÜ, M. Şahabettin (1991), *Ubeydî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÜST, Sibel (2012), *Edirneli Nazmî Dîvânı*, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, (Erişim 2014 Nisan) [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10605,edirneli-nazmi-divanisayfa19903981pdf.pdf?0>].
- KAPLAN, Mahmut (1990), *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990.
- VÂHİDÎ bk. Karamustafa.
- VÎRÂNÎ (1998), *Dîvân*, nşr. Adil Ali Atalay, İstanbul: Can Yayınları.
- VUSÛLÎ (2008), *Dîvân*, nşr. Hakan Taş, Konya.
- YAHYÂ Âgâh bk. Âgâh.
- YAHYÂ Bey (1977), *Dîvân*, Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul.
- YAKAR, Halil İbrahim (2009), *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*, T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, (Erişim Nisan 2014), [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10612,gelibolulupdf.pdf?0>].
- YAŞAR, Muhammed (2005), *Bâlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkitli Metni (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- YAZAR, İlyas (2006), *Kânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- YAZICI, Tahsin, "Haydâriye", *TDVİA*, c.XVII, s. 35-36.
- _____, "Cemâleddîn-i Sâvî", *TDVİA*, , c.VII, s. 314.
- _____, "Çârdarb", *TDVİA*, c. VIII, s. 226-227.

___, bk. Hatîb-i Fârisî.

YEKBAŞ, Hakan (2010) *Sehî Bey Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

YELTEN, Muhammet bk. *Nev'izâde*.

YENİŞEHİRLİ Avnî, bk. Lokman Turan

YERDEMİR Fatih (2007), *Rehâyî Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YILDIRIM, Ali (2009), *Kâmî Dîvânı (Edirneli Efendi Çelebi) Hayatı Sanatı Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: MEB Yayınları.

YILTER, Sait (2006), *Mecmu'a-i Kasâ'id ve Gazeliyyât (Mecmu'a-i Devâvin), (Hâlet Efendi Mülhaki, Süleymâniye Ktp. No: 245): İnceleme-Metin-Tıpkı Basım*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

ZÜLFE, Ömer (2009), *Yakînî: Dîvân (İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*, Ankara.

___, (2010), *Hecrî: Dîvân*, Ankara.

___, bk. Nâşid.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ŞENTÜRK, A.A., Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/8 Spring 2015, p. 141-220, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8457>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

